LAIŠKAS REDAKTORIUI

Jonas Malinauskas

Sveikas, labai gerbiamas ir mielas Redaktoriau,

Š. m. lapkričio 12 d. atsistatydino Silvio Berlusconio vadovauta Italijos vyriausybė, tad jaučiu pareigą grįžti prie Tamstos redaguojamame žurnale prieš porą metų (*NŽ-A*, 2009, Nr. 10–11) svarstytos temos ir kai ką papildyti. Tąkart, rašydamas apie „berliuskonizmo galą“, po antraštės padėjau ne tašką, bet klaustuką. Ir iš tiesų, nors Berlusconio sukurta valdžios piramidė tuomet jau „klibėjo“, vis dėlto prireikė dar ištisų dvejų metų, kad įvyktų rimtesnių pokyčių Italijos valdžios viršūnėse ir, tikėkimės, visoje sistemoje.

Kas gi dabar privertė Berlusconį pasitraukti? Jis pats tvirtina, ir tikriausiai sako dalį tiesos, kad labiausiai kalta tarptautinė ekonominė krizė, kuri gerokai apribojo vyriausybės manevravimo laisvę. Be to, krizė ne tik iškėlė į pasaulio dėmesio centrą Graikijos, Portugalijos, Airijos ar Italijos finansines problemas, bet ir apnuogino struktūrines spragas visos Europos Sąjungos ir ypač bendrosios valiutos zonos šalių funkcionavimo sistemoje. Didžiausia Italijos bėda yra per dešimtmečius susikaupusi milžiniška valstybės skola, šiandien siekianti 120% šalies BVP. Nepajėgumas pasipriešinti ekonominėms problemoms privedė prie to, kad dar neseniai monolitinis valdančiosios koalicijos blokas pradėjo byrėti. Jau prieš metus, 2010 m. gruodžio 14 d. balsuojant dėl pasitikėjimo vyriausybe, parlamentinę daugumą Berlusconis išsaugojo tik paskutinę akimirką sugebėjęs prisivilioti kelis kitų stovyklų deputatus. Prasidėjo vienuolika mėnesių trukusios konvulsijos, nuolatinis svyravimas ties daugumos netekimo riba, galiausiai pasibaigęs Berlusconio atsistatydinimu. Tad greta krizės, kuri savaime yra objektyvi Italijos problemų priežastis, buvo ir kita, ne mažiau objektyvi – visų valdančiosios koalicijos pastangų sutelkimas tik į vyriausybės gelbėjimą.

Nepraėjus nė savaitei po Berlusconio atsistatydinimo, lapkričio 16 d. buvo prisaikdinta nauja, „nepolitinė“ vyriausybė, kuriai vadovauja buvęs eurokomisaras Mario Monti, o ministrų postus užima su parlamentine partine sistema tiesiogiai nesusiję savo sričių specialistai. Naują vyriausybę parėmė beveik visas parlamentas, išskyrus federacinės santvarkos įvedimo reikalaujančią turtingoje Italijos šiaurėje populiarią partiją, kuri taip ir vadinasi – Šiaurės lyga. Visi kiti – ir kairieji, ir Berlusconis, ir nuo jo atskilę dešinieji (bent kol kas) naująją vyriausybę palaiko, tikėdamiesi, kad „suveržus diržus“ Italija atsities, o visuomenės nepasitenkinimas dėl nepopuliarių sprendimų bus nukreiptas ne prieš partijas, bet prieš laikinai valdančius technokratus.

Greta politinių Berlusconio vyriausybės žlugimo priežasčių ne menkesnis vaidmuo tenka ir buvusio premjero asmenybei bei jo privataus gyvenimo peripetijoms, kurios pasaulio akyse tik stiprino daugumą italų nepelnytai skriaudžiančius stereotipus. Į vulgarybių prismaigstytą televizijos serialą panaši Berlusconio nuosmukio istorija prasidėjo jau prieš keletą metų, kai spauda paskleidė pirmas užuominas apie vakarėlius su prostitutėmis premjero namuose. Reaguota įvairiai: vieni piktinosi, kiti nenorėjo patikėti. Tačiau net ir nemaža dalis rėmėjų pradėjo neslėpti nusivylimo, kai pernai į viešumą išėjo vadinamasis Ruby

skandalas. Taip pasivadinusią premjero namų lankytoją nepilnametę marokietę, apkaltintą vagyste, 2010 m. gegužę suėmė Milano policija. Dar tą patį vakarą į komisariatą paskambino pats premjeras ir, pamelavęs, kad suimtoji yra Egipto prezidento Mubarako anūkė, pareikalavo ją perduoti globoti vienai jaunai Berlusconio partijos politikei, kuri, kaip paaiškėjo, irgi priklausė vakarėlius premjero namuose lankiusių merginų ratui. Į pastarąjį atvejį reagavo prokuratūra, iškeldama Berlusconiui dvi baudžiamąsias bylas – vieną dėl piktnaudžiavimo tarnybine padėtimi, kitą dėl nepilnamečių tvirkinimo. Prasidėjus tyrimui į viešumą iškelta ir daugiau faktų apie premjero aplinkoje knibždėjusį staigios karjeros ieškančių televizijos laidų šokėjų, sąvadautojų, šantažuotojų „pasaulėlį“. Tai buvo rimtas smūgis Berlusconio populiarumui, po kurio požiūrį gerokai pakoregavo taip pat ir ta populistiniais šūkiais suviliota visuomenės dalis, kuri vyriausybės vadovo asmenyje ir laikysenoje matė, galbūt nesąmoningai ar bent jau to nekonceptualizavę, tradicinių stereotipinių „itališkų“ ydų ir silpnybių pateisinimą.

Čia turbūt ir glūdi berliuskonizmo esmė; jo kilimo, o dabar ir žlugimo priežastys. Silvio Berlusconi buvo įtikinęs nemažą dalį italų visuomenės, kad nereikia jaudintis dėl tų klišių, kuriomis naudojasi prancūzas, vokietis ar lietuvis kurdamasis italo įvaizdį. Žinoma, ne man, svetingoje ir šiltoje Italijoje gyvenančiam užsieniečiui teisti čionykščius žmones ar kritikuoti jų būdą, juolab kad tos klišės visiškai netinka daugumai sąžiningų ir darbščių italų, kurie vis dar daugelyje sričių diktuoja pasaulines šiuolaikinės buitinės civilizacijos madas, rengia pasaulį itališkais rūbais ir maitina itališku maistu. Tad pasiremsiu tuo, ką apie čionykštį populizmą negailestingai sakydavo garsusis italų žurnalistas, jau prieš dešimtį metų miręs Indro Montanelli (1909–2001). Pasak jo, didžiausia italų bėda esanti ta, jog jie yra ne tauta, bet „avių banda“, pasiruošusi mesti viską ir nusekti paskui pirmą kuo nors patrauklaus gundantį šarlataną. Jie labai lengvai patiki, kad tas naujas lyderis yra „tinkamas žmogus, dangaus atsiųstas tinkamu metu“. Kaip kadaise jie nuėjo paskui Mussolini, taip dabar juos suviliojo Berlusconi. Staiga atėjo naujas lyderis, ne tik apdovanotas iškalbos charizma, bet ir valdantis tris stambius televizijos kanalus bei nemažą dalį kitų žiniasklaidos priemonių, ir pasiūlė ne kelti moralinius visuomeninio sambūvio standartus, bet „primerkti akį“ silpnybėms ir džiaugtis gyvenimu. Vargu ar jis suprato, kad bandydamas būti „savas“ didelių pretenzijų neturintiesiems šalies viduje, išorėje suteikė progą stiprėti darbščius ir sąžiningus žmones skriaudžiantiems stereotipams. Girdi, visi jie tokie kaip jų premjeras – latinloveriai ir serenadų dainuotojai. Jei Mussolinio suvilioti italai buvo įsijautę į šiek tiek teatralizuotą ar net operetinę didybę, tai Berlusconis viliojo tenkintis vidutiniškumu.

Ar „berliuskonizmas“ – viso labo tik dar viena itališka populizmo atmaina? Kaip paaiškinti tą faktą, kad 1994 m. paskui Berlusconį nuėjo ne tik populistiniais šūkiais suvilioti žmonės, bet ir nemaža dalis tradicinės liberaliosios dešinės? Nejaugi ir šitie buvo paprasčiausiai suvilioti? Dešiniojo krikdemų sparno ir liberalų susidėjimas su Berlusconiu buvo bandymas atsispirti tuo metu rimtai grėsmei, kad valdžią paims besireformuojantys komunistai. Berlusconis nuo pat pradžių prisistatė kaip visų dešiniųjų vienytojas, ir į jo siūlymą sukurti du Italijos politinių jėgų polius JAV pavyzdžiu buvo žiūrima kaip į pažadą užbaigti ištisus dešimtmečius Italijos politinį gyvenimą draskiusias partines rietenas. Berlusconio iškilimas iš tiesų trumpam apsaugojo nuo ekskomunistų valdymo, bet, kaip netrukus paaiškėjo, dešiniųjų jungimasis reiškė tik pasidavimą Berlusconio dominavimui, o tai savo ruožtu tradicinėms liberaliosioms jėgoms pradėjo kelti išnykimo grėsmę. Prireikė net keliolikos metų, kol pagaliau susivokta, kad berliuskonizmas labiausiai pakenkė ne ekskomunistams, bet pačių dešiniųjų politiniam originalumui.

Dabar Italijos politikoje – trumpas intermezzo. Valdžia atiduota nepolitikams, pakviestiems atstatyti tvarką ir padaryti tai, ko Berlusconis ir prieš jį valdžiusieji nesugebėjo padaryti arba ką, vadovaudamiesi tik populiarumo reitingų logika, sugadino. Kol kas neaišku, kiek tvers šita laikina valdžia ir kas ateis po jos. Pats Berlusconis jau, ko gero, niekada negrįš prie valdžios vairo, bet ar baigėsi ir berliuskonizmas? Ir iš viso, ar dar įmanoma politika be populizmo?

Roma, 2011 m. lapkričio 30 d.

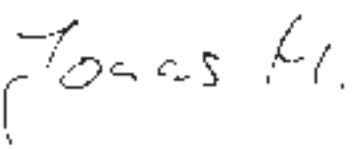

DIENORAŠTIS

Mindaugas Paknys

2011 m. spalio 16–27 d. Mielas, šiltas kraštas, kuris, kaip žinome beveik visi, mus labai palaiko. O mes jį. Gruzija – nuostabi, ir žmonės čia nepraradę bendravimo šilumos ir charizmos. Kitaip, nei kai kuriose šaltu ar net apatišku bendravimu pasižyminčiose šalyse, kurioms kartais priskiriama ir Lietuva.
Mane pasitinka viešbučio vairuotojas. Maloniai nuveža iki viešbučio. Pasišnekučiuojam. Pralenkiame mirksinčią policiją, važiuojančią perpus lėčiau nei leistinu greičiu. Sakau, „ko ji mirksi?“ „Ai, išsidirbinėja, neturėtų taip važiuoti.“ Sutinku, net pritariu, kad pas mus važiuoja mirksėdamos tik kai pažeidžia eismo taisykles ir siekia atkreipti kitų eismo dalyvių dėmesį. Pritardamas man vairuotojas dar priduria, kad žmonės policija dabar patenkinti – ji stabdanti tik dėl incidentų, kai yra reikalas, o ne kaip anksčiau... Policijos reforma sėkminga, ne taip, kaip medicinos ar kitos. Pakeliui link viešbučio sutinkame dar dvi nei iš šio, nei iš to mirksinčias policijos mašinas... Jau kitomis dienomis pastebiu, kad visos policijos mašinos važinėja įsijungusios švyturėlius. Įdomu, kas čia manęs dar laukia?

Apsigyvenu Užupyje. Ne, ne Tbilisio (čia senamiestis), o Vilniaus. Tik prieš kokių penkiolika-dvidešimt metų. Iš abiejų viešbučio pusių – po dvi posesijas griaunamas arba apgriuvusias. Griaunamas ir namas gatvelėje priešais. Privažiuojama gatvelė su aukštakulniais, manau, nepraeinama. Bet senasis Tbilisis – čia pat. Išeinu pasivaikščioti vakare sutemus (toks jau lėktuvo reisas) ir po pusvalandžio neriu atgal į viešbutį. Gerai dar, kad nepasiklydau. Kažkokios besišlaistančios paauglių grupės, kažkokie vyrai kaži ko klausinėjantys iš už nugaros. Vargu ar smagu, kai vaikštai tamsoje ieškodamas, kur pasikeisti atsivežtus dolerius į vietinius larius. Bet viskas mandagumo ribose, tik mano akių vyzdžiai gerokai išsiplėtę.

Brangiausi obuoliai. Tą patį vakarą užėjau į pirmą pasitaikiusią krautuvėlę. Visai mažą, o stambesnių aplink ir nematyti. Mat norisi valgyti. Paprašau sūrio ir obuolių. Šių išsirenku tris, ir už juos sumoku po larį – iš viso tris (apie 4,8 Lt). Klausiu, „negi obuoliai taip brangiai kainuoja?“ „Taip, pas mus jie penki lariai“ (arti aštuonių litų už kg), – rodo moteriškė į gruzinišką užrašą. Galvoju – atsisakyčiau, bet jau vakaras, kažin ar ką geresnio gausiu: perku juos prie dešros gabaliuko ir sūrio. Tai brangiausi mano pirkti obuoliai. Beje, vietiniai, panašaus į *Bogatyr* skonio. Nelabai skanūs. Vieną iš šių trijų net palikau nesuvalgęs išvažiuodamas... Daugiau obuolių Tbilisyje nepirkau.

Archyvas. Kitą dieną važiuoju ten, dėl ko čia ir atvažiavau. Dėl iš Pažaislio kadaise XX a. pradžioje išvežtų dokumentų, kurie dabar patekę į Gruzijos valstybinį istorijos archyvą. Paaiškinus reikalą, dėl ko atkeliavau, mane pasitinka gana maloniai, pažada padėti ir palydi iki skaityklos. Čia prasideda „nesusipratimai“. Paaiškėja,

Tbilisio senamiesčio gatvė. 2011. Autoriaus nuotr.

kad fondo, kuriuo aš domiuosi, aprašai – tik gruziniški. Kokie dokumentai jame lenkiški ar lotyniški – neaišku. Stebiuosi, einu aiškintis, sakau, mane domina tik lenkiški ir lotyniški dokumentai. Klausia, ar visi? Sakau, visi, nes jie patys jų neskiria, negi sakysi trečias, penktas ir septynioliktas? Tada ima purtyti galva: ne, tai neįmanoma, jie neaprašyti, nesutvarkyti ir labai, labai, labai prastos būklės. Sakau, kad aš ne žiurkė ir dokumentų nesugraušiu – esu dirbęs su įvairiausios būklės archyviniais dokumentais (tas tiesa) ir jie nuo manęs nenukentėdavo. Trys archyvo moteriškės pasitaria ir nutaria: ne, man jų negalima rodyti, nebent sutiktų generalinė direktorė. Sutinku, kad paklaustų direktorės, ateisiu rytoj. Jau gerokai popiet, grįžęs į viešbutį neturiu kur dėtis. LAUKIU. Pusę nakties nemiegu. Kitą rytą skubu į archyvą. Na ką, jei negaunu Pažaislio dokumentų, tai galiu savaitę poilsiauti, nes viešbutis apmokėtas, o bilietai namo – tik kitos savaitės vidury.

Mane vėl pasitinka ta pati malonioji darbuotoja, pranešanti, kad viskas gerai, direktorė man leidusi naudotis Pažaislio archyvu. Nuėjęs gaunu rusišką aprašą, neva parengtą per vieną vakarą man atvykus. Dar vėliau iš kitos archyvarės gaunu tų pačių dokumentų aprašą ir lenkiškai (!), nes paaiškėja, kad aprašai buvo daryti lenkų istorikės, kuriuos gruzinai tiesiogiai vertė į rusų.

Tbilisio naujieji daugiabučiai ir jų aplinka. 2011. Autoriaus nuotr.

Paklausiu, ar galiu pasidaryti kopiją, ir vėl matau purtomą galvą – jokiu būdu, aprašų kopijos nedaromos. Gūžteliu pečiais, imu lenkiškąjį aprašą ir studijuoju. Tai, kas man pateikta, sudaro maždaug penktadalį ar šeštadalį mano jau matytų kopijų (Varšuvos ir Vilniaus archyvuose). Didžioji dalis mano kitur matytų kopijų dokumentų, kurių Tbilisyje negausiu, susijusios su žemėvalda ir manęs nelabai tedomina. Šie dokumentai tikrai gali būti prastos būklės, ypač ankstyvieji, todėl nuostolis nedidelis. Tačiau istorikai visad tikisi, kad ir vienas nematytas dokumentas gali būti naudingas, vertingas ir apverčiantis istoriją aukštyn kojom. Tikriausiai klydau prieš atvykdamas, kai tikėjausi Tbilisyje rasiąs dokumentų daugiau, nei aš apie juos girdėjęs ar jų matęs. Ko gero, tų, su kuriais bus galima susipažinti, yra net mažiau. Pateiktame apraše surašyti 79 dokumentai, dauguma po 1–2 lapus. Išsirenku. Bet tada paaiškėja, kad galiu užsisakyti tik 10 dokumentų (iš viso!), nes taip nurodęs archyvo direktorės pavaduotojas. Niekaip nesutinku, sakau – nežinau kiek jų bus, kuriuos norėčiau pažiūrėti, gal penki, gal dvylika, o gal septyniolika – kodėl dešimt? Einame pas pavaduotoją. Jis aiškiai nepatenkintas, nes sutrukdėme pokalbį su privačiai užėjusiu bičiuliu. Jis nuolat archyvo darbuotojai ir man svaido gruziniškas replikas, iš kurių suprantu tik vieną, išsprūdusią rusiškai: „Tai visuose archyvuose yra dokumentų, kurie nepateikiami skaitytojams. Ko jis čia nori?“ Sakau, kad Pažaislio dokumentus žinau labai gerai, o šie jų saugomi dokumentai iš Pažaislio, tad galiu padėti rengiant aprašus – abiems pusėms bus naudos. Pavaduotojas pažada pagalbą ir ranka savo pavaldinei mosteli, kad nešdintumėmės. Taip ir padarom. Tačiau išsiskiriant tąkart archyvarė mane patyliukais perspėja: „Jūs vis tiek po daug neužsakinėkit, po penkis šešis per dieną daugiausia“. Suprask, kad neatrodyčiau pernelyg smalsus. Ką man veikt su penkiomis šešiomis bylomis per dieną, jei jos vos kelių lapų? Mintinai mokytis?

Archyvai visada turi savo specifiką. Taisykles, sąlygas, kurios dažnai skiriasi. Šiuo atveju mane nemaloniai nuteikė geranoriškumo stoka, sovietiniai standartai ir melas. Pabaigai štai toks vaizdelis. Trečią dieną nukeliavęs į archyvą ir vėl palikęs pasą gaunu vietinę kortelę, su kuria keliauju pro apsaugos postą. Jame šį kartą penki (!) uniformuoti apsaugos darbuotojai. Klausia kažko tik tam, kad paklaustų. Nesuprantu, tada subėga klausti trise. Paaiškėja, ar neturįs aš fotoaparato? Turiu, žinoma, visada *muilinę* svečioj šaly nešiojuosi portfelyje. Reikia palikti. Prieš tai dvi dienas nė neklausė. Kol formuluoju kelis sakinius, kad niekas manęs dėl to neperspėjo, man tuo pat metu pakeltu tonu jau aiškina, kad aš turįs tuoj pat atiduoti fotoaparatą. Tada staiga užklausia, ar aš tikrai mokslo darbuotojas ir ima skambinti į skaityklą. Absurdas. Ištraukiu *muilinę* ir bandau

įduoti apsaugininkams, bet ne – turiu sulaukti, kol kas nors iš darbuotojų paims fotoaparatą ir palydės mane iki skaityklos. Dar palaukiu ketvirtį valandos. Per tą laiką ironiškai persimetu su apsaugininkais, kad fotografuoti galiu ir mobiliuoju, taip pat kompiuteriu. Man paaiškina, kad kompiuterius įsinešti galima, o apie mobiliuosius taisyklėse nieko nepasakyta. Išeidamas tądien atsisveikinu: „Viso gero, archyve“ ir į jį daugiau nebegrįžtu.

Pamaldumas ir socialumas. Gruzijoje tai man patinka, Lietuvoje nedaug to telikę. Važiuojant autobusu pro cerkvę pusė autobuso, daugiausia moterys, persižegnoja, kitos po kelis kartus. Dar kitas pavyzdys iš viešbučio. Šeštadienio vakaras, priimamajame bandome spręsti iškilusias dingusio interneto problemas. Jauna ir paslaugi moteris bando skambinti IT specialistui, kalbasi su manimi ir tuo pat metu, išgirdusi skambinant cerkvės varpams, tris kartus persižegnoja. Pasijuntu kažkaip ne vietoje ir vos netarsteliu: „Tai gal aš vėliau užeisiu“. Gerai, kad netarstelėjau, nes Bažnyčia, pamaldumas ir bendravimas gruzinams viena ir kartu. Sekmadienį požeminėje perėjoje sutinku virš dešimties moteriškių būrelį, po pamaldų susirinkusį pabendrauti. Susėdusios kas ant kėdžių, kas ant suolelio ar šiaip ant dėžių dalijasi nedidelėmis vaišėmis (pomidorai, dešra, duona). Tarp jų ir vyno butelis, ir Gruzijoje jau spėjęs išpopuliarėti alaus bambalis. Tačiau, lįsdamas pro nedidelį praėjimui paliktą tarpą, puikiai suprantu, kad moterys čia susirinko ne palėbauti, bet pabendrauti sekmadienį. Jokią kitą dieną tokių būrelių neteko sutikti.

Maistas. Sekmadienį nutariu, kad laikas ir man pavalgyti „mieste“. Čia pilna užeigėlių, kavinaičių, barų-bariukų, bet kažkaip man, svetimšaliui, norisi daugiau erdvės. Užeinu į nužiūrėtą restoraną, pro kurį kasdien vaikštau grįždamas į viešbutį ir pareiškiu, kad norėčiau pas juos pavalgyti. Puiku, atrodo kaip tik manęs ten ir laukė. Žmonių nėra, tik viena šeima kampe užkandžiauja, bet greitai išeina. Sekmadienis, pietų metas, netrukus prie manęs restorane prisijungia dar vienas vyrukas, o prieš išeinant – užsieniečių pora. Personalui, kurį sudaro pora barmenų ir keturios padavėjos, neskaitant virėjų, tikrai ne per didžiausias krūvis. Gal vakarais būna didesnis. Išsirinkti netrunku, nes dėl jų būtent ir ėjau – chinkalių. Tai tokie dideli rankų darbo koldūnai, kurių vienas kaip mūsų įprasti penki ar šeši. Susukti viršuje ir taip suspausti, kad tešla net nespėja išvirti. Valgoma rankomis, suėmus už to galiuko, kuris paliekamas. Sakau, man tris chinkalius, arbatos ir alaus, nes jau prisiskaičiau apie jų dydžius, bijau padauginti. Padavėja žiūri į mane nustebusi ir sako: „Ne, pas mus mažiausia porcija – dešimt“. „Na, ne“, – sakau, – „Ne apsiryti čia atėjau. Jei galima – atneškit man penkis už aštuonių kainą“. Deruosi kaip žydas, bet žinau, kad Gruzijoje palikti nesuvalgytą, tai tas pats kaip pridėti raštelį, jog nebuvo skanu. Tai geriau jau pakartosiu, nei užsisakysiu neįveikiamą krūvą. Po trumpo pasitarimo prie baro (nes padavėja žino normą ir nenori priimti atsakomybės pati) galų gale sutinka. Užbėgdamas į priekį pasakysiu, kad į sąskaitą vis tiek įskaičiavo penkis, o aš išeidamas palikau kaip už aštuonis – tegu tai bus palaikyta mandagumo žaidimu. Greitai paaiškėja, kad restorane gruziniško alaus (o jų čia trys rūšys – po vieną gruzinišką, vokišką ir turkišką) nėra. Tada vietoj peršamo vokiško vis dėlto pasirenku turkišką – vis šis tas arčiau Gruzijos. Vyno per pietus nenoriu, ir neaišku, kokio aštrumo chinkalius juk reikės kažkuo užgerti. Laukiu ketvirtį valandos, kol moteriškės suvynios į tešlą chinkalius ir apvirs. Apžiūriu interjerą – pakankamai santūrus, bet skoningas. Ant sienų kabo XIX a. pabaigos nuotraukos (ant vienos 1886 m. data). Visose jose – gruzinai, vyrai, pozuoja ir su vynu rankose. Kas pila, kas su stikline, kas su buteliu, o kas su ąsotėliu. Nė vienos moters. Galų gale gaunu savo porciją. Dar kartą pasiteirauju padavėjos, ar tikrai jie valgomi rankomis ir mane patikina, kad tikrai tik taip ir tai visai paprasta – imti už galiuko, paversti ir kąsti, bet atsargiai, kad neišbėgtų viduje esantis sultinys. Bandau ir su rankomis, ir su servetėle, niekaip neišeina. Toks pusdelnio dydžio tešlinis maišelis, karštas, garuojantis ir dar slidus, su skysčiu ir mėsa viduje. Spjaunu į etiketą, imu į rankas peilį su šakute ir doroju toliau. Tai vos nesukelia visuotinio juoko protrūkio tarp padavėjų, o vyriausioji iš jų net ateina man paaiškinti, kad valgau, švelniai tariant, ne taip, kaip reikėtų. Sakau, kad žinau, bet kitaip neišeina. Daugiau gal gyvenime chinkalių neragausiu, o skonį sužinoti noriu nenusideginęs ir neišsiterliojęs nuo ausų iki bambos. O skonis tikrai patiko. Šiek tiek aštru, bet ne per daug. Daug žolelių, kurios suteikia skonio įvairovę. Tešla gana plona. Ir kiekis kaip tik. Žodžiu, aš lieku patenkintas, o personalui matytu reginiu, kaip suprantu, irgi įnešu teigiamų emocijų.

Šiaip stengiuosi neeksperimentuoti, todėl mano maistas gana nuobodokas. Pusryčiai viešbučio kavinėje, po to vakarienė irgi viešbuty, bet jau iš to, ką parsinešu. Dažniausiai tai mišrainė iš vienos nusižiūrėtos parduotuvės arba šiltas chačapuri, kurių išbandžiau kelis variantus, bet labiausiai man tiko su sūriu ir kiaušiniu. Populiariausi čia tradiciniai su sūriu, bet man per sūrūs. Užgeriami alumi arba vynu.

Man galima prieštarauti: „Kodėl neišbandei įvairių patiekalų, kodėl nevalgei kavinėse“? Turiu paprastą atsakymą – neturėjau tikslo išbandyti savo skrandžio atsparumą nepažįstamiems patiekalams. Ar daug užsieniečių vaikšto po Vilniaus kavines ir ragauja vien lietuviškus, jiems neįprastus kulinarijos gaminius? Yra tokių, bet netikiu, kad daug. Gruzijoje užeidamas į kavinę turi žinoti, ko nori, nes gausi neaišku ką. Mėgstu pats gamin-

ti, todėl visada noriu žinoti, bent apytikriai, ką valgau. Tas pat ir su gėrimu. Todėl vietinį „namų darbo“ vyną išbandžiau tik kartą. Savaitgalį nusipirkau litrą vietinio raudono, kuris čia vadinamas „juoduoju“, nes spalva tikrai kone juoda. Vynas geras, sodrus, šiųmetinis. Net su tam tikrais nedideliais tirščiais. Ir nebrangus. Bet daugiau nebandžiau.

Vairavimas. Žinoma, pietietiškas. Iš tikrųjų eismas čia kitoks, pirmiausia – greitesnis, nes greičio čia niekas nekontroliuoja. Net baisu pažiūrėti, kai koks betonvežis nardo tarp lengvųjų ir stabdo tik pačioje nuokalnėje. Tačiau avarijų per vienuolika dienų mačiau tik vieną. Ir tai sudaužytų automobilių neįžiūrėjau. Bet sureaguota, vertinant iš to, kad nesusidarė kamštis, buvo greitai. Įvykio vietoj matėsi du greitosios automobiliai ir penki policijos, neskaičiuojant tų, kurie saugojo šonines gatveles. Ir iš autobuso keleivių, kurie visi palinko į įvykio pusę ir murmėjo kažką gruziniškai, iš ko galėjau atpažinti tik „avarija, avarija“, supratau, kad avarijos nėra tokios dažnos. Eismo srautas čia primena tekančią upę – visi važiuoja viena kryptimi, nepaisydami juostų ir autoritetų. Ar dažnai susiduria du plaukiantys rastai upėje? Nebent tik per slenksčius, upėje paprastai juos išskiria srovė ir vanduo. Vanduo Tbilisio gatvėse – garsinis signalas. Jei važiuoji ir manai, kad kitas gali tavęs nepastebėti – signalas. Jei lendi ir nori įspėti – signalas. Beje, signalai kartais gana įmantraus garso. Signalas – tai tiesiog informacija, be asmeniškumo, įžeidimo, raginimo žūtbūt skubėti, kaip tai būtų suprasta Lietuvoje. Bet įžūlaus vairavimo, kiek teko pastebėti, irgi kur kas mažiau. Įleidžia, praleidžia, kai gali. Tik ne pėsčiuosius perėjoje. Čia tokios subrūkšniuotos yra, bet vairuotojams jos neegzistuoja. Ir pėstieji nė kiek jų nepaiso – eina per gatvę bet kur, net kirsdami šešių juostų kelią. Ir vairuotojai tokį praleis atsargiau, nei bėgantį ir dažnai be proto išsigandusį užsienietį perėjoje. Tiesa, tokie, kaip aš, paprastai išsigelbsti patys.

Į oro uostą prisistatau privačiu taksi, likus pusketvirtos valandos iki skrydžio. Dėl visa ko. Išleidžiu paskutinius larius kavai ir bandelei su razinomis. Į nedidelį oro uostą galima patekti tik praėjus apsaugą ir metalo detektorių. Visiems – ir išvykstantiems, ir pasitinkantiems. „Saugumas – visų svarbiausia paskutinius dvidešimt metų“, – sako gruzinai. Todėl pas juos saugu vaikščioti tamsoje vakarais ir naktį. Taip irgi gruzinai sako. Pats neišbandžiau, bet riksmų sutemus siaurose senamiesčio gatvelėse iš viešbučio irgi negirdėjau. Atėjus laikui, priduodu bagažą ir keliuosi į antrą aukštą, kur po pasų kontrolės palieku Tbilisį. Viso gero, Gruzija. Ar grįšiu čia dar? Darbo reikalais – nebe. Nebent Lietuva paprašys. Su šeima, su draugais – kodėl gi ne? O dabar manęs laukia Vilnius. O aš visų, laukiančių manęs.

Vaizdas pro viešbučio langą į Tbilisio senamiestį. 2011. Autoriaus nuotr.

MOKSLAS IR MES, LIETUVIAI

Darius Baronas

Tokia tema iškyla prieš akis bandant suvokti, kas atsitiko 2011 m. birželį, kai Jūratė Statkutė de Rosales tapo Vilniaus pedagoginio universiteto garbės daktare, o jos knygos *Europos šaknys ir mes, lietuviai* pristatymas Lietuvos mokslų akademijos (toliau – LMA) Didžiojoje salėje tapo masinio katarsio reiškiniu, nuvilnijusiu nuo Vilniaus iki Klaipėdos. Retai matomas žmonių antplūdis, žaibiškai išpirktas pirmas tiražas. Leidyklai netikėtai pelninga tapusi knyga jau išleista trimis tiražais: pirmas 700, antras 1300, trečias – 2000 egzempliorių[1]. Ne tik Vilniaus „Akademinės knygos“ knygyne *Europos šaknys* ilgokai išsilaikė perkamiausių knygų viršūnėje, – vasarą ji buvo užkilusi iki „prizininkių“ ir didžiausio Lietuvoje „Vagos“ knygynų tinklo „negrožinės literatūros“ dešimtuke, kuriame dominuoja kulinarinės, publicistinės ir savipagalbos knygos, nors teoriškai pretenduoja ir akademinės).

PARAMOKSLINĖS *EUROPOS ŠAKNŲ* RECEPCIJOS PRIELAIDOS

Jau prieš keletą metų Vilniaus knygynuose pastebėjau keistoką reiškinį. Norėdamas patirti, kokie pasirodė nauji Lietuvos istorijos veikalai, netrunki pastebėti, kad istorikų knygas kone užgožia tokių plunksnos virtuozų, kaip Jonas Užurka, Algimantas Bučys, Inga Baranauskienė ir panašių, storesnės ir plonesnės apimties skaitalai. Iš pradžių galvojau, kad tai tiesiog knygynų darbuotojų kompetencijos stoka. Juk pagal knygos UDK galima nustatyti, kur konkreti knyga turėtų būti padėta: ar į grožinės, ar į mokslinės literatūros skyrių. Tačiau Statkutės de Rosales knygos „mokslinis“ UDK ir jos recepcija kai kuriuose akademiniuose sluoksniuose bei platesnėje viešuomenėje rodo, kad problemos esama kur kas rimtesnės. Dalykas kraupiai paprastas: nemaža šiuolaikinės Lietuvos visuomenės dalis nebesuvokia, koks yra skirtumas tarp istorijos mokslo ir istorinio romano, nebejaučia ribos, skiriančios istorinės tiesos paieškas nuo istorinių pramanų gaminimo industrijos. Šis reiškinys pasklidęs plačiai – norint ir turint laiko jį galima stebėti kone kasdien. Ypač lengvai jis pasidarė matomas iškilus internetinėms informacijos sklaidos priemonėms, kuriose savo tekstus ir komentarus gali skelbti bet kas, bet ką ir bet kaip.

Paramokslinius Lietuvos istorijos mylėtojus atpažinti nesudėtinga. Svarbiausias jų istorinės tiesos „nustatymo“ kriterijus yra absoliučiai subjektyvi nuomonė, pasireiškianti perskyra patinka/nepatinka. Jei tekstas istorine tema patinka – vadinasi, jis teisingas, jame byloja tikra tiesa, jei nepatinka – jis neteisingas, keliantis pavojų gyvybinėms tautos šaknims. Su tokiu mąstymu neatsiejamai susijęs moralinis teksto autoriaus „skenavimas“. Patikusio teksto autorius vertinamas kaip ypač moralus, senąją Lietuvos dvasią itin gerai jaučiantis ir nepaprastai karštai savo Tėvynę mylintis žmogus. Tuo tarpu nepatinkančio teksto autorius laikomas amoraliu tipu, vykdančiu slaptą užduotį suniekinti tautą, dalyvaujančiu tarptautinių kosmopolitinių jėgų sąmoksle prieš aukščiausias vertybes. Paskelbus nepatikusio teksto autorių amoraliu, atpuola rimtesnis poreikis išgirsti ir įsiklausyti ne į tai, kas kalba, o į tai, kas kalbama. Tad tarp moralizuojančių istorijos mylėtojų itin išplitęs kalbėjimas *ad hominem* yra ne šiaip kaprizas, bet esminė jų pažinties su istorija ir „savųjų“ atpažinimo sąlyga. Nenuostabu, kad tokiam mąstymo stiliui ypač būdingas negebėjimas dalykiškai kalbėti į temą, *ad rem*. Galima pridurti ir sensacijų bei skandalų alkio nuolat dirginamos visuomenės pasirengimą priimti „mokslo naujienas“ su postmoderniu naivumu.

Straipsniuose, kuriais buvo pasitikta ir palydėta Statkutės de Rosales knyga, dėmesys jos asmeniui buvo kryptingas (patys leidėjai labiausia džiaugėsi rugsėjį *Lietuvos ryto* šeštadieniniame priede *Gyvenimo būdas* publikuotu interviu su autore, kuris „papuoštas nuotaikinga nuotrauka, kurioje autorė su vyru Luisu įamžinta prie leidyklos pastato Geležinkelio g.“). Primenamas sovietų nužudytas tėvas, jos pačios sunki tremtinės dalia, visuomeninė ir politinė veikla (opozicija Chavezo režimui) bei nuopelnai Lietuvai. Šiais dalykais nevengia pasidžiaugti ir pati Statkutė de Rosales, knygai iliustruoti pateikusi nuotraukas iš savo šeimos gyvenimo bei susitikimų su įžymiais žmonėmis, kaip antai JAV prezidentu Billu

[1] Jūratė Statkutė de Rosales, *Europos šaknys ir mes, lietuviai*, trečioji patikslinta laida, Vilnius: Knygų kelias, 2011.

Clintonu, Kolumbijos prezidentu Ernestu Samperu ar anuometiniu LDDP lyderiu Algirdu Brazausku. Paprastai tokie dalykai paliekami šeimos nuotraukų albumams, autobiografinėms knygoms, o moksliniuose veikaluose jų nebūna. Vis dėlto tenka pasidžiaugti garbų amžiaus pasiekusios autorės atviravimu. Iš autobiografinio dosjė galime sužinoti ir kai ką apie ją kaip istorikę. Sužinome, kad Statkutės de Rosales universitetiniai mokslai baigėsi Paryžiuje, 1950 m. apsigynus diplominį darbą iš Molière'o komedijos *Mizantropas* ir gavus prancūzų kalbos mokytojos diplomą. Tolesniame gyvenimo kelyje ryšys su istorija buvo palaikomas klausantis Ispanijos istorijos paskaitų Madride (1952–1958) ir laisvalaikiu lankantis bibliotekose bei skaitant knygas namuose. Matome savamokslę, kuri kultivuoja savo hobį – senąją baltų istoriją. Gilinimasis ir savišvieta duoda vaisių – žinoma, tai ne moksliniai straipsniai, o knygos knygelės, iš kurių lietuviškai pasirodė jau keturios. Galimas daiktas, teisus Vilniaus pedagoginio universiteto rektorius, profesorius ir habilituotas daktaras, LMA tikrasis narys, „kelių užsienio universitetų garbės daktaras" Algirdas Gaižutis, kad giluminiams požiūriams „tenka išlaukti savo valandos"[2]...

STATKUTĖS DE ROSALES VEIKALO MOKSLINIS SOLIDUMAS

Minėtasis akademikas miniai žingeidžių skaitytojų drąsiai pareiškia, jog „autorė remiasi daugybe istorinių šaltinių, archeologų, kalbininkų tyrinėjimais ir išvadomis"[3]. Tačiau atsivertus knygą akis iškart užkliūva už gana kuklios bibliografijos, ir kyla nepatogus klausimas: ar tituluotasis yra kada nors regėjęs standartinę kalbamai epochai skirtą istorinę monografiją, kur cituojamos bibliografinės pozicijos skaičiuojamos šimtais[4]? Nepaisant skurdoko literatūros sąrašo, *Europos šaknys* savotiškai žavi savo paprastu atvirumu. Joje niekaip nemaskuojant vis iš naujo operuojama tais pačiais keliais šaltiniais, tais pačiais keliais autoriais. Knygoje šalia žymių praeities ir dabarties istorikų – Theodoro Mommseno, Peterio Hetherio ar Herwigo Wolframo – visai jaukiai įsikūręs Česlovas Gedgaudas ir rusiškos neopagonybės (XIX ar XX a.) falsifikatas *Veleso knyga*.

Nesinori pedantiškai priekabiauti prie autorės. Gali būti, kad erudicijos ar mokslingumo tikrus ar tariamus trūkumus su kaupu atperka *giluminis požiūris*, preciziškas ir netikėtai naujas, akis atveriantis istorinių šaltinių perskaitymas? Patikrinkime tai, pasirinkę vieną pavyzdį, kuris Statkutės de Rosales teorijai yra ypač svarbus. Tai trumputė ištrauka iš Jordano *Getikos*, kuriai autorė skiria ypač daug dėmesio, pastebėdama smulkius ankstesnių vertimų iš lotynų kalbos netikslumus, demaskuodama praktiškai visų mokslininkų tariamą paklydimą istorinės interpretacijos laukuose. Mat visas pulkas geriausią filologinį ir istorinį išsilavinimą turinčių mokslininkų niekaip negali suvokti to, kad *Getikoje* Jordano minima Skandzos sala – tai ne kokia nors tolima Skandinavija, bet aiški nuoroda į salą, esančią prie pat Vyslos upės žiočių.

Oponuodama visų (ne Lietuvos) akademikų nuomonei, Statkutė de Rosales pasirenka argumentaciją, kuri yra ydinga ir abejotina keliais aspektais. Pirma, atmesdama platų akademinį tarptautinį konsensusą šiuo klausimu, ji leidžia skaitytojui suprasti, kad ji girdi ir mums leis išgirsti ne kokių nors mokslininkų, bet labai gerai informuotų senovės žmonių balsą – ji leis jiems prabilti į mus beveik tiesiogiai, be nereikalingų tarpininkų, nes jei ne patys gotai, tai „kas kitas gali atsakyti į svarbiausią klausimą: kas jie tokie ir iš kur atėjo"[5]. Tokiu gotu tampa Jordanas.

Tad dabar ir pažiūrėkime, ką byloja senovės šaltinis ir ką sako gotai mums rūpimu klausimu. Statkutė de Rosales pateikia štai ką:

> Šiaurės vandenyne yra didelė sala, vadinama Skandza, citrinos medžio lapo pavidalo, lenktais šonais, po ilgo ištęsimo užsibaigianti ant savęs. Apie ją kalba ir Pomponijus Mela, kad ji yra jūros įlankoje, vadinamoje Kodanu, kurios krantus skalauja vandenynas, jos priekyje yra Vyslos upė, kuri išteka iš Sarmatijos kalnų, ten, kur matosi Skandza, ji įteka trimis šakomis į Šiaurės vandenyną ir atskiria Germaniją nuo Skitijos.[6]

Pateikdama šią *Getikos* ištrauką Statkutė de Rosales nutylėjo, kad ištraukos pradžioje cituoti žodžiai yra ne Jordano, o II a. Aleksandrijos geografo Ptolemėjaus. Net ir cituodama žinią apie Pomponijų Melą ji, regis, taip ir nesuprato, kad Jordanas byloja ne goto, bet Antikos geografų, Ptolemėjaus ir Pomponijaus Melos, lūpomis. Kiekvienas moksleivis, išvydęs pagal Antikos geografų veikalus rekonstruotus žemėlapius, neatsigins įspūdžio, kad jų žinios apie tolimus šiaurės kraštus buvusios miglotos. Ir jie bus teisūs (plg. pav. 1 ir 2). Tuo tarpu autorė tvirtai įsitikinusi, kad Jordano pateikiamos žinios yra faktiškai tikslios, kone įvykių liudytojo pasakojimas. Aptikusi frazę *in fronte* ar *in conspectu* ji mano, kad jos naujai „lokalizuojama" sala turėjo būti matoma plika akimi nuo Vyslos žiočių. Viduramžių šaltiniuose frazė *in conspectu* (akivaizdoje) ypač dažna kalbant apie sce-

[2] *Ibid.*, p. 9.

[3] *Ibid.*

[4] Žr., pavyzdžiui: Guy Halsall, *Barbarian Migrations and the Roman West, 376–568*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, p. 531–584; Florin Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500–1250*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 439–486.

[5] Jūratė Statkutė de Rosales, *op. cit.*, p. 28.

[6] *Ibid.*, p. 32.

Pav. 1. Ravenos kosmografo pasaulio žemėlapio fragmentas.
(pav. 1–3 K. Millerio rekonstrukcija iš G. Dagrono 1971 m. straipsnio)

Pav. 2. Pomponijaus Melos pasaulio žemėlapio fragmentas

nas, kuriose veikia gyvi žmonės (karaliai, teisėjai) arba dangiškos būtybės (angelai ar net pats Viešpats). Turbūt sutiksime, kad matomumo tolis, matmenys ir net pobūdis bus nevienodi priklausomai nuo to, ar stebėtojas bus žmogus ar pats Dangaus valdovas. Tuo tarpu ši frazė kalbant apie negyvosios gamtos objektus gana netipiška. Patikrinęs *Monumenta Germaniae Historica* serijos tomus, ją dar vieną kartą aptikau to paties Jordano *Getikoje*, kur jis apibūdina Dunojaus upės skiriamų Dakijos ir Mezijos provincijų geografinę padėtį viena kitos „akivaizdoje" (*in conspectu*)[7]. Tačiau ir šioje, kaip ir anoje vietoje Jordanas nenurodo, kad matantysis subjektas yra žmogus. Tokia Jordano vartosena reiškia, kad jis kalba apie objektą, esantį priešais (anglų kalba – *in front of*, prancūziškai *en face de*), bet nei pats Jordanas sako, jog žmogus nuo Vyslos žiočių mato Skandzos salą, nei mokslininkai ar vertėjai taip mano. Jei remtumės Statkutės de Rosales interpretacijos menu, tai tektų manyti, kad iš Didžiosios Britanijos matosi Reino žiotys, nes Jordanas jų tarpusavio padėtį nusako vartodamas veiksmažodį „žiūrėti"[8].

Statkutė de Rosales ir jai žinomi autoriai nebuvo vieninteliai tyrėjai, kuriems rūpėjo Jordano *Getikoje* papasakoti dalykai. Pasitelkime kad ir vieno geriausių Prancūzijos bizantinistų Gilberto Dagrono senokai, dar 1971 m. paskelbtą straipsnį. Jame aiškiai pažymėta, jog aprašydamas žemės rutulį Jordanas rėmėsi V a. kosmografais Orozijumi (pav. 3) ir Julijumi Honorijumi, kuriems Europos Šiaurėje buvo žinoma Didžioji Britanija, bet Skandinavija – jau ne. Pastarąją Jordanas aprašė pasiremdamas II a. Aleksandrijos geografu Ptolemėjumi, o tai, ką pridėjo nuo savęs, buvo tik pasakiški elementai (*le fabuleux*), tačiau net ir jie buvo perimti iš romėnų – Pomponijaus Melos ir Plinijaus Vyresniojo – palikimo[9]. Tai kurgi tie, į mus neva tiesiogiai prabylantys, gotai?

Siekdamas adekvačiai interpretuoti Jordano pateikiamas žinias, Dagronas jau seniai yra pažymėjęs, jog *Getika* – labai savotiškas istorinio pasakojimo (*un récit historique*) ir legendos (*un conte fabuleux*) hibridas[10]. Todėl nenuostabu, kad jį interpretuojant būtina išskirti skirtingus informacijos klodus, atskirti aiškius dalykus nuo neaiškių, ir miglotus nuo visai pasakiškų elementų. Pačią gotų kelionę per jūrą Jordano tekste visų pirma reikia suprasti ne kaip faktinį įvykį, bet kaip gotų įžengimo iš mito į istoriją metaforą. Būtent jų istorijos ištakoms apibūdinti ir buvo reikalinga pasakiška kilmė

[7] „Iordanis Romana et Getica", recensuit Theodor Mommsen, in: *Monumenta Germaniae Historica*, t. 5, pars 1, Berolini, 1882, p. 75.
[8] *Ibid.*, p. 56.
[9] Gilbert Dagron, „Une lecture de Cassiodore-Jordanès: les Goths de Scandza à Ravenne", in: *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations*, 1971, 26e année, Nr. 2, p. 298.
[10] *Ibid.*, p. 290.

iš „už jūrų marių“[11]. Todėl nenuostabu, kad tautų kraustymosi laikų istoriją išmanantys specialistai Jordano pateikiamas žinias laiko „giliai problemiškomis“ ir net abejoja, ar pasakojimą apie jų kelionę per jūrą galima traktuoti kaip patikimą įrodymą (*evidence*) apie realiai nutikusius įvykius[12].

Tuo tarpu Statkutė de Rosales, taip ir nesupratusi jos skaitomo teksto pobūdžio bei jo atsiradimo konteksto,

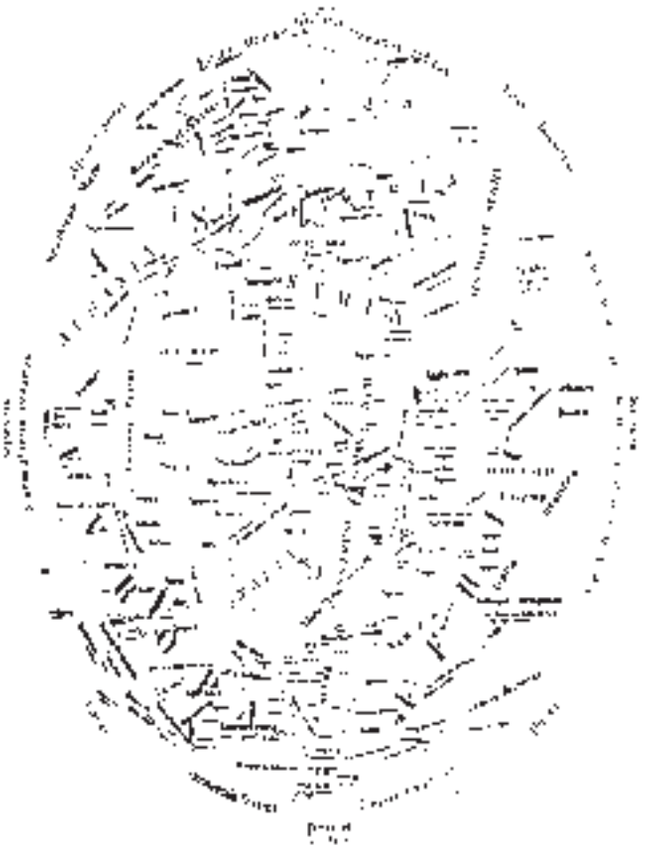

Pav. 3. Pasaulio žemėlapis pagal Orozijų

Skandzos salos padėties nusakymą stengiasi perkelti ir pritaikyti prie šiuolaikinio žemėlapio. Autorės matoma sala – tai ne vien siauras žemės ruožas, skiriantis Aistmares nuo Baltijos jūros, – tai „sala“, besitęsianti per Sembos pusiasalį, per Kuršių Neriją iki pat Klaipėdos[13]. Kai kurios išvados stulbina: autorei pavykę „nustatyti“, kad „ši siaura žemės juosta yra apsaugota jūros iš pietų pusės“[14]. Tokiam „atradimui“ net iki Nobelio antipremijos labai toli.

Skaitant šiuos pasažus į akis krenta anachronistinės detalės: apibūdindama savo atrastą „salą“ kaip senovėje vieną „strategiškiausių Europos vietovių“ Statkutė de Rosales pažymi, kad šiuolaikiniam keleiviui, keliaujančiam pajūriu iš Klaipėdos į Gdanską, tektų pereiti net trijų valstybių sienas...[15] Garbės daktarei stiprų įspūdį daro Rusijos karinės pajėgos, sutelktos Kaliningrado srityje, kurias ji mini ne kartą. Čia pat pavyzdžiai iš Žalvario ir Geležies amžiaus. Toks padrikumas nebūtų toleruojamas studento istoriko rašto darbe.

Kol kas Statkutei de Rosales ir jos gerbėjams paslaptimi lieka elementarus Viduramžių istoriografijos faktas: barbarų tautų atstovai, stengdamiesi savo tautoms surasti garbingą vietą to meto visuotinėje istorijoje, nenuilstamai kurdavo fiktyvias genealogijas su Antikos šaltiniuose ir Biblijoje minimomis tautomis bei jų valdovais: frankai save kildino iš Trojos gynėjų, danai – iš dakų, škotai – iš egiptiečių, lenkai iš sarmatų, Renesanso epochos lietuviai – iš romėnų. Apie šiuos dalykus prirašyta stirtos knygų ir straipsnių[16], todėl tik trumparegis senovės mylėtojas gali nepastebėti ir neatpažinti šio dalyko.

Aukščiau aptartus dalykus iš Statkutės de Rosales knygos galima paaiškinti profesinio pasirengimo stoka. Bet *Europos šaknys* liula ir tokiais dalykais, kurių vien tuo nepaaiškinsi. Autorė neliko nepastebėjusi ir gotų apaštalo Ulfilos IV a. į gotų kalbą išverstos Biblijos. Šiuo kartu ji nesiryžo tiesmukai oponuoti akivaizdžiam faktui, jog Ulfilos versta Biblija – vienas ankstyviausių germanų raštijos pavyzdžių, todėl sugudravo pateikdama tendencingą, karikatūrinį Ulfilos paveikslą, kuris esą savo Bibliją išvertęs kažkokiai mažytei germanų grupei, prisiplakusiai prie gotų, kurie jai atrodo buvę grynų gryniausi baltai. Ir keisti gi buvo tie tariamieji baltai: jei tik pasitaikydavo Vėlyvosios Antikos ir Ankstyvųjų Viduramžių laikais ypač reta proga sukurti rašytinį dokumentą, tai vis atsirasdavo germaniški tekstai. Mūsų laikus pasiekė gotų (rytinių germanų) kalba rašyto kalendoriaus liekanos, du pardavimo dokumentai, keli asmenvardžių rinkiniai ir dar keletas kitų mažučių likučių. Statkutei de Rosales tokios smulkmenos – nė motais. Jie *Europos šaknyse* apskritai neminimi, gal net nežinomi (?). Smalsusis baltų senovės mylėtojas gali paklausti, o iš kur man pačiam tai tapo žinoma, kokiame slaptame archyve ar paprastam mirtingajam uždaroje bibliotekoje paslėpti *Europos šaknyse* neminimi dalykai? Atsakau: apie tai rašoma net bostoniškės *Lietuvių enciklopedijos* straipsnyje „Gotai“, kur mokslinės informacijos koncentracija didesnė nei visoje Statkutės de Rosales knygoje[17]. Karikatūrinis Ulfilos šaržas ir akivaizdžių istorinių bei

[11] Plg. *Ibid.*, p. 298–300.
[12] Guy Halsall, *op. cit.*, p. 132–133.
[13] Jūratė Statkutė de Rosales, *op. cit.*, p. 32–33.
[14] *Ibid.*, p. 39.
[15] *Ibid.*
[16] Žr., pvz., Arno Borst, *Der Turmbau von Babel: Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*, t. 1–4, Stuttgart, 1957–1963 (München, 1995); Susan Reynolds, „Medieval ‚origines gentium‘ and the community of the realm“, in: *History*, 1983, t. 68, p. 375–390.
[17] Pranas Skardžius, „Gotai“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 7, Boston, 1956, p. 386–387.

kalbinių faktų ignoravimas leidžia teigti, kad Statkutei de Rosales nėra svetima sąmoninga, o dar dažniau nesąmoninga istorijos falsifikacija.

PATYRIAU KATARSĮ

Europos šaknys palydėtos aukštą rangą turinčių Lietuvos akademikų pratarmių. Be jau minėto Algirdo Gaižučio, prabilo profesorius, habilituotas daktaras, LMA narys korespondentas sociologas Romualdas Grigas, patikinęs skaitytoją, kad čia jis patirs katarsį. Kitas profesorius, LMA narys ekspertas, Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakulteto dekanas, Lietuvos mokslo premijos laureatas archeologas Eugenijus Jovaiša Statkutę de Rosales pristatė kaip Marijos Gimbutienės darbų tęsėją. Žinant, kad Lietuvoje Gimbutienė laikoma pasaulinio masto mokslo korifėjumi, toks įvertinimas išties labai dosnus. Darnų chorą papildė dar vienas profesorius, LMA narys ekspertas, Klaipėdos universiteto rektorius, habilituotas daktaras archeologas Vladas Žulkus, pastebėjęs, jog *Europos šaknys* Lietuvos istorikams bus savotiškas šokas[18]. Kur gi ne.

Habilituoti daktarai teisūs: skaitydamas Statkutės de Rosales knygą patyriau tikrą katarsį, nes galutinai išsisklaidė iliuzijos dėl kai kurių mantijas vilkinčių akademikų mokslinio svarumo, jų akademinės etikos ir atsakomybės. Su užuojauta žvelgiau į Vilniaus pedagoginio universiteto Senato narius, kurie 2011 m. birželio 15 d. buvo įsitraukę į Lietuvoje iki šiol precedento neturėjusią mokslo parodiją. Kartu pažymėtina, jog tikros pagarbos nusipelno tie (dabar jau) Lietuvos edukologijos universiteto mokslininkai, kurie neišsižadėjo mokslinio sąžiningumo principų ir oponavo begėdiškai mokslo profanacijai. Jų balsas, deja, nebuvo išgirstas, nes didelę administracinę galią turintys veikėjai jau buvo spėję pernelyg giliai panerti į troškią, kliedesių kupiną erdvę. Ne mažiau gėdinga, kad iškilmingas knygos pristatymas įvyko LMA.

STATKUTĖ DE ROSALES – LIETUVIŠKASIS GAVINAS MENZIESAS

Knygos pabaigoje skelbiami dviejų ispaniškos kilmės mokslininkų ir vieno Amerikos lietuvio karštu entuziazmu trykštantys žodžiai, esą „jos knygos sukels universitetuose revoliuciją“, „ji yra lobis“, „*Didžiosios apgavystės* argumentuotai atskleidžia istorines aferas“. Tapo akivaizdu, kad ir mokslininkai iš užsienio šalių gali būti visiškai praradę realybės jausmą tose srityse, kuriose jiems trūksta elementarios kompetencijos. Pavojai, gresiantys ir visuomenei, ir paskiriems mokslininkams tiek Lietuvoje, tiek už jos ribų panašūs, skiriasi galbūt tik akademinės bendruomenės reakcija į panašius reiškinius.

Ypač geru tarptautiniu mokslo falsifikacijos pavyzdžiu gali pasitarnauti anglų karinio povandeninio laivyno atsargos karininkas Gavinas Menziesas. Jis taip pat perrašinėja vadovėlinę, nuobodžią, visiems žinomą istoriją. Jo veikalai taip pat palydimi reklaminiais šūkiais: „intriguojantis ir galingai įtikinantis dėstymas“, „kažkas visiškai naujo“, „epochinis veikalas“ ir pan. Menziesas, kaip ir Statkutė, sugeba atrasti tai, ko šimtai geriausių pasaulio mokslininkų iki šiol nėra pajėgę nustatyti. Jeigu jūs vis dar naiviai manote, kad Kristupas Kolumbas „atrado“ Ameriką pirmasis, tai žiauriai klystate. Perskaitę 2003 m. išleistą Menzieso knygą *The year 1421* jūs sužinosite, kad ne kas kitas, o kinai buvę tikrieji Amerikos atradėjai ir būtent jie pirmieji apiplaukę žemės rutulį. Jei jūsų troškulys „mokslo naujovėms“ dar nebus pasotintas, tai galite pasiskonėti dar viena 2007 m. išleista Menzieso knyga, kuri skirta sukrečiantiems įvykiams, kai į Italiją atvykę kinai 1434 m. įžiebė Renesanso ugnį... Išsamius reportažus apie tariamą 1421 m. kinų kelionę parengė Rupertui Murdochui priklausanti Australijoje registruota *Phoenix TV* – nenuostabu, kad netrukus ji tapo šios šalies bestseleriu istorijos tema.

Čia jums, mieli tautiečiai, ne lietuviški Statkutės de Rosales knygos tiražai ir ne lietuviški pelnai: jau seniai parduota daugiau kaip milijonas Menzieso knygos egzempliorių šimte šalių, pasirūpinta vertimais į dvidešimt kalbų. Suprantama, kad ne tik leidėjai gerokai uždirbo, bet ir ponas Menziesas gerokai praturtėjo. Numanu, kad iš tokio projekto rentabilumo kai ko galėtų pasimokyti ir mūsiškiai, mokslo profanacijai pajėgūs akademikai bei skrupulų dėl mokslinio objektyvumo nejaučiantys leidėjai.

Praėjus keletui mėnesių po knygos pasirodymo galime teigti, kad Lietuvos akademinės bendruomenės reakcija buvo neadekvačiai silpna tokio mastui iššūkiui, kuris buvo mestas akademiniam padorumui, objektyvumui ir tiesiog sveikam protui. Neverta aiškintis, kodėl taip yra. Užtat į Menziesą tarptautinėje akademinėje bendruomenėje buvo sureaguota operatyviai: prieš didelio masto viešą apgavystę jau 2005 m. susibūrė mokslininkai iš Malaizijos, Singapūro, Portugalijos ir JAV. Jiems didelį susirūpinimą sukėlė tai, kad Menziesui ir jo leidėjams pavyko įtikinti Kongreso bibliotekos Azijos skyrių suteikti jiems patalpas, kur jie galėtų pristatyti savo fikcijas. Besitęsianti viešo melo kampanija 2006 m. paskatino mokslininkus iš Naujosios Zelandijos, Singapūro, Australijos, Malaizijos, JAV, Honkongo ir Kanados įkurti specialią interneto svetainę, skirtą melams demaskuoti (*www.1421exposed.com*). Esminis jų priekaištas tas, kad autorius, jo bendraminčiai ir leidėjai grožinę literatūrą (*fiction*) pretenduoja pateikti kaip mokslinę (*non-fiction*) ir taip klaidina visuomenę. Šiai kritikai nebuvo kurčia televizija: 2006 m. liepą *ABC*

[18] Jūratė Statkutė de Rosales, *op. cit.*, p. 16.

parengė specialų reportažą, už kurį ponas Menziesas pagrasino teismais...

Ką regime Lietuvoje? Statkutei de Rosales plačiai atsiveria Vilniaus pedagoginio universiteto ir LMA durys. Jai lenkiasi akademikai, žiniasklaidos priemonėse nestigo liaupsinančių reportažų. Mokslininkų laikraštis *Mokslo Lietuva* ėmė skelbti *Europos šaknų* ištraukas, pritaikytas laikraščio formatui[19]. Norint geriau suvokti dalies mūsų visuomenės būklę, verta atkreipti dėmesį į tai, kad, panašiai kaip Statkutė de Rosales, Menziesas taip pat jau gali džiaugtis Kinijos Yunnano universiteto garbės profesoriaus vardu[20]. Panašūs reiškiniai plačioje eurazinėje erdvėje...

Nukreipus žvilgsnį į mūsų artimesnius kaimynus, baltarusius, dažnai stebimės, kad daliai jų nesvetimas noras įlįsti į senovės lietuvių (XIII–XIV a.) kailį. Ar ne to paties lygio dvasinę reinkarnaciją siūlo lietuviams Statkutė de Rosales, aiškindama, kad „iš mūsų buvo atimtas senasis mūsų vardas gudai“[21]. Todėl entuziastingą *Europos šaknų* sutikimą bandyčiau įvardyti kaip ryškią dalies mūsų tautiečių dvasinio sugudėjimo apraišką.

[19] „Lietuvoje pagerbta Jūratė Statkutė de Rosales“, in: *Mokslo Lietuva*, 2011-06-16, Nr. 12 (456), p. 1, 10–11; 2011-07-07, Nr. 13 (457), p. 10–11, 16.

[20] http://en.wikipedia.org/wiki/Gavin_Menzies, (2011-11-26).

[21] Jūratė Statkutė de Rosales, *op. cit.*, p. 115.

UŽSIPRENUMERUOKITE 2012 METAMS

vienintelį krikščionišką ir akademinį, visuomenišką ir analitinį žurnalą Lietuvoje

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

„Naujojo Židinio-Aidų“ prenumeratoriai recenzijų žurnalą „Knygų aidai“ gauna nemokamai!

Žurnalą „Naujasis Židinys-Aidai“ galima užsisakyti bet kuriame „Lietuvos pašto“ skyriuje, iš karto sumokėjus už 3 žurnalo numerius.

Prenumeratos „Lietuvos pašte“ kainos: 3 mėn. – 15,31 Lt; 6 mėn. – 30,62 Lt; 12 mėn. – 61,24 Lt

Elektroninė „Lietuvos pašto“ prenumerata

http://193.219.3.196/NewSubscription.aspx

Reikia įrašyti leidinio indeksą [5063] arba žurnalo pavadinimą.

Žurnalą „Naujasis Židinys-Aidai“ galima prenumeruoti ir redakcijoje.

Už prenumeratą galima sumokėti redakcijoje (Pilies g. 8, LT-01123 Vilnius) arba pavedimu.

(Informuokite: *naujasis.zidinys@gmail.com*.)

Duomenys pavedimui:

Gavėjo pavadinimas: VšĮ „Naujasis Židinys-Aidai“

Gavėjo sąskaita: LT60 7044 0600 0131 0361

Gavėjo bankas: SEB Vilniaus bankas

Gavėjo kodas: 124626686

Suma: 60 Lt

Mokėjimo paskirtis: Už prenumeratą 2012 m. Nurodyti gavėją ir adresą, kuriuo siųsti žurnalus.

„Naujojo Židinio-Aidų“ prenumerata UŽSIENYJE

Prenumeratos kaina metams oro paštu – 110 USD (65 EUR).

Čekius su užpildyta prenumeratoriaus kortele siųskite į redakciją adresu:

Pilies g. 8, LT-01123, Vilnius, Lietuva/Lithuania

Lietuviškumo šaknys: kuris kaltas?

TOMAS DAUGIRDAS

Paklauskime moksleivio, studento ar praeivio gatvėje, kas yra „lietuviškumo šaknys“, ir jis veikiausiai nė nemirktelėjęs pasakys, kad tai esanti Lietuvos senovė, tūkstantmetis, kunigaikščiai, kalba, bei, žinoma, pagoniškasis tikėjimas. Pastarasis drauge su kalbos archajybėmis atskleidžiantis, kokia sena buvusi lietuvių civilizacija, kokia ji harmoninga, dorybinga ir gyvybinga. Visiška priešybė rūpesčiams, negandoms ir vargui, kuriuose gyvename šiuo metu.

Visa tai klišės, pasakys ne vienas, daug apie tai kalbėta ir kritikuota. Labiau linkęs į filosofavimą tarstelės, kad nieko tokio, jei tauta tiki pasakojimais, kurie ją gerai nuteikia. Tik tiesa yra ta, kad nors tauta ir tiki tais pasakojimais, bet jie ją nuteikia blogai. Klausimas, kuris kyla iš tikėjimo gražia praeitimi, yra klausimas „kas kaltas?“: dėl to, kad iš puikios būklės patekome į tokią vargingą ir nelaimingą? Istorijoje tokių kaltųjų galime surasti visą rinkinį: krikščionybė bei jos skleidėjai, kaimynai lenkai, tolimesni kaimynai vokiečiai bei vėliau – katalikiškomis ar krikščioniškomis idėjomis persiėmę lietuvių intelektualai. Tačiau istoriniai kaltininkai tėra vien dalis blogio, kuris persekiojo ir persekioja lietuvius.

Šiandien, nors tarsi ir nesama jokio akivaizdžiai pakenkti norinčio išorinio priešo, lietuviai nejaučia, kad jų kančios baigtos, kad judama link pasaulio, kuriame daugiau harmonijos, doros ir laimės. Link pasaulio, kurio lietuviai, menantys tokią iškilią savo praeitį, tikrai jaučiasi esantys nusipelnę. Vadinasi, nelaimių kaltininkai nėra vien istorinės asmenybės, jie – greta mūsų, lietuvių. Tad juos būtina identifikuoti ir demaskuoti, pasmerkti ir nuteisti, kad niekas daugiau netrukdytų žengti į išsvajotą pasaulį... Būtent prie tokių minčių turėtų privesti nuoseklus galvojimas apie dabarties lietuviškuosius vargus, susietas su idėjomis apie senuosius aukso amžius. Būtent tokios mintys apie kaltųjų paieškas ir jų pasmerkimą vyrauja dabartinėje lietuvių jausenoje, kalbose ir poelgiuose. Kaltųjų paieškos tampa įprasta kasdiene praktika, kuria užsiima įvairiausios visuomenės grupės.

Suradus menamai ar neabejotinai kaltuosius, stengiamasi jiems patiems sukelti kaltės jausmą, kad taip jie galiausiai prisiimtų atsakomybę dėl negandų. Kasdienybėje nelaimių ir situacijų, kai neabejotinai kažkas turi būti kaltas, esama įvairiausių, kiekvienas mūsų su tokiomis susiduriame bene kasdien. Kai kurios jų – net labai dramatiškos ar tragiškos. Jei jautiesi nelaimingas, nesiseka darbe, kažkas nesiklosto šeimoje, tai tarsi neišvengiamai reiškia, kad kažkas juk turi būti dėl to kaltas. Jei laikei visus savo pinigus „Snore“, ir jie dabar dingo ar tapo įšaldyti, tai neišvengiamai dėl to turi būti kažkas kaltas, o toli ieškoti ir nereikia. Žinoma, kalti bankai. Tačiau drauge kalta ir valdžia, kuri nepatarė nedėti pinigų į nepatikimą banką, ir taip neapsaugojo. Kaltos ir valstybės institucijos, nes būtent šiuo metu, o ne prieš metus ar dvejus ėmėsi banko.

Jei kasdien jautiesi nelaimingas, nes viskas klostosi kitaip, nei norėtum, tai dėl to neabejotinai turi būti kažkas kaltas. Kuris nors beveik emigrantas susikrauna lagaminus ir pasuka oro uosto link, meta kaltinimus ar net prakeiksmus valstybei, valdžiai, buvusiems darbdaviams ir visiems tiems, kurių veiksmai tiesiogiai ar netiesiogiai veikia jo gyvenimą. Nuvykęs į užsienio šalį, jis ir ten nesijaučia laimingas, tad kaltinimų šaltinis ir toliau neišsenka.

Didžioji dalis politikos ir viešojo gyvenimo yra tapusi kaltinamąja, viešasis gyvenimas persmelktas kaltinamųjų diskusijų. Pro jas vien kartkartėmis teprasiveržia svarstymai, ką reikėtų daryti, kai patenkame į vieną ar kitą situaciją ar tiesiog, kad visiems būtų geriau gyventi. Viešasis politinis gyvenimas bei jį lydinčios televizijos ar radijo laidos vyksta kaip teismas, kurio metu ieškoma, kuris labiausiai nusikaltęs, tad taip pat – ir kuris labiausiai nuteistinas. Neabejotina, kad kalčiausi yra tie, kuriems pagal pareigas pavesta priimti sprendimus, ir jie juos priima.

Kaip rodo ankstesnės bei šių metų rugsėjį paskelbtos „Vilmorus“ apklausos rezultatai, mažiausiai pasitikima būtent tais, nuo kurių sprendimų priklauso mūsų dabarties gyvenimas bei ateitis: partijomis, Seimu, ministrų kabinetu. Kaip veikiančiomis institucijomis sprendimų priėmėjais pasitiki vos keli procentai gyventojų. Vadinasi, mano, kad jų veikla iš esmės kritikuotina.

Žinoma, nebus tokių sprendimų, kurie būtų vienodai geri visiems. Juo labiau – sprendimų krizės sąlygomis, kai siekiama pasirinkti geriausią iš blogiausių galimybių. Bet kurie sprendimai, net tie, kurie pagerina situaciją, nesukurs idealios būklės, kai nesama ligų, visiškai pakanka

pinigų visiems poreikiams tenkinti, kai po jų visiems ima sektis...

Lietuviškose nuotaikose bei patologiniame nelaimingumo išgyvenime slepiasi labiau ar mažiau įsisąmonintas tobulo gyvenimo dar šiame pasaulyje reikalavimas. Idealaus pasaulio troškimas bei tvyrantis įsitikinimas, kad jis gali būti sukurtas čia, žemėje ir čia, Lietuvoje, skatina pasaulio ribotumus traktuoti kaip kažkieno kaltę. Jeigu policininkai ir gaisrininkai būtų moraliai gryni ir sąžiningi žmonės, jei gydytojai nedarytų klaidų ir nepavargtų, jei mokytojai būtų išskirtinės asmenybės, jeigu politikai būtų trigubai aukštesnio intelekto nei visi kiti žmonės, jei verslininkų pagrindinis tikslas būtų socialinis atsakingumas... tuomet visi gyventume daug geresniame pasaulyje. Tačiau taip nėra, todėl jie visi, ir dar daugiau grupių yra neabejotinai kalti ar net baustini dėl to, kokia nelaiminga jaučiasi visuomenė.

Neseniai atliktame sociologiniame tyrime „Baltijos valstybių kelias: 20 metų socialinės raidos vystymui“ lietuviai įvardijami kaip „reiklūs“, bei sakoma, kad tuo jie skiriasi nuo estų ir latvių. Kitaip tą reiklumą būtų galima įvardyti kaip nesugebėjimą priimti žmogiškosios bei pasaulio realybės. Visuomenėje, persmelktoje idealaus pasaulio ieškojimo čia ir dabar, gyvenantiems žmonėms tampa sudėtinga priimti savo nesėkmes, problemas kaip natūralų ir normalų, o ne anomališką ir nenormalų dalyką, beveik kriminalą.

Pasaulis taptų daug aiškesnis ir paprastesnis, jei pavyktų susitaikyti, kad jis negali būti tobulas pagal savo prigimtį, kaip pagal prigimtį negali būti idealių sprendimų bei idealių juos priimančių žmonių. Savo gyvenimo ribotumo, varguoliškumo priėmimas bei negandų kaip savo kaltės supratimas yra nustumtas į vyraujančios gyvenimo sampratos užkulisius. Kartu į gyvenimo paraštes nustumiamas gebėjimas matyti gerų ir įsimintinų dalykų tokiame netobulame ir pagundų pilname pasaulyje. Iš tiesų pasaulyje galima aptikti daug pasiaukojimo ir nesuinteresuoto elgesio pavyzdžių, kuriamo gėrio, kuriam dalis žmonių paskiria visus savo gyvenimus. Tačiau to niekada nepastebėsime, jei manysime, kad tokie poelgiai savaime suprantami.

Patologinio nelaimingumo išgyvenimo ir kaltųjų paieškos savivoka atskleidžia, kad Lietuvoje per dvidešimt nepriklausomybės metų vis dar nepavyko atsistoti ant savo kojų bei tapti savarankiškais. Buvo sukurta teisinė sistema, funkcionuoja ekonomika, švietimo sistema, tačiau vertybiškai vis dar esame paskendę ideologiniuose ūkuose. Iš pasisakymų, ypač vyresnių žmonių, išgirstame, kad „ne tokios Lietuvos tikėjomės“. Ir tampa apmaudu, nes pasirodo, kad nemažai kas Sąjūdžio laikais būsimą Lietuvą matė kaip komunistinio idealo ir rojaus visišką išsipildymą.

Kokiu keliu eidami galėtume iš to išsivaduoti? Istorijoje buvo manančių kultūrą esant terpe, kuri keičia matymo kampą, duoda impulsų vertybėms perkainoti ir permąstyti. Tačiau Lietuvoje kultūra ar bent dalis jos yra pasidavusi tai pačiai teisminio proceso traukai, kai pasakotojas ar rodytojas ir yra teisėjas. Jono Vaitkaus *Visuomenės priešas* veikiausiai yra geriausias šios kultūros pavyzdys. Tai atskleidžia pats spektaklio rodymo kontekstas, net nesigilinant į siužetą. Prieš spektaklį iškabintos afišos „Argi teisinga, kad kvailieji vadovautų protingiesiems?“, „Mūsų krašto žmonės yra partijų vergai“ ir pan., skelbia nuosprendį, kad valdytojai esantys protingosios visuomenės priešai. Prieš spektaklį režisierius, aktoriai ir teatro vadovas apsilankė Vilniaus miesto savivaldybėje, tarybos posėdyje, nešini dujų balionais bei leido iš jų veikiausiai deguonį, kas turėjo reikšti veiksmą „įleisti šviežio oro“. Ir galiausiai – į premjerą sukviestos publikos sudėtis, valstybės institucijų atstovai, Seimo nariai. Jiems, bent daliai jų, sprendžiant pagal pagrindinius siužeto akcentus, spektaklis turėjo reikšti kaltinamąjį nuosprendį.

Kad su spektakliu kažkas „ne taip“, pastebėjo ne vienas. Buvo minima, ir kad pjesė pasenusi, kad ji nebeaktuali. Tačiau sprendžiant pagal bendrą lietuvišką būklę, nusiteikimus ir vyraujančią nuotaiką viešumoje, spektaklis yra jos tikslus atspindys. Režisierius nestatė „pasenusio“ dalyko, jis pastatė tai, kas plačiai priimta ir atspindėjo bendrąsias nuotaikas. Tiesa ta, kad ne pats spektaklis senstelėjęs ir neadekvatus, bet atmosfera, kurioje gyvename ir kurią kuriame, yra neadekvati.

Kultūra kaip tradiciškai suvokiama „dvasinio gyvenimo“ sfera yra geras įrankis, galintis padėti mums į save pačius ir tai, kas mus supa, pažiūrėti „kitaip“, čia ir glūdėtų jos maištingoji dvasia. Dvasios maištingumo ryškiausias bruožas – suteikti galimybę žmogui pažvelgti savo egzistencijai į akis bei išvysti ribotumus savo veiksmuose, nuostatose, tiksluose, kurie nei tobuli, nei geranoriški; neretai jais tiesiog prisidedame prie abejingumo ar nelaimingumo pasaulyje. Tokį akivaizdybės pamatymą neabejotinai lydi kaltės išgyvenimas, bei veikiausiai – dar gilesnis maištą prieš pačią pasaulio sandarą bei žmogiškąją egzistenciją. Toks maištas ir buvo didžiųjų dramų, rašytų ir statytų scenoje, įkvėpimo šaltinis. Tačiau tik drama, įvykusi prieš du tūkstančius metų, suteikė progą priimti kaltę be kaltinimų ir maištingumo.

Gėris nėra savaime suprantamas ir būtinas dalykas. Jis labiau primena dovaną bei tai, ko gali ar galėjo ir nebūti. Jei labai nuosekliai remsimės kaltės paieškų kituose nuotaikomis, kurios šiuo metu vyrauja Lietuvoje, tai galiausiai sukursime pasaulį, kuriame kiekvienas kaltina kiekvieną bei niekuo nepasitiki, kuriame visi labai blogos nuotaikos, nelaimingi ir net negalvoja, kad kas nors kam nors gali norėti gero. Gyventume pasaulyje, kurio nepasiekė atpirkimo žinia. Advento metas bei Šv. Kalėdų žinia yra geriausia proga į tai pažvelgti kitomis akimis.

POLITIKOS BRĖKŠMA

Iki-politinės patirtys graikų mitiniu laikotarpiu

Vilius Bartninkas

Negalima vadinti laimingu nesidalijančio viešąja laime, negalima vadinti laisvu nepatiriančio viešosios laisvės, ir negalima vadinti nei laimingu, nei laisvu nedalyvaujančio ir nesidalijančio viešąja galia.

Hannah Arendt

Jei reikėtų surasti klausimą, kuriuo labiausiai sutaria XX a. politikos mąstytojai, tai būtų Vakarų politinės minties krizė. Skirtumas čia tebūtų chronologinis, kai vieni teigtų, jog politinė filosofija baigėsi kartu su Marxo apmąstymais, kiti – su totalitarinių sąjūdžių įsigalėjimu ar vartotojiškos kultūros iškilimu. Be viso šito, jie taip pat sutartų, jog politinės patirtys lig šiol buvo apmąstomos itin nepolitiškai. Platonas į politiką žvelgė filosofo akimis (maža to, dar ir Sokrato mokinio; mokinio, kurio mokytojas „politikos“ buvo pasmerktas myriop), Augustinas – teologo, Hegelis – istorijos dvasios, Marxas – ekonomisto, o Weberis – sociologo. Sakytume, apie politiką kalbėjo filosofija, religija, ekonomika ir visi kiti, bet ne pati politika. Problema yra aiški: šnekant bet kokia kita kalba, o ne pačios politikos, politika praranda savaiminę prasmę (jei tik tokią išties turi) ir tegali būti pateisinama per diskursą, kuriuo yra aptariama. Kitaip tariant, jei karas prabiltų apie politiką, tai galų gale pamatytume, kad karas anaiptol nėra politikos pratęsimas. Štai politikos teoretikas Carlas Schmittas pradeda politiškumo sampratos aptarimą nuo karo kaip radikalios politikos išraiškos, bet galiausiai baigia teigdamas, kad išnykus karo galimybei, politika taptų neįmanoma[1]. Jei karas yra būtinoji sąlyga politikai, tai jis anaiptol nėra politikos pratęsimas. Tuomet politika tampa karo pratęsimu. Bet būdama pratęsimu, ji tėra dalis, todėl nėra savarankiška; ir atvirkščiai, būdama savarankiška, ji turėtų prasidėti, sakykim, karui *pasibaigus*. Būtent tai verčia gręžtis į pačią politiką.

Sakykime, politika prašnektų apie save. Kaip tai skambėtų? Ji vartotų politikos sąvokas, tad šia prasme kitokio pobūdžio mąstymui atrodytų gana keistai, mistiškai. Jomis kalbėtų apie politines patirtis ir mėgintų jas apibendrinti. Apibendrindama taptų politikos filosofija. Tai neleidžia svarstymo pradžioje apsibrėžti, kas yra politika. Atvirkščiai. Kelrodis, kuris vestų tokiame apmąstyme, būtų išnyrančios patirtys, kurios nedera su ligtoliniu žmogaus būviu. Toks ieškojimas itin sunkus istorijoje, mat politika vienu ar kitu laikotarpiu įgavusi pavidalą, savo neįprastumą teparodo lyginant su ankstesniu laikotarpiu. Todėl tai gręžia į politikos pradžią klausiant, kaip prasideda politika, kas yra jos ἀρχή, be kurios politikoje nebūtų atsiradę „nieko, kas tik yra atsiradę“ (*Jn* 1, 3). Ieškojimas paskirų patirčių, kurių visybė sudaro tai, ką vadiname politika, akina pradėti ne tiesiog nuo politikos pradžios, bet nuo iki-pradžios. Ne nuo momento, kai politika įgauną pirmą principų ir patirčių pavidalą, bet nuo iki-pavidalo, kai dar tik paskiros patirtys ir principai išnirdavo ir vėl nugrimzdavo į užmarštį. Verta pradėti ne nuo istorijos, bet nuo mito[2].

VILIUS BARTNINKAS (g. 1991) – filosofas, politikas, eseistas. Čia skelbiamas tekstas gimė iš autoriaus apmąstymų skaitant Hannah Arendt tekstus lygiagrečiai su klasikiniais kūriniais, bandant juos interpretuoti Arendt mąstymo šviesoje. Arendt politikos fenomenologija yra būdas, kuriuo prakalbinami senieji tekstai. Toliau pateikiamas sąrašas kūrinių (ir naudojamų santrumpų), kuriais remdamasis autorius apmąsto antikines politines patirtis: Hannah Arendt, „On violence“, in: Eadem, *Crises of the Republic*, London: Penguin Books Ltd, 1973, (toliau – *OV*); Hannah Arendt, „Kas yra laisvė?“ in: Eadem, *Tarp praeities ir ateities: Aštuoni politinės filosofijos etiudai*, iš anglų kalbos vertė Arvydas Šliogeris, Vilnius: Aidai, 1995, (toliau – *KL*); Hannah Arendt, „Introduction *into* Politics“, in: Eadem, *The Promise of Politics*, New York: Schocken Books, 2005, (toliau – *IP*); Hannah Arendt, *Žmogaus būklė*, iš anglų kalbos vertė Aldona Radžvilienė ir Arvydas Šliogeris, Vilnius: Margi raštai, 2005, (toliau – *ŽB*); Hannah Arendt, *On Revolution*, London: Penguin Books, 2006, (toliau – *OR*). Kartu naudojamasi Antano Dambrausko *Iliados* ir Jono Dumčiaus *Orestėjos* vertimais, (jei nenurodyta kitaip) visos kitos senųjų tekstų citatos verstos autoriaus.

[1] Carl Schmitt, *The Concept of the Political*, Chicago: The University of Chicago Press, 2007, p. 33, 35.

[2] Šitaip žvelgiant, tampa nesvarbi šaltinių chronologija. Bus naudojami didelės apimties chronologijos šaltiniai (nuo ankstyviausių homerinių iki tokių kaip Diktis Kretietis), mat priklausydami iki-viduramžinei epochai, jie sukuria savitą archainio laikotarpio interpretaciją, tam tikrą ankstyvųjų tekstų hermeneutiką, ir tampa vertais pokalbio partneriais.

IKI-POLITIŠKUMAS: PAŽADAS, VIEŠOJI ERDVĖ, GALIA IR LYGYBĖ

Iki pirmojo achajų susirinkimo Spartoje graikų karalių gyvenimas skendėjo tamsoje. Tiems retiems, pasirinkusiems antžmogišką gyvenimą ir sugebėjusiems žygdarbiais nueiti herojišku keliu, dievai buvo palankūs ir jų vardus ir pasakojimus perdavė ateisiančioms kartoms. Daugelio kitų niekas nebeatmena. Išties, karalių karalystės tegalėjo taip vadintis tiek, kiek jie turėjo skeptrus (savo pavidalu veikiau lazdas), mat savąja esme tebuvo ūkio dariniai. Jas sudarė karalius kartu su šeima, tarnais ir vergais. Jų gyvenimas virė privačioje erdvėje, persimaišiusioje su gamta, kurioje visi buvo vieni nuo kitų priklausomi. Ši priklausomybė reiškėsi per siekį išgyventi, o tai reiškė darbu įveikti būtinybės slegiamą būvį. Darbas nejučia vienam asmeniui pagimdė perteklių. Vergų darbas išlaisvino karalių iš būtinybės gniaužtų ir suteikė laisvalaikį, kuris savo ruožtu buvo nukreiptas į ūkio tvarkymą arba karus ir visai nepriminė laisvalaikio. Nelabai buvo su kuo laisvalaikį dalytis, nes karalius ir su vergais, ir su kariais tvarkėsi padedamas jėgos, juos valdė, ir jam lygių nebuvo. Karaliaus gyvenime nebuvo nė vieno, galinčio kartu veikti ar kalbėtis kaip lygus su lygiu. Kaip vergai buvo izoliuoti nuolatiniame darbo metabolizme, taip karalius buvo izoliuotas savo vienatvėje. Šia prasme nei karaliaus aplinkiniai, nei jis pats nebuvo laisvi.

Vargu ar aplinkybės būtų pasikeitusios, jei ne keistas susisaistymas, įvykęs Spartoje. Helenos ranka, gana ūkiškas klausimas, surinko achajų karalius į Tyndarėjo rūmus Spartoje. Kuris iš karalių gaus gražiąją nuotaką? Atvykus iš lėto kyla šurmulys, mat šie karaliai įpratę panašius klausimus spręsti jėga, visai kaip namie. Gudrusis Odisėjas pataria Tyndarėjui, kad šis pasiūlytų visiems karaliams vienas kitam pasižadėti (Apolod., *Bibliotheca*, 3.10.9). Pasiūlymas turėjo kiek išmušti iš vėžių karalius, nes toks dalykas nėra suvokiamas ūkio sąlygomis. Jame valdo įsakymas, o ne geranoriškas susisaistymas. Bet anksčiau ar vėliau karalius turėjo pastebėti, kad vienintelis jam lygus yra kito ūkio karalius. Jis gyvena tokį pat gyvenimą, bet jiems susitikus situacija keičiasi. Abu nėra vienas nuo kito priklausomi. Abu gali kartu kalbėtis, priimti kito požiūrį kaip svarų, sumanyti ir bendrai veikti tartum lygūs. Todėl pažadas šiame kontekste skamba visai kitaip, juo galima kliautis. Pažadas, jog visi ginsią Helenos jaunikį nuo bet kokios neteisybės, suvienijo graikus pirmą kartą (Apolod., *Bibliotheca*, 3.10.9). Pažadas padėjo išspręsti klausimą taikiai, o tuo pat metu – susaistė tarpusavyje. Tuomet dar nežinoję, kur juos nuves toks žingsnis, jie įgalino politikos užuomazgas. Pažadas yra politikos įsčios[3].

[3] Kiek teisėta kalbėti apie pažadą graikų politikoje? Apolodoras, aptardamas pirmąjį susisaistymą tarp graikų, mini, jog Τυνδάρεως τοὺς μνηστῆρας ἐξορκίζει (Tyndarėjas prisaikdina jaunikius). Veiksmažodis ἐξορκίζω yra nuo daiktavardžio ὅρκος, priesaika, kuri yra įvykdoma žodžiu. Tuo tarpu savarankiško žodžio pažadui graikai neturėjo. Norint išreikšti pažadą, buvo vartojama λόγος, ἔπος, ἐπαγγελία, ὑπόσχεσις. Λόγος pirmiausia turi žodžio, kalbos prasmę, kiti du – ištaros, pareiškimo. Abiem atvejais pažadas yra įsipareigojimas, turintis ryškią sąsają su žodžiais, kalbėjimu. Homeras, *Iliados* antroje giesmėje primindamas achajų susisaistymą, kurio nebenori vykdyti kariai, Odisėjo lūpomis tai įvardija kaip pažadą: οὐδέ τοι ἐκτελέουσιν ὑπόσχεσιν ἥν περ ὑπέσταν („Jie nebemano tesėt pažadų, kur buvo tau davę“). Kita vertus, lietuvių kalboje priesaika tiesiogiai nurodo į pasižadėjimą, tik labiau oficialų – reikia patvirtinimo, iškilmių. Be to, mes turim savarankišką pažado žodį, kuris, atmetus priešdėlį, turi žado, žodžio reikšmes, taigi savyje taip pat slepia kalbą. Taigi ir priesaika, ir pažadas lietuvių kalboje yra bendro-

Trojos arklys. VI a. pr. Kr. Piešinys ant vazos

Pažado paskirtis – bent iš dalies įveikti žmonių nepatikimumą ir bent šiek tiek numatyti žmogiškųjų reikalų eigą (*ŽB*, p. 230). Pažado pamatas yra dvejopas: laisvė ir žmonių bendrija. Laisvė, politine prasme, yra pašaukimas kažko naujo, gebėjimas pradėti (*KL*, p. 171). Kitaip tariant, tai reiškia atlikti veiksmą[4], išties virtuoziškiausią žmogaus gebėjimą, kuris yra apčiuopiamas per žodžius, poelgius ir įvykius (*KL*, p. 173–175). Kita vertus, pažadui, kaip ir visiems veiksmams, būtinas „veikimas drauge" (Burke), kuris įmanomas dėl žmonių tikrovės prigimties: pasaulis prasideda nuo žmonių daugio būtent todėl, jog Dievas „kaip vyrą ir moterį sukūrė juos" (*Pr* 1, 27). Tad visi paskesni žmonės negimsta dykumoje, daiktų stokos ir žmogiškų santykių sutrupėjimo vietoje, bet pasaulyje, mat „pasaulis yra tarp žmonių" (kaip Užupyje skelbė Arendt citata). Pasaulis išnyra iš žmonių tarpusavio santykių, juos siedamas ir atskirdamas per jų galią steigti ryšius, imtis bendrų reikalų, ir yra aptveriamas „žmogaus padarytais dalykais" (*ŽB*, p. 55).

Veiksmas, pasižadėjimas buvo visai kitokios prigimties nei kasdienės karaliaus veiklos. Karaliams turėjo būti įprasta, kad jų veiklos paprastai arba duoda apčiuopiamą rezultatą (kaip karas), arba cikliškai pasikartoja (kaip ūkio tvarkymas). Tuo tarpu veiksmas neužsibaigia apčiuopiamu rezultatu, kadangi jo tąsa priklauso nuo žmonių santykių. Šie vis kinta, vadinasi, tikslas taip pat neišlieka pastovus. Tad nenuostabu, kad jiems sugrįžus į ūkius pažadas nebeleido pasilikti ūkio kasdienybėje. Netrukus Paris pagrobia Heleną ir dėl to jos vyras Menelajas išsiunčia pasiuntinius pas karalius, prašydamas pagalbos. Pasiuntiniai ne tik priminė karalius saistantį pažadą (Apolod., *Epitome*, 3.6). Pažadas įgyja naują prasmę, mat bendras vienijantis tikslas yra papildomas bendros garbės dėmeniu: įžeidimas nėra skirtas jam vienam, bet visiems achajams. Tarytum Menelajas sakytų, jog šis reikalas yra bendras, mat „jei su manimi buvo taip pasielgta, su jumis gali lygiai taip pat". Taigi Paris apvogė ne tik Menelają, bet ir visus susisaisčiusiuosius – „Graikiją ištikęs paniekinimas yra visiems lygus ir bendras" (ἴσην λέγων γεγενῆσθαι τὴν τῆς Ἑλλάδος καταφρόνησιν καὶ κοινήν).

Tiesa, tiek *De Bello Troiano* (Diktis Kretietis, 1.10), tiek *Iliada* (3.205–206) mini, jog Odisėjas su Menelaju buvo atvykę į Troją prieš prasidedant karui. Menelajas pareikalavo, kad Priamas grąžintų žmoną, šis pasitaręs su ja (*sic!*), atsakė neigiamai. Tik tuomet grįžęs Menelajas primena priesaikas. Bendras įžeidimas suburia draugėn atsiimti tos, kuri teisėtai priklauso, bei įvykdyti kerštą. Vėl susirinkę karaliai pradėjo tartis; jų taryba (*consilium*) nusprendė susitikti Arge dėl tolimesnių veiksmų (*De Bello Troiano*, 1.12). *Consilium* yra gana griežtas žodis mitiniam laikotarpiui[5]. Ir vis dėlto labai pamatuotas: susitikę Arge, karaliai tolimesnius

Elena ir Paris. V a. pr. Kr. Piešinys ant skifo

veiksmus sprendė tardamiesi ir balsuodami. Pirmasis klausimas: kas taps visos kariuomenės vadu (ἡγεμὼν, *rector*)? Kiekvienam užrašius po kandidatą, paaiškėjo, kad vadu tapo Agamemnonas. Pasirinkimas gana stebina. Nuo Homero yra įprasta herojų vertę matuoti šaunumo kriterijumi. Agamemnonas nė iš tolo neprilygsta savo ἀρετή (dorybe, kariniu šaunumu ir šlove) nei Achilui, nei jauniausiam Diomedui. Mėginimas įsivaizduoti, kaip Agamemnonas galėjo įtikinėti aplinkinius, kad jis yra verčiausias tapti karaliumi, veda į akligatvį. Agamemnonas savo iškalba ir suktumu nusileidžia Odisėjui. Galiausiai, ir vyriausiojo dorybe *par excellence* – išmintimi – neprilygsta Nestorui. Dikčiui Kretiečiui atrodo, kad graikų karaliai buvo kur kas praktiškesni nei galėtų iš pradžių atrodyti – Agamemnonas buvo Menelajo brolis (suprask, „artimiausias tarpininkas"), o be to – turtingiausio ir galingiausio ūkio valdytojas („pagrindinis žygio rėmėjas") (*De Bello Troiano*, 1.16). Vis dar prie „ūkiško gyvenimo" pratusiems tai buvo daugiau nei pakankama.

je šeimoje. Apskritai kalbant, pažado sąvokos vartojimas graikiškame kontekste anaiptol nėra anachronistinis. Jis yra pateisinamas. Galėtume sakyti, kad pažadas yra bendrinė sąvoka, apimanti skirtingas žadėjimo formas – graikiškas priesaikas, romėniškas sutartis, Viduramžių karalių inauguracinius priesakus, Apšvietos visuomeninius kontraktus ar tiesiog kasdienius žmonių žodinius įsipareigojimus vienas kitam.

[4] Arendt graikų kontekste „veikti" tapatina su ἄρχειν (*KL*, p. 186–187).

[5] Ypač jei taryba ar susirinkimas yra suprantamas šiuolaikine prasme – kaip institucija. Šiame kontekste šį žodį tereiktų suprasti kaip žmonių susibūrimą.

Galiausiai baigus rinkimus Arge, vėliau susirinkus Aulidėje ir išvykus, kelionė nepavyksta taip gerai kaip tikėtasi. Achajai, išsilaipinę Misijoje ir susikovę su vietiniu karaliuku, suprato atvykę ne ten, kur reikia. Kelionė į Troją pavyksta tik iš antro karto, praėjus aštuoneriems metams po pirmo bandymo, ir dargi Agamemnonui paaukojus savo dukterį[6]. Atrodo, tarsi išsilaipinimas Trojoje turėjo skelbti viešųjų veiksmų pabaigą ir atverti kelią vien smurto siautuliui. Juk Agamemnonas, būdamas achajų karaliumi, tuo pat metu buvo kariuomenės vadas. Karas yra smurto, o ne veiksmo sritis, todėl sėkmingam vadovavimui reikia sutelktos valios, o ne lakių žodžių. Bet patyrus iki-politišką tarpusavio būvį, graikų karaliai nebenorėjo jo atsisakyti. Būdami aplinkoje, kuri jiems yra svetima, dar daugiau – barbariška, jie imasi to, kas yra svetimiausia barbariškumui – kalbėjimosi[7]. Jie būrėsi į tarybas.

Taryba (*consilium*), susirinkimas (*conventum*) yra žodžiai, kuriuos Diktis Kretietis dažnai mini. Ir ne be reikalo; taryba sušaukiama bene prieš kiekvieną tolesnį achajų veiksmą. Jos sprendžiamų klausimų ratas yra labai platus, apimantis tiek karalių tarpusavio santykius, tiek santykius su Troja. Tarybos galios matmuo geriausiai išryškėjo dar jos veikimo pradžioje: Agamemnonui nepanorėjus Artemidei aukoti savo dukters, graikai jį „gausiai išplūdo ir po to atėmė karališką valdžią“ (*De Bello Troiano*, 1.19). Šia prasme taryba yra viešoji erdvė, bet vis dar nepolitinė. Politinė erdvė randasi kartu su polio steigtimi, kitaip tariant, kai ji tampa „pririšta prie konkrečios vietos, pergyvenančios tiek atmintinus veiksmus, tiek juos atlikusių žmonių vardus, taigi galinčios per kartų kartas perduoti juos ainiams. Šis miestas, pasiūlantis laikiną buveinę mirtingiems žmonėms ir jų veiksmams bei žodžiams, yra polis; jis yra politinis, taigi besiskiriantis nuo kitų gyvenviečių (kurioms graikai turėjo kitą žodį: *astē*), kadangi buvo tikslingai pastatytas apie viešąją erdvę, agorą, kurioje laisvi žmonės galėtų kaip lygūs susitikti bet kuria proga“ (*IP*, p. 123). Achajų taryba stokoja sienų ir įstatymų, fizinių ir dvasinių ribų, kurios stabilizuoja viešąją erdvę, gindamos ją nuo neapibrėžtumo, ir tuo pat metu pradeda ją institucionalizuoti. Viešosios srities pobūdis primena Arendt vartojamą stalo metaforą: viešoji erdvė yra lyg stalas, apčiuopiamai jungiantis susėdusiuosius, bet taip pat pačiu savimi juos atskiriantis; dingus jam, žmonių niekas neberibotų, bet ir neliktų juos apčiuopiamai siejančio dalyko (*ŽB*, p. 55). Jei kalbėtume apie politinę erdvę, stalo vaidmuo atitektų įstatymams, tačiau viešojoje erdvėje, neapribotoje žmonių steigiamomis normomis, stalu tampa žmonių galia[8].

Elenos pagrobimas. V. a. pr. Kr. Piešinys ant skifo

Elena ir Menelajas. V a. pr. Kr. Piešinys ant skifo

[6] Tiesa, nėra iki galo aišku, kas išties su ja nutiko – Homeras mano, kad visgi ją paaukojo. Aischilas taip pat – tai tampa pretekstu Klitaimnestros kerštui. Kita vertus, Apolodoras mini, jog Agamemnono duktė galėjo likti gyva dėl Artemidės įsikišimo ir pavertimo ją savo šventike arba deive.

[7] Troja taip pat „kalbasi“, tad yra suvokiama itin graikiškai, mat apie jų susirinkimus kalbama, tarsi tai būtų lygiųjų sueiga. Ir vis dėlto, atidžiau pažvelgus, Priamas kartu su sūnumis turi sprendžiamąjį balsą, o taryba tėra patariamojo pobūdžio, taigi šia prasme nė kiek nepanaši į graikų tarybą (taryba ne kartą ragino atiduoti Heleną Menelajui, bet Priamas arba jo sūnūs nepaisydavo).

[8] Arendt vartojama sąvoka yra *power*. Lietuviškame *Žmogaus būklės* leidime (taip pat *Totalitarizmo ištakose*) šis žodis buvo išverstas kaip „valdžia“. Arendt *power* prilygina graikiškam δύνᾰμις, lotyniškam *potentia*, vokiškam *Macht* (*ŽB*, p. 190). Be abejo, priklausomai nuo konteksto *power* gali būti verčiama ir kaip „valdžia“, ir kaip „galia“. Būtent dėl šios painiavos ir to, kad net visas skyrius *Žmogaus būklėje* yra paskirtas galios koncepcijai, verta pacituoti šį klausimą liečiančius ilgesnius pasažus. „Introduction *into* Politics“ sakoma, kad „politikos prasmė [...] yra žmonių galėjimas laisvėje veikti tarpusavyje be prievartos, be jėgos, be valdžios [*rule*] kitiems, kaip lygūs tarp lygių, tik kritiniais atvejais vieni kitiems įsakinėdami ir paklusdami [...], bet priešingais atvejais visus

Galia yra žmonių veikimo potencialas. Šis potencialas realizuojamas buriantis draugėn ir veikiant, neatskiriant žodžių nuo veiksmų, neuždengiant žodžių melu, o veiksmų – smurtu, bet steigiant „naujas realijas“ (*ŽB*, p. 190). Šių realijų įvairovė yra neribota, jos neriboja jokia fizinė, gamtinė, prigimtinė duotis, išskyrus vieną, kuri tuo pat metu yra ir galios sąlyga: „kitų žmonių egzistavimas“ (*ŽB*, p. 191). Galios ribos pasireiškia kaip žmogaus įvairiopumas: per skirtingus principus, veikimo būdus, siekius *etc*. Galioje glūdi gebėjimas kurti viešumą, bet ir galios pasirodymui reikia viešumos, joje glūdi gebėjimas veikti, įnešti į pasaulį, kas nauja ir netikėta, – bet reikia veiksmo, kad tai matytųsi; glūdi laisvė, – bet reikia veikti, kad laisvė realizuotųsi. Atrodo, tarytum būtų prieštaravimas. Ir vis dėlto tai tereiškia, kad galia glūdi žmonių dvasioje, nėra matoma, o kai ji tokia tampa, tai pasirodo kaip veiksmas. Skolinantis lingvistikos žodyną, būtų galima tarti maždaug taip – „veiksmo gramatika: veiksmas yra vienintelis žmogaus gebėjimas, reikalaujantis žmonių daugiariopumo; ir galios sintaksė: galia yra vienintelė žmogaus savybė, taikoma išimtinai pasauliškai tarpusavio erdvei, kuria žmonės yra bendrai susieti, susijungiant steigties veiksmu, remiantis pažadų davimu ir tesėjimu, kuris, visai galimas daiktas, politikos erdvėje yra aukščiausias žmogaus gebėjimas“ (*OR*, p. 167). Galia pasireiškia kaip veiksmas ir taip atskleidžia, kodėl „stalas“ yra toks trapus: tol, kol žmones vienija vis kintantys bendri sumanymai, veiksmai, žmonių jungtis yra pasmerkta nepastovumui ir nenuspėjamumui. Šį nenuspėjamumą mažina pažadai ir juo jie labiau institucionalizuoti, juo „stalas“ tampa tvaresnis, bet kartu – labiau ribojantis.

Lygybė, kurią matome viešojoje erdvėje ir galioje veikti, anaiptol nėra prigimties (φύσις) ar socialinė. Karaliai negimė lygūs, vieni jų priklausė kilmingesnei, dieviškesnei, kiti mažiau karališkai ar dieviškai šeimai. Taip pat skyrėsi jų valdų dydis, turto ir vergų kiekis. Lygybė taip pat nėra politinė: karaliai nėra lygūs prieš įstatymą. Lygybės klausime atsiskleidžia šio apyaušrio, iki-politinio būvio ypatingumas: nors karaliai kilme, garbe ar šlove yra nelygūs, o formalių įsipareigojimų nurodančių tarpusavyje tvarkytis tartum lygiems nėra, jie vis dėlto tvarkosi kaip lygūs. Diomedas mini savo teisę (θέμις) kalbėti susirinkime (*Il.*, 9.33). Achilas primena visiems, kad lygieji lygiesiems neįsakinėja (*Il.*, 1.295–296). Tokio pobūdžio lygybė atmeta valdančiojo ir pavaldinio santykį, kuris primena šeimininko ir vergo santykį namų ūkyje (*ŽB*, p. 211). Iki-politiniame būvyje lygybė tegali reikšti, jog lygieji tvarkosi tarpusavyje *tarsi* būtų lygūs, t. y. prieš priimdami sprendimą, jie tarpusavyje tai aptaria ir priima balsavimu. Lygybė tenurodo į žmogaus būvio faktą, jog žmonės *turi* galią veikti. Bet nesukurdami įstatymų, kurie juos apibrėžtų kaip lygius, paverstų piliečiais, jie neturi nieko objektyvaus, į ką galėtų apeliuoti. Šis viešosios erdvės neapibrėžtumas griauna susibūrimo tvarumą ir leidžia tarpusavio veiklos pobūdį bet kada pakeisti ar net panaikinti viešąją erdvę.

Achilas. V a. pr. Kr. Piešinys ant amforos

savo reikalus tvarkydami kalbant ir vienas kitą įtikinėjant. Taigi „politika“, šio žodžio graikiška prasme, yra sutelkta apie laisvę, kai laisvė suvokiama neigiamai kaip nebūti valdomam ir nevaldyti [*not being ruled or ruling*], o teigiamai – kaip erdvė, kuri tegali būti sukurta žmonių ir kurioje kiekvienas žmogus juda tarp sau lygių“ (p. 117). Tą pačią mintį pateikia ir *Žmogaus būklė*: „Būti laisvam reiškė nebūti palenktam gyvenimo būtinybei ar kito žmogaus įsakinėjimui *ir* neįsakinėti pačiam. Tai reiškė nevaldyti ir nebūti valdomam“ (p. 36). Ir dar kartą priduriama: „būti laisvam reiškė būti laisvam nuo nelygybės, glūdinčios valdyme, ir judėti tokioje srityje, kurioje neegzistavo nei valdymas, nei pavaldumas“ (p. 37). Jei *valdžios* sąvoka yra netarpiškai susijusi su valdymu ir pavaldumu, tuo atveju *power* vertimas kaip „valdžios“ yra atmestinas. Graikiškas valdžios (*rule*) atitikmuo būtų ἀρχή, ne δύνᾰμις (o iš ἀρχή gauname ἄρχειν *ŽB*, p. 169, 180). Maža to, Arendt mąstyme valdžia pirmiausia yra privačiosios erdvės sąvoka, sietina su šeimininko ir vergo santykiu (*ŽB*, p. 210–212). Sutartis, įsipareigojimas, pažadas (kaip matysime – galios materializavimo būdai) yra priešpriešinamas valdymui (*ŽB*, p. 230). Galiausiai valdžia yra apibūdinama kaip bandymas išvengti politikos, o ne ją steigti (galios potencialo realizavimas) (*ŽB*, p. 210). Plačiau, be *Žmogaus būklės*, apie Arendt galios sampratą skaityti jos veikalo *On revolution* skyrių „Foundation I: Constitutio Libertatis“.

GRĖSMĖS IKI-POLITIŠKUMUI: SMURTAS IR VALDŽIA

Iliados pradžioje išvystame, kaip viešoji erdvė pradeda eižėti, bandant panaikinti lygybę. Praėjus devyneriems metams po išsilaipinimo Trojoje, kai achajus kankina baisus maras ir jie niekaip nesugeba paimti Trojos, Achilas sušaukia tarybą spręsti šios ypatingos padėties. Netrukus paaiškėja, kad maro priežastis – Agamemnono nenoras grąžinti vergę Chriseidę jos tėvui Chrisui. Taryba linkusi grąžinti Chriseidę (*Il.*, 1.376). Agamemnonui atrodo, kad toks tarybos sprendimas žemina jį, kaip vyriausiąjį tarp achajų. Agamemnonas užsirūstina – moters, net jei ji vergė, perleidimas menkina jo garbę, visaip kaip Menelają menkina Helenos netektis. Todėl Agamemnonas pradeda reikalauti, kad kuris kitas karalius duotų jam moterį, o jei ne – jis paimsiąs jėga. Achilą stebina, jog Agamemnonas vartoja karo terminiją susirinkime, jis teigia, kad jo vergė Briseidė jam teisėtai priklauso: jis Briseidę ne tik „nelengvai užsidirbo“, bet „ją man pripažino achajai“ (*Il.*, 1.162). Tuo tarpu Agamemnonas nesupranta, jog jis painioja savo privačius įnorius su viešuoju reikalu. Nestoras bando karalius taikyti, bet Agamemnonas dar labiau įsižeidžia dėl Achilo nepaklusnumo. Ginčas pakrypsta prie tarpusavio tvarkymosi pobūdžio. Agamemnonui atrodo, kad Achilo nepaklusnumas reiškia, jog Achilas „vienas valdyti visus ir viską tvarkyt užsimanė“ (*Il.*, 1.288). Tuo tarpu Achilas primena Agamemnonui, kad susirinkimuose nevalia vienam įsakinėti, bet tvarkyti reikalus bendru sprendimu (*Il.*, 1.295–296); juk taryba nusprendė grąžinti Chriseidę. Achilas priešinasi valdymo įsibrovimui į tarybą – jo manymu valdymas ir pavaldumas yra svetimi viešajai erdvei, žeminantys herojus; Agamemnonas savo ruožtu vartoja tą patį žodyną, bandydamas pateisinti pretenzijas į vergę. Nesugebėjus susitarti, vyrija išsiskirsto: Agamemnonas nusprendęs grąžinti Chriseidę ir jėga paimti Achilo Brisidę, o Achilas – palikti achajų tarybą ir nebedalyvauti kare.

Vis dėlto Achilo pasitraukimas iš tarybos nėra vien užgautų ambicijų vaisius. Tai gestas, kuriuo parodoma, kad pasitraukus lygiesiems, beliks pastumdėliai[9]; kad nebegalint bendrai tarpusavyje tartis, teks įsakinėti; kad kai jėga, smurtas, įsakinėjimas ir valdžia įžengia į viešąją erdvę, ji pranyksta kartu su žmonių galia. Kaip netrukus paaiškėja, smurtas yra prastas galios pakaitalas. Agamemnonui nusprendus patikrinti, kiek kariai jam yra ištikimi, jiems melagingai praneša, jog achajai ketina keliauti namo. Kariai, nebeturėdami noro bendrai veikti, pasileidžia bėgti laivų link. Nebelikus galios, saistančios karius tarpusavyje, Odisėjas turi panaudoti smurtą, visai kaip namų ūkyje. Ironiška, jis stveria Agamemnono karališkos valdžios simbolį – skeptrą, kuris namų ūkio sąlygomis buvo teisės į prievartą simbolis, achajų karalių bendrijoje – lygybės, o dabar Odisėjo rankose vėl tampa ginklu. Ir nors sutikęs aukštesnės padėties asmenį „ar šiaip pranašesnį vyrą“, įtikinėja žodžiu (*Il.*, 2.188–197), o „paprastą vyrą“ pamatęs, griebiasi prieš jį jėgos (*Il.*, 2.198–206), išties iliuzija manyti, kad Odisėjas laiko aplinkinius lygius Agamemnonui. Pargindamas kariuomenę atgal, jis paskelbia ir naują tarpusavio reikalų tvarkymo programą: nei visi turi valdyti, nei keli, o „vienas valdovas“ (*Il.*, 2.203–206).

Keisčiausia, kad staiga aplinkiniai ima pritarti Odisėjo programai ir smurtui (*Il.*, 2.274, 335). Net išmintingasis Nestoras siūlo mest „į ugnį visus sprendimus ir sumanymus“, niekina žodžius, kuriais „kariaujame vis ir niekaip negalim priemonių rasti kitų“, ir siūlo vienam Agamemnonui perimti valdžią (*Il.*, 2.337–345). Jie pritaria

[9] Apibūdinami kaip οὐτιδανοί (*Il.*, 1.231) – „beverčiai“, t. y. nekalbantys ir neveikiantys.

Orestas ir Elektra nužudo Aigistą Klitaimnestros akivaizdoje. V a. pr. Kr. Piešinys ant vazos

naujai tvarkymosi krypčiai, kadangi mano, jog naujasis būdas bus efektyvesnis. Čia išryškėja galios ir smurto pateisinimo skirtumai. Galiai reikia ne pateisinimo, o legitimumo (*OV*, p. 119). Juk, kaip minėta, galia pasireiškia žmonėms susibūrus draugėn ir jos legitimumas „kyla iš pradinio susibūrimo, o ne kokio kito seksiančio veiksmo. Suabejojus legitimumu, jis save grindžia apeliavimu į praeitį“, į steigties mitą ar įkūrimo istoriją, „tuo tarpu pateisinimas yra susijęs su tikslu, glūdinčiu ateityje. Smurtas gali būti pateisinamas, bet niekuomet legitimus“ (*OV*, p. 120). Būtent ši smurto sąsaja su ateitimi leidžia suvokti instrumentinį jo pobūdį. Svarbiausia, kad naujosios priemonės – smurtas, vieno valdžia – pasiektų galutinį tikslą, Trojos sunaikinimą. Utilitaristinį mąstymą priskirti herojinio laikotarpio žmonėms yra sunkoka, bet šiame epizode matomas neišreikštas utilitarizmas[10]. Achajai, taip priartėję prie politikos gimimo, šiuo pasirinkimu vėl nubloškė save į būvį, kuriame buvo iki pirmojo pažado.

Nors valdžia sutelkiama vienose rankose, achajų reikalų eiga nėra tokia sėkminga kaip tikėtasi. Trojėnai kare ima viršų ir pargina graikus iki jų sienų. Agamemnonas, ilgainiui pradėdamas suprasti savo klaidą, galiausiai vėl sukviečia tarybą, kuriai pasiūlo bėgti „savo laivais į mieląją tėviškės šalį“ (*Il.*, 9.27). Likę karaliai nelinkę pritarti Agamemnonui ir bando atkurti viešąją erdvę. Diomedas pajuokia Agamemnoną pasiūlydamas jam pačiam bėgti, drauge užtikrindamas, jog achajai liks. Nestoras, mėgindamas atkurti bendriją, siūlo taikytis su Achilu, o kartu iš naujo apibrėžia Agamemnono kaip vyriausiojo vado funkcijas: Agamemnonas privaląs tartis su visais, tvarkyti reikalus žodžiu ir išklausyti kitų, bei jiems nusileisti (*Il.*, 9.98–102). Šalia to, nenorėdamas sumenkinti Agamemnono, gana ironiškai priduria, jog viso šito vykdymas – jau „tavo dalykas“ (*Il.*, 9.102) (kaip nevykdysi, jei privalai nusileisti). Šiems žodžiams bei Agamemnono ketinimui nusileisti Achilui pritaria visa vyrija (*Il.*, 9.173). Ir nors epizodas iškalbingas, bylojantis apie galios prigimtį ir karalių principus, didesnės reikšmės tolesnei įvykių raidai neturi. Trojos likimas anaiptol nėra nulemiamas tarpusavio kalbų, bet pykčio, išdavysčių, klastos, jėgos ir smurto chaoso. Būtent pyktis paskatino Achilą sugrįžti į kovos lauką ir nukauti Hektorą, tikriausią Trojos gynėją. Jėga ir smurtas pribaigė Trojos kariuomenę ir uždarė ją mieste. Klasta įleido medinį arklį į miestą. Trojos pabaiga sutampa su melo ir sunaikinimo triumfu.

Jei ties šia vieta baigtųsi mitas, jis būtų apkeliavęs savotišką ratą: išniręs iš beveiksmio būtinybės būvio, sugrįžtų ten pat, kur prasidėjo; jis pasakotų apie žmonių bendriją, kurios galimybė veikiau yra išimtis, užgimstanti tik tais retais atvejais, kai žmogus ryžtasi imtis bendrų sumanymų su aplinkiniais kaip su sau lygiais; jei čia baigtųsi mitas, istorija nebūtų prasidėjusi. Bet mitas čia nesibaigė, o išsišakojo į daugybę smulkių pasakojimų, kurių kiekvieno centrine ašimi tapo Troją palikę achajų karaliai. Vieni jų taip ir negrįžo namo, kiti grįžę tvarkėsi kaip ir prieš išvykstant, o treti, galbūt besijausdami vieniši, stokodami erdvės, kuri jiems kadaise susibūrus buvo prasminga, pabandė ją sukurti iš naujo. Šis pasakojimas nemėgins aprėpti visų karalių kelių, bet tik vieno, kuris buvo svarbus politikos neužgimimui prie Trojos mūrų, – Agamemnono.

POLITIKOS STEIGTIS

Išties, atrodo, „tarytum homeriška kariuomenė niekuomet neišsiskirstė, bet, grįžusi į tėvynę, vėl susirinko ir įkūrė polį“ (*IP*, p. 124). Būtent apie tai yra Agamemnono šeimos istorija. Agamemnonas grįždamas, matyt, šiek tiek apmąstė tai, kas nutiko per dešimtmetį Trojoje. Be nukariautojo šlovės jis yra įgijęs gana didžiulę kitoniško

Orestas ir Piladas. V a. pr. Kr. Piešinys ant skifo

tarpusavio tvarkymosi patirtį. Nežinia, kokios mintys jį kamavo, jog išsilaipinęs paskelbė, kad nuo šiol „mūsų miesto reikalus bendrai svarstysim savo susirinkime visi“ (*Agamemnonas*, 844–845)[11]. Galbūt karalius suprato savo klaidas Trojoje; galbūt ilgėjosi kitokio sugyvenimo būdo; o gal net suvokė, kad šlovė – menka paguoda prieš tuos, kurie yra menkesni nuo pat gimimo; ji tampa prasminga, tik pranokus lygiuosius. Kad ir kaip būtų, jo žmona Klitaimnestra nepastebi naujos tvarkymosi

[10] Kadangi utilitarizmas yra veik neišreikštas ir tik šiame epizode pastebėtinas, platesnės jo kritikos tekste nebus. Gilesniam svarstymui skaityti *Žmogaus būklės* skyrius „Instrumentalumas ir *homo faber*“ bei „Tradicinis veiksmo pakeitimas darymu“.

[11] Dumčiaus vertimų numeravimo eilutės nesutampa su originaliu graikišku tekstu. Naudojamasi Dumčiaus numeravimu pagal *Orestėją* (in: *Antikinės tragedijos*, Vilnius: Vaga, 1988).

programos ir sveikina savo vyrą, kuris, anot jos, poliui yra „tarsi laivui virvė“, „stogui stulpas“ ar „jūreiviams žemė“, žodžiu, karalių karalius (*Ag*., 896–901). Tai kiek suerzina Agamemnoną, kuris pabrėžia, kad jis ne dievas, o žmogus, tad jį tegalima šlovinti ne kaip karalių, vertą šlovės dėl savaiminio titulo sakralumo, bet dėl nuopelnų (*Ag*., 925–927). Jis nepastebi, kad Klitaimnestros žodžiai yra apgaulingi, mat Argas pasikeitė, kol karaliaus nebuvo. Klitaimnestra gyvena susidėjusi su Agamemnono

Achilas nužudo karalių Memnoną. V. a. pr. Kr. Piešinys ant taurės

Agamemnonas ir Odisėjas. V. a. pr. Kr. Piešinys ant taurės

pusbroliu Aigistu. Maža to, ji pasiryžusi įvykdyti kraujo kerštą – užmušti Agamemnoną dėl dukters paaukojimo. Žinoma, jis viso to nežino ir netrukus krenta negyvas. Klitaimnestra mano, kad kraujo kerštas yra teisėtas[12]. Bet senoliai (nebetinkantys kariauti bendrijos nariai, tragedijoje – choro pavidalu) jai ima prieštaraut, ir ne tik etiniu pagrindu. Jie teigia, kad toks susidorojimas turi politines pasekmes: Klitaimnestra su Aigistu įveda tironiją (*Ag*., 1355). Kitaip tariant, senoliai, besitardami tarpusavyje (*sic!*), nusprendžia, kad karaliaus nužudymas nebėra vien šeimyninis, bet bendras reikalas. Visai kaip jų pirmtakai nusprendė, kad Helenos pagrobimas nebėra šeimyninis reikalas, bet bendras.

Žudynių tinklas nesibaigia dvejomis mirtimis. Orestas, Agamemnono sūnus, sužinojęs apie tėvo mirtį, atkeršija motinai bei jos meilužiui ir už tai užsitraukia erinijų, keršto deivių, pyktį. Pagal prigimtinį įstatymą jis yra įvykdęs kraujo kaltę. Orestui taip neatrodo, jis mano, kad teisėtai atlygino už nekalto tėvo mirtį. Bėgdamas nuo erinijų, jis apsilanko Apolono šventykloje ir apsivalo. Orestas ieško būdo, kaip nutraukti keršto ciklą ir išspręsti šį klausimą žodžiais, įtikinimu ir protavimu. Jam reikia žmonių, kurie neužsiimtų smurtu, bet spręstų ir teistų. Apolonas jam pataria Atėnuose ieškoti teisėjų (*Eumenidės*, 81). Teisėjų, o ne teisėjo, tarytum darsyk pakartojant, jog Oresto klausimas yra bendras, nebe asmeninis. Teisėjai yra tie, kurie skelbia bausmę ir atpildą, taigi įvykdo savotišką kerštą, kurio siekia erinijos. Bet kartu jie sprendžia bylą, remdamiesi įtikinimu ir teisingumu, kurio siekia Orestas. Teisėjų asmenyse susijungia senojo ir naujojo pasaulio tvarka, bet naujojo pasaulio naudai – Apolonas pabrėžia, jog Atėnuose ne tik „rasime teisėjų“, bet ir „kerinčių žodžių“ (*Eum*., 82; vert. aut.). Kaip vėliau paaiškės, Apolonas ne be reikalo paminėjo žodžių kerėjimą; įtaigumas polio gyvenime turėjo tokią pat reikšmę kaip loginis įrodymas.

Atėnai, per Atėnės asmenį, tampa ta vieta, kurioje teisėjai gali rastis. Atvykus Orestui, Atėnė paskiria „amžinus teisėjus“ (*Eum*., 483). Viena vertus, dievai mitiniame laikotarpyje vis dar veikia tarp mirtingųjų. Be to, graikų santykis su dievybėmis buvo ypatingas: skirtingi dievai globojo miestus ir buvo jų dalys; šis santykis buvo tiesioginis – miesto nesėkmės gali būti laikomos dievo nepalankumo ženklu (verta prisiminti, kaip atėniečiai tapo jautrūs religiniams klausimams Peloponeso karo nesėkmių metu); tad religija turėjo ypatingą statusą – buvo polio erdvės dalis. Kadangi Atėnė yra miesto dalis, tai jos figūrą galima aiškinti netiesiogiai – Atėnės veiksmai, žodžiai ir nuomonė yra miesto, bendruomenės veiksmai, žodžiai ir nuomonė. Galiausiai Atėnė yra išminties deivė, tad jos veiksmai yra išmintingų sprendimų įsikūnijimas. Iš viso to plaukia, kad tiek Atėnė, kaip išmintingų sprendimų deivė, paskiria teisėjus, tiek Atėnai, atėniečių visuma, išmintingai nusprendžia paskirti teisėjus. Tai tinka ir pačiai teismo eigai: kadangi Atėnė kartu su teisėjais sprendžia bylą, galima sakyti, kad pats miestas sprendžia, remdamasis išmintimi.

Prasidėjus teismui, erinijos pakartoja savo priekaištus Orestui. Jos remiasi prigimtiniu, neracionaliu, nerašytu kraujo įstatymu, kuris reikalauja keršto. Orestas neneigia, jog nužudė motiną, tik nesijaučia kaltas. Apolonas, Oresto „advokatas“, išdėsto nekaltumo argumentus: 1) moteris užmušė kilnų žmogų, pati tokia nebūdama

[12] Viena vertus, Klitaimnestra atkeršija už giminę, t. y. dukrą, kita vertus, ji užmuša žmogų, kuris nėra jos giminė, t. y. vyras. Todėl keršto deivės erinijos neturėtų Klitaimnestros persekioti.

(*Eum.*, 631–638); 2) Orestą jungia kraujo ryšys ne su motina, bet su tėvu (mat iš tiesų gimdo, anot jo, ne motina, o tėvas – „paliudys Dzeuso olimpiečio štai duktė“ (*Eum.*, 660–664); 3) tėvą su motina jungia stipresnis ryšys nei kraujas – priesaikos (*Eum.*, 213) (ryšys, steigiamas ne gamtos, bet žmonių ir paliudytas dievų), tad laužyti priesaiką yra didesnė kaltė, nei susitepti giminės krauju. Tačiau Atėnė su teisėjais svarsto ne tik šį klausimą. Po etiniu teismo ginču glūdi politinis debatas. Atėnė, įkurdama teismą, padeda pagrindus polio kaip politinio darinio radimuisi. Teisme svarstoma ne tik kodėl kaltas ar nekaltas yra Orestas, bet ir kokiu pagrindu polis ketina tvarkytis ateityje: šeimyniniu, kuriam atstovauja senovinės deivės erinijos, ar politiniu, globojamu Apolono ir Atėnės.

Teisme siekiama, kad miesto pamatu taptų sutramdyta prigimtis, aistros ir keršto įveika. Apolono argumentai tampa principais, kuriais Atėnė siūlo būsimam poliui tvarkytis: polis bus jungiamas ne kraujo, šeimos ar etniniu ryšiu, bet nematomu, abstrakčiu žmogiško sutarimo būdu; polyje klausimai bus sprendžiami ne prievartos ir keršto būdu, bet kalbantis, protaujant ir įtikinėjant; polyje bus vertinami ne kilmingiausieji, tokie esantys kraujo dėka, bet kilniausieji, tapę tokiais didžių veiksmų dėka. Kitaip tariant tai yra tų pačių patirčių, kurias išgyveno achajų karaliai Trojoje, įpavidalinimas į politinę santvarką. Atėnė siūlo balsuoti laikantis tiesos ir remiantis priesaika, kitaip tariant remiantis dievišku protu ir žmogišku įstatymu. Jei žmonės apsispręs Oresto naudai, senosios keršto deivės bus paverstos eumenidėmis, gera linkinčiomis deivėmis. Bet kuriuo atveju, šią sekundę dievai yra priversti nusilenkti žmonių sprendimui, nuo jų balsavimo priklauso ne tik žmonių ateitis, bet ir dievų. „Amžini teisėjai“ liks, bet svarstoma, ar jie ateityje remsis dievų sprendimais, ar žmonių.

Paskutinėmis mito akimirkomis žmonės sudvejojo. Balsuodami dėl Oresto kaltumo, o kartu dėl savo darinio ateities, bus jis politinis ar šeimyninis, jie pasidalijo perpus. Atėnė, atsiklausus, ar jai taip pat galima balsuoti, prideda trūkstamą balsą ir išteisina Orestą. Bet Orestas supranta, kad dabar jau išteisinimas nėra vien dievų pagalba. Dievai žmonėms leido rinktis tarp senųjų, prigimtinių, nerašytų įstatymų ir savo paties kurtųjų. Išgelbėdami Orestą žmonės ne tik pasirinko galią veikti, įstatymų tvėrimą, bet ir išsilaisvinimą iš būtinybės būvio. Jie vėl atkuria viešąją erdvę, bet dabar ši turi ne tik susibūrusius žmones ir miesto sienas. Ji turi įstatymus, dvasinę polio aptvertį, kuri paverčia viešąją erdvę politine. Čia baigiasi mitas ir prasideda istorija.

Bet žmonės, gyvenę istoriniu laikotarpiu, nepamiršo, ką patyrė jų protėviai mitiniuose amžiuose. Trojos, Orestėjos mitų pasakojimai jiems rodė kelią, kuriame žmogus ryžosi pažvelgti į kitą žmogų kitaip, nei gamta diktuoja. Tai ryžtas žvelgti ne būtinybės ar prievartos akimis, bet laisvės ir lygybės. Jie suprato, kad norint pradėti, steigti, tverti, jiems reikės panaudoti savo vidinę galią burtis draugėn į viešąją erdvę ir veikti tarpusavyje. Šio pasiryžimo dėka jie išgyveno įvairias iki-politines patirtis, kurių pati brandžiausia, sutampanti su politikos pradžia, yra polio įkūrimas. Žmonės anaiptol neįkūrė politėjos ar demokratijos, neva geriausios ar „geriausios iš blogiausių“ santvarkos. Politėja, kuri bendriausia prasme reiškė santvarką kaip tokią, taip pat ženklino žmonių sambūvį, kuriame piliečiai moka ir valdyti, ir būti valdomi. Demokratija apskritai turėjo neigiamą konotaciją, ypač aristokratiniams sluoksniams; be to, demokratija, kaip ir visos kitos santvarkos, savo pavadinime apėmė valdymo ir pavaldumo santykį. Oresto teisme gimsta izonomija. Tai vienintelė santvarka, grįsta lygiųjų santykio įtvirtinimu per lygias politines teises; ji nekalbėjo apie valdžią, bet apie iki-politinės patirties teisinį įtvirtinimą. Taip atsiskleidžia teisėjų reikšmė *Orestėjoje*: jie yra būtent tie, kurie užtikrina, kad izonomija išliktų savimi – teisėjai yra sargai, sergstintys, kad lygieji išliktų lygiaisiais. Žmonės suprato, kad viso to prasmė,

Trojos karas. V. a. pr. Kr. Piešinys ant taurės

kad politikos prasmė yra laisvė, kurios niekur kitur nematyti. Žinoma, laisvė visuomet yra grėsmėje, kadangi smurtas, valdžia, kerštas nuolat lydi žmogų jo būvyje. Bet jiems priešinantis, politika gimė kaip žmonių žodžiai ir veiksmai, paremti laisve ir lygybe, įvykstantys politinėje erdvėje, per steigimą, per sumanymus, per bendrų reikalų tvarkymą, per sugebėjimą įnešti į pasaulį vis ko nors nauja.

ŠIUOLAIKINIS MENAS ABIPUS *BALTOS UŽUOLAIDOS*

54-ąjai Venecijos bienalei pasibaigus

Elona Lubytė

Dalyvavimas ir apsilankymas seniausioje pasaulio šiuolaikinio meno olimpiadoje, nuo 1895 m. kas antri metai vykstančioje Venecijoje, šiais metais veikusioje birželio 4 d. – lapkričio 27 d., kas kartą suteikia galimybę pažvelgti į save iš šalies, sugretinti vietos[1] ir tarptautinio meno pasaulių savitumus. Juk su valstybės piliečių estetiniu lavinimu sietinas, kaip ūkio subjektas turintis ekonominę vertę šiuolaikinis menas yra svarbus XXI a. kintančių visuomenės vertybių liudytojas. O pokolonijinį pasaulį krečiančių politinių ir ekonominių krizių, „dviejų greičių" ES modelio, naujo šaltojo karo grėsmės akivaizdoje įdomu apčiuopti ideologines šiuolaikinio meno ir geopolitinių aktualijų sąsajas. Matyt, todėl renginys, kurį sudaro tarptautinė kuruojama paroda Arsenale ir miesto sodų Centriniame paviljone (*Padilglione Centrale*, *Giardini*), nacionalinių paviljonų ekspozicijos ir jas lydintys projektai, dalyvių skaičius ir užimamų erdvių plotai kas kartą auga, plečiasi (*Arsenalo Novo*). Šiemet nacionalinius paviljonus Venecijos bienalėje pristatė rekordinis dalyvių skaičius – 89 šalys (2009 m. – 77); 4 dalyvauja pirmą kartą (Andora, Bangladešas, Haitis, Saudo Arabija), 7 sugrįžta po pertraukos (Indija, Irakas, Kongas, Kosta Rika, Kuba, Pietų Afrikos Respublika, Zimbabvė). Tarptautinėje parodoje savo kūrybą pristatė 83 menininkai, iš jų 32 moterys, 62 renginyje dalyvavo pirmą kartą, 32 jaunieji kūrėjai yra gimę po 1975 m., tarp jų ir lietuvių menininkas Gintaras Didžiapetris (g. 1985).

Venecijos bienalei pasibaigus organizatoriai pranešė, kad renginį aplankė rekordinis skaičius lankytojų – 440 000, išduotos 4500 akreditacijos žurnalistams, paskutinį spalio savaitgalį sulaukta 12 420 lankytojų. Jei paskutiniais metais kasdien Veneciją aplankydavo apie 33 000 turistų, tai šiais metais jų skaičius šoktelėjo beveik dvigubai – iki 60 000[2]. Viena to priežasčių – pigių skrydžių kompanijų įsitvirtinimas Europos rinkoje. O tai reiškia, kad kas antras miesto svečias aplankė Venecijos bienalę!

Iškilmingame renginio atidaryme birželio 4 d. bienalės žiuri[3] paskelbė šešias nominacijas: keturi apdovanojimai menininkams ir du nacionaliniams paviljonams. Už gyvenimo nuopelnus „auksiniai liūtai" buvo skirti austrų menininkui Franzui Westui ir amerikiečių naujųjų medijų menininkei Sturtevant. Amerikiečių menininkui Christianui Marclay „Auksinis liūtas" atiteko už jo žymųjį 24 valandų filmą *Laikrodis* (*The Clock*). Daug žadančio jaunojo menininko „Sidabrinio liūto" nominacija buvo skirta Haronui Mirza, o menininkė Klara Liden įvertinta specialiu paminėjimu. Iš bienalėje dalyvavusių nacionalinių parodų buvo išskirti du paviljonai. Vokietijos paviljono („Svetimojo manyje baimės bažnyčia. Fluxus-oratorija"), kinematografininko, teatro režisieriaus, performansų kūrėjo, menininko ir dramaturgo Christopho Schlingensiefo (1960–2010) instaliacija buvo apdovanota „Aukso liūtu" už „intensyvią, angažuotą ir stipriai asmenišką viziją". Lietuvos paviljonas ir Dariaus Mikšio projektas „Už baltos užuolaidos" žiuri buvo išskirtas už „konceptualiai elegantišką ir produktyviai daugiaprasmį nacionalinės meno istorijos pateikimą"[4].

ELONA LUBYTĖ (g. 1964) – profesorė, socialinių mokslų daktarė, dailėtyrininkė, parodų kuratorė, daugybės įspūdingų šiuolaikinio meno projektų bendraautorė, dirba Lietuvos dailės muziejuje, dėsto Vilniaus dailės akademijos UNESCO kultūros vadybos ir kultūros politikos katedroje. Svarbesni publikuoti darbai – *Tylusis modernizmas Lietuvoje, 1962–1982* (sud., 1997), *Permainų svoris: dailės vadyba Lietuvoje, 1988–2006* (2008), *Vieno projekto apkalta: VEKS 2009 viešųjų erdvių humanizavimo programos Neries krantinės skulptūrų istorija* (sud., 2011).

[1] Lietuvos nacionalinis paviljonas Venecijos bienalėje pristatomas nuo 1999 m.

[2] http://www.dailymail.co.uk/travel/article-2011361/Venice-tourism-Cap-visitor-numbers-face-environmental-disaster.html#ixzz1fJwy6tJF, (2011-11-29).

[3] Šių metų Venecijos bienalės žiuri buvo sudaryta iš penkių narių – komisijos pirmininko menininko Hassano Khano, meno kritikių Carol Yingua Lu ir Christines Macel, parodų kuratorės Letizias Ragaglia ir menininko Johno Waterso.

[4] Nacionalinis Lietuvos paviljonas Venecijos bienalėje pagerbiamas jau trečią kartą: 2007 m. Nomedos ir Gedimino Urbonų projektas „Villa Lituania", o 2005 m. Jono Meko ekspozicija pažymėtos specialiu bienalės žiuri paminėjimu.

Mikšio projektas „Už baltos užuolaidos“ (komisaras Kęstutis Kuizinas, asistentė Ūla Tornau, Šiuolaikinio meno centras) – „tai bandymas parodyti simbolinę šiuolaikinės valstybės kuruojamą parodą, ją paverčiant tikra ekspozicija, nacionaliniu archyvu. Tai kolekcija, kurią sudaro menininkų, 1992–2010 m. gavusių Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos valstybinę stipendiją, vaizduojamojo meno kūriniai. Iš visų stipendiją gavusių vaizduojamojo meno atstovų projekte dalyvauja 173 menininkai, į kolekciją pasiūlę po vieną savo kūrinį. [...] „Už baltos užuolaidos“ – tai instaliacija ir performansas, vykstantis abiejose baltos užuolaidos pusėse. Vienoje pusėje saugomi visi kolekcijos kūriniai, o kitoje veikia kintanti ekspozicija, pagal lankytojų pasirinkimą formuojama iš kolekcijoje esančių darbų“.

Tačiau dar prieš pasirodymą Venecijoje, namuose[5] pristatytas Mikšio projektas sulaukė ne tik bienalėje panorusių dalyvauti Valstybės stipendininkų-menininkų susidomėjimo, bet ir viešų bei privačių diskusijų metu išsakytų kritinių vertinimų. O tai natūraliai kelia norą pasiaiškinti šiapus (namai) ir anapus (tarptautinė meno scena) *baltos užuolaidos* pasireiškusių skirtingų požiūrių priežastis.

[5] ŠMC š. m. sausio 25 d. skaitykloje įvyko viešas projekto pristatymas žurnalistams ir meninei bendruomenei, balandžio 15 d. – gegužės 1 d. vyko generalinė repeticija – projekto paroda, kurią vainikavo balandžio 29 d. vakaras su kolekcijos autoriais.

„ILLUMINATIONS“, KAIP „VALSTYBIŲ NUŠVI(E)TIMAI“

Pirmą kartą bienalės istorijoje tarptautinės parodos meno direktorės pareigos buvo patikėtos moteriai, šveicarų menotyrininkei Bice Curiger, Ciuricho Parodų salės (Kunsthalės) kuratorei, šiuolaikinio meno žurnalo *Parkett* steigėjai ir redaktorei. Ji, kaip dera ne kariūnui, o viso pasaulio negandas apglėbiančiai globėjai, bienalės moto pasirinko talpią metaforą – „ILLUMInations“ (liet.: nušvi(e)timai). Šviesa ir jos atspindžiai klaidžiųjų Venecijos kanalų vandenyje, senovės prabangą menančių, slėpiningai grimztančių į praeitį *palaco* languose, kiek apdulkėjusiuose puošniuose Murano stiklo šviestuvuose, parūdijusiuose venecijietiškuose veidrodžiuose, senųjų gyventojų akyse – visa tai, kas tapo atpažįstamais vietos specifikos (*site specific*) savitumo požymiais.

Kultūros istorijos požiūriu kuratorės pasirinkta metafora – nuoroda į meno pasaulio tęstinumą, į nūdienos kūrėjų sąsajas su modernizmo, senųjų meistrų palikimu,

Christopph Schlingensief. Svetimojo manyje baimės bažnyčia. Fluxus-oratorija. 2011. Bendras instaliacijos vaizdas. Nacionalinis Vokietijos paviljonas. Romano Mensingo nuotr.

į modernizmo sąjūdžio ištakas – šviesą Arturo Rimboud poezijoje, Walterio Benjamino *Nušvitimus*, į siurrealistinį pasaulio matymą, senųjų meistrų, Viduramžių rankraščių miniatiūristus, ir, aišku, į garsiojo venecijiečio tapytojo Jacopo Tintoretto (1518–1594) kūrybą. Trys pastarojo darbai, tarsi tęstinio laiko ir kintančios erdvės nuoroda, žymėjo Centrinio paviljono parodos pradžią. Pasak kuratorės, Tintoretto jai svarbus dėl ypatingo dėmesio šviesai (švytėjimui) ir netipiškos (alternatyvios) to meto kontekste tapymo manieros bei kompozicinės sąrangos, kaip maištingas, nusistovėjusias taisykles drąsiai laužęs ir keitęs meistras.

Geopolitiniu požiūriu parodos moto liudija norą nušviesti ir į visumą susieti lokalius (vietos) nacionalinių patirčių ir vertybių lygmenis (vienas renginyje pristatytų Tintoretto paveikslų iliustruoja biblinį pasaulio sutvėrimą – ne tik vandens, sausumos, padangių gyvūnų rūšių įvairovę bet ir jų *galių* hierarchiją. Panašu, kad mūsų herbą puošiantis eiklusis žirgas tėra romantinė vizija, o tikrovėje tesame lyg mažas ežiukas, susigūžę, gynybiniais spygliais *apsiginklavę*, nepatikliai žvelgiantys į atsivėrusią pasaulio įvairovę, naujas bendradarbiavimo ir partnerystės galimybes). Tai atveria savęs (greta kitų, kitaip matančių ir mąstančių) pažinimo galimybę, kuri atsiranda plečiant vertybinių nuostatų ir patirčių kontekstą. Juk, kitaip negu objektyvioji geopolitika, slėpininga, kintanti, skirtingais raiškos būdais tikrovės iššūkius liudijanti šiuolaikinio meno kalba operuoja universaliomis sąvokomis, o tai Venecijos bienalėje padeda apčiuopti ne tik menininkų sukurtų kūrinių, bet ir jų atstovaujamų valstybių vertybines nuostatas, tiksliau, jų siekį šiuolaikinio meno kalba viešinti ir nugalėti praeities bei nūdienos nerimo priežastis. Tai itin svarbu permainų[6] sūkuryje atsidūrusiems, į uždarumą ir susireikšminimą linkusiems mažų šalių piliečiams. Nes tai ne tik plečia akiratį, bet ir ugdo pakantumą kitaip mąstantiems ir matantiems. Tiesa, tokie stebėjimo ir vertinimo įgūdžiai atsiranda ne iš karto, reikalauja nuoseklaus estetinio lavinimo. Todėl neatsitiktinai organizatoriai daug dėmesio skyrė specialioms edukacinėms programoms – jauniesiems renginio lankytojams, moksleiviams, studentams, kurie šiemet sudarė 31% bienalės lankytojų.

Renginyje dalyvavusiems menininkams Curiger uždavė penkis *iššvietimo* klausimus: Kur tu jautiesi kaip namie? Ar ateitis kalbės angliškai, ar kita kalba? Ar menininkų bendruomenė yra nacija? Kiek nacijų (tautų) yra tavyje? Jei menas būtų nacija, tai kokia būtų jos konstitucija?

Ieškodami atsakymų susiduriame su patirčių ir požiūrių skirtybėmis.

Viena vertus, klausimas apie tarptautinę ateities kalbą tampa ne tik modernizacijos ir globalizacijos nuoroda. Kartu jis primena gilią skirtį tarp sparčiai augančios didžiausios pasaulio valstybės Kinijos ekonomikos ir griežtai reglamentuoto ideologinio valdančiosios komunistų partijos diktato. Bienalės atidarymo išvakarėse pasaulio meno bendruomenė reiškė viešus protestus prieš garsaus šiuolaikinio kinų menininko Ai Weiwei įkalinimą. Šis klausimas verčia susimąstyti, koks bus pasaulis, jei visi jo gyventojai kalbės kiniškai? O kaip

Jacopo Robusti *detto* Tintoretto. Gyvūnų sukūrimas. II. 1550–1553. Akademijos galerija, Venecija. Ministero per i Beni e le Attività Culturali (MIBAC)

šiandien į anglakalbius žvelgia iraniečiai, atakuojantys Didžiosios Britanijos ambasadą Teherane? Visa tai liudija, kad geopolitinėje realybėje ir galios, ir pavojaus vektoriai yra kintantys dydžiai. Jei mums (Lietuvos gyventojams) išorinį pavojų kelia kasdien stiprėjančios Rusijos galios, tai visai kas kita neramina Artimuosiuose Rytuose – auganti įtampa tarp Izraelio ir Palestinos, permainoms sukilusi Šiaurės Afrika.

Šiek tiek utopiškai skamba kuratorės kvietimas žvelgti į kūrybinių siekių ir konkurencijos suskaidytą, savo prigimtimi individualistinę menininkų bendruomenę kaip į vieningą naciją. Tačiau tai atkreipia dėmesį į kitą svarbų, jau Tintoretto kūryboje pastebėtą, romantizmo, ankstyvojo modernizmo laikais įteisintą ir šiandien išliekantį požiūrį į menininką kaip į naujų, alternatyvių galimybių tyrinėtoją, permainų (atsinaujinimo) lyderį. Čia galime prisiminti, kad Lietuvos Atgimimo Sąjūdžio daigai *sudygo* (radosi) kūrėjų bendruomenėje. Arba Kinijoje kilusį Ai Weiwei palaikymo sąjūdį, kai už mokesčių vengimą namuose įkalintą menininką palaikantys tautiečiai, mesdami smulkias kupiūras per sargybinių saugomą tvorą, jau surinko ketvirtį (0,5 mln. dolerių) valstybės valdininkų skirtos baudos, taip ne tik gindami kūrėją, bet ir išreikšdami kritinį požiūrį į jį nubaudusią

[6] Lietuvai atgavus nepriklausomybę, kultūroje, kitaip negu ūkio šakose, ypač lėtai tebevyksta perėjimas nuo planinės į rinkos ekonomiką, nuo ideologiškai reglamentuotos (cenzūruojamos) link toleruojančios kūrybos laisvę ir įvairovę meninės raiškos.

valstybę. Tiesa, panašiems protesto ar permainų procesams įsibėgėjant, būtinas visų bendruomenės narių sutarimas, ką, kodėl ir kaip jie norėtų keisti.

Žvelgdami į šiuolaikinį meną kaip į ekonominį ilgalaikės investicijos objektą, turime sutikti, kad šiandien utopinės meno nacijos *galią* lemia ne konstitucija, o meno rinka, institucinę jos sandarą kuriantys menininkai, darbus įsigyjantys muziejai, vertinanti žiniasklaida, prekiaujančios galerijos, perparduodantys aukcionai, nepriklausomi tarpininkai, taip pat ir kolekcionavimo poreikį išsiugdę šiuolaikinio meno pirkėjai. Viso to atsiradimą lemia valstybės kultūros politika, tiksliau, jos gebėjimas į šiuolaikinį meną žvelgti ne tik kaip į tarnaujantį sistemai (ją reprezentuojantį), bet ir kaip į potencialų šiuolaikinio ūkio segmentą. Tiesa, meno rinka, kaip ir geopolitika, yra kintamas dydis, tad tiksliau yra kalbėti apie rinkas: senojo, modernaus, šiuolaikinio meno, simbolines, pilkas, juodas, stabilias, augančias, mažas, beatsirandančias (Lietuvos ir kitų posovietinių šalių atvejis). Šių galimybių akivaizdoje Venecijos bienalė, kaip seniausia ir didžiausia pasaulio šiuolaikinio meno paroda, įteisina simbolinę pripažintų, pastebėtų, įvertintų kūrėjų, jų atstovaujamų valstybių rinkos vertę. O ji, netrukus po atidarymo, kaimyninėje Šveicarijoje prasidėjusioje Bazelio meno mugėje konkrečių pirkimo-pardavimo sandorių metu pavirto realia ekonomine verte.

ŠIUOLAIKINIS MENAS ANAPUS *BALTOS UŽUOLAIDOS*

Tarptautiniu požiūriu pokolonijinė *balta užuolaida* metaforiškai keičia prieš kelis dešimtmečius mums griuvusią (atsivėrusią) geležinę uždangą. Tai nuoroda į jaunystę, nekaltybę (ar jos praradimą), nepatyrimą, drovumą, išliekančias senųjų ir naujųjų Venecijos bienalės dalyvių, buvusių metropolijų ir jų kolonijų atskirtis. Juk kai Venecijos miesto soduose XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje buvo statomi pirmieji JAV, Didžiosios Britanijos, Vokietijos ir kitų šalių nacionaliniai paviljonai, Lietuva Europos žemėlapyje dar neegzistavo! Ir ne vien tai. Prisiminus, kad kitaip negu Europoje, Rytuose balta spalva yra gedulo spalva, privalu nepamiršti, jog net jei dauguma bienalėje dalyvaujančių Rytų ir Artimųjų Rytų, Šiaurės Afrikos valstybių siekia integracijos su šiuolaikinės Vakarų kultūros meno pasauliu, tai sociokultūrinės šių šalių atskirtys smarkiai lenkia „dviejų greičių“ ES viziją. Kita vertus, politiniuose debatuose, viešose diskusijose apie pasaulio ateitį daug kalbama apie bendradarbiavimą (tarpvalstybinis, tarpšakinis, bendruomeninis, virtualus (socialiniai tinklai) ir kt.), kuris poindustrinėje XXI a. žinių visuomenėje įgauna vis naujų *galių*[7]. Tačiau čia, kaip ir realiojoje geopolitikoje, tarp menamos (utopinės) meno valstybės piliečių, kūrėjų bendradarbiavimo būdų esama įvairovės, svyravimo nuo įtikinamų (motyvuotų) iki formalių (dekoratyvių) sprendimų.

Šių vertybinių nuostatų aplinkoje Curiger savo kaip kuratorės poziciją taipogi siejo su partneryste, bendradarbiavimu, politiškai korektišku geopolitinės hierarchijos nepaisymu (laužymu). Tai patvirtina pirmą kartą į tarptautinę parodą įtraukti keturių skirtingų valstybių menininkų kuruoti *para-paviljonai*: amerikiečio Oscaro Tuazono skulptūrinė betono plokščių struktūra su kviestinių menininkų garso ir šviesos instaliacija, kurią pristatė baskų menininkas Asieras Mendizabalas ir Ida Ekblad iš Norvegijos, stovi sumontuota *Giardini*, šalia nacionalinių paviljonų. „Aukso liūto“ nominantas, austrų menininkas Franzas Westas į Arsenale atkurtą savo buto Vienoje virtuvę pakvietė su kūriniais apsilankyti kolegas Tamuna Sirbiladze iš Gruzijos ir Dyanita Singh iš Indijos. Kinų menininkas Song Dong į tradicinio šeimos namo iš daugybės medinių durų ir pertvarų atstatymo akciją Arsenale pakvietė Maroke gyvenančius prancūzų menininkus Cyprieną Gaillards ir Yto Barrada, Frances Stark iš Kalifornijos ir Mendizabalą. O lenkų menininkė Monika Sasnowska, bienalės paviljone senuosiuose soduose atkurdama privačios erdvės intymumą, privataus būsto erdvę pavertusi negatyviąja penkiakampės žvaigždės struktūra, į komandą pasikvietė anglų menininką Harooną Mirza ir Pietų Afrikos Respublikos fotografą Davidą Goldblattą.

Nagrinėjant pasirinktas kviestinių menininkų bendradarbiavimo praktikas, įdomu pastebėti, kad iš keturių para-paviljonų kuratorių menininkų pastabiausiai partnerystės etiką pažeidė (ignoravo) Sosnowska, išskirdama savo kūrinį – asociatyvią, ištapetuotą penkiakampės žvaigždės formos *kambario* erdvę – ir į *paraštes* (nugarinę pusę) nukeldama Goldblatto unifikuotą, *kazarminę* pokolonijinės PAR piliečių gyvenimo kasdienybę demaskuojantį nuotraukų ciklą.

Grįžtant prie nacionalinių paviljonų, pastebėtina, kad Vakarų pasaulio kūrėjai raiškiau nei naujosios pokolonijinės šalys artikuliuoja savo santykį su probleminėmis aktualijomis (čia daug ką lemia jau susiformavusi, konkurencinga senųjų Vakarų valstybių šiuolaikinio meno rinka ir institucinė bei skirtingų šaltinių, valstybės ir privačių rėmėjų kultūros finansavimo sistema). Raiškiausi to pavyzdžiai – savo meninių sprendinių prigimtimi priešingi, tačiau turininiu ir plastiniu įtaigumu išsiskiriantys JAV, Prancūzijos, Didžiosios Britanijos, Vokietijos (aptartas teksto pradžioje) paviljonai.

Apsilankymas JAV paviljone niekada nenuvilia, gebėjimas su elegantiška ironija viešinti pažeidžiamas valstybės zonas – stipriųjų požymis. Atliepdami bienalės kaip pasaulio meno olimpiados pergalės „Gloria“ įvaizdį,

[7] Šią vasarą Londone vykusių riaušių dalyviai vienijosi, pasitelkę į pagalbą socialinius tinklus (*facebook* etc.).

Jennifer Allora, Guillermo Calzadilla. Bėgimo takas (*Track and Field*). 2011. Instaliacija. Amerikos paviljonas. Autorės nuotr.

Jennifer Allora ir Guillermo Calzadilla, bendradarbiaudami su ilgų distancijų bėgimo ir gimnastikos čempionais, perkūrė kovinį tanką į bėgimo takelį, o avialinijų kėdes – į gimnastikos batutą ir pristatė sudėtingus pratimus ant nekonvencinės sportinės įrangos atliekančius (besitreniruojančius) atletus. Karinių valstybės galių ir siekių išviešinimą papildė vartotojiškos visuomenės poreikius kritikavę skulptūriniai objektai – soliariume besigražinanti Švč. Mergelė Marija ir į bankomatą perkurti bažnytiniai vargonai.

Visą Prancūzų nacionalinio paviljono erdvę užėmė Christiano Boltanskio „Galimybė" (*Chance*) instaliuotos kruopščiai dūzgiančios, į mirties mašiną perkurtos audimo staklės, vietoj ataudų ir metmenų peraudžiančios portretinius bevardžių (anoniminių) holokausto aukų ir išsigelbėjusiųjų atvaizdus. Paminėtina, kad šia istorinės atminties įmeninimo strategija yra susidomėjęs lietuvių menininkas Kęstutis Grigaliūnas, kurio ieškojimai buvo įvertinti šių metų nacionaline kultūros ir meno premija „už istorinio laiko atspaudus šiuolaikiniame mene, už skaudžios atminties erdvinį įvaizdinimą".

Išskirtinė Didžiosios Britanijos paviljono tapatybė, prasminė ir plastinė neoklasikinės išorinės ir vidinės erdvės, užpildytos Mike'o Nelsono atkurta, 2003 m. metų Stambulo bienalėje pristatyta instaliacija – neatitikimas (kontrastas). Į išorinę tvarką ir stabilumą reprezentuojančio pastato vidų įkeldintas (instaliuotas) senas Stambulo namas, kuriame veikė nelegalus tekstilės fabrikėlis. Jį primena čia likusios apdulkėjusios siūlų, audinių atplaišos, siuvimo mašinos ir kiti rakandai. O palėpėje įsikūrusi raudonai apšviesta fotolaboratorija tampa asociatyvia buvusių metropolijų ir kolonijų sąsajų (santykių) liudytoja.

Istorinių patirčių ir nūdienos aktualijų įmeninimo galimybių paieškos požiūriu įdomūs ne tik didžiųjų šalių paviljonai. Jeigu Čilė, pasitelkusi šiuolaikinio meno raišką, pergyvena dėl globalinio atšilimo, tai Danija nacionaliniame paviljone nagrinėja „Kalbos reikalus" (*Speech Matters*), kviečia menininkus išsakyti savo požiūrį į žodžio laisvės svarbą. Šveicarijos chuliganas Tomas Hirschhornas instaliacijoje „Kalnų krištolo pasipriešinimas" (*Chrystal of Resistance*), sukryžmindamas Alpių kalnų krištolą su vartotojiškos visuomenės pamėgtais daiktais (nuo mobiliųjų telefonų, pornografinių žurnalų, musulmonų maldos kilimėlių iki televizorių ir šaldytuvų), bando išgelbėti mus nuo jų priklausomybės. Lenkija pristato Izraelio menininkę Yaelę Bartaną, kurios trijų dalių kino pasakojimas „... ir Europa bus priblokšta" pasakoja apie žydų grįžimą į Lenkiją, naujai statomą kibucą, grėsmingai virstantį į koncentracijos stovyklą. Tuo pat metu Izraelio paviljone menininkė Sigalit Landau pristato asociatyvų poetinį pasakojimą „Vieno žmogaus pagrindas yra kito žmogaus jausmai" (*One man's floor is another man's feelings*) apie vandenį, vandentiekio vamzdį, Negyvąją jūrą, druskų kristalus ir Jordanijos bei Izraelio santykius. Šįmet kaip reta neagresyviame Rusijos paviljone kuratorius Borisas Groysas pristato rusų *undergraund'o* menininko Andrejaus Monastyrskio kūrybos retrospektyvą „Tuščios zonos" (*Empty Zones*). Tačiau neapsigaukime, išskirtinę Rytų kaimynų vietą ne tik didžiojoje politikoje, bet ir šiuolaikinio meno rinkoje liudijo bienalę lydintys renginiai: Nacionalinio Ermitažo muziejaus pristatyta personalinė Dmitrijaus Prigovo paroda, Olego Kuliko ankstyvosios Claudio Monteverdi videooperos pastatymas Scola di san Rocco, garsioje Tintoretto tapybos darbais, nuolatinė jaunojo rusų meno ekspozicija „*Modernikon* – šiuolaikinis menas iš Rusijos" viename iš renovuotų Venecijos *palaco*.

Būta ir kameriškų, privačiomis patirtimis ir išgyvenimais pagristų pasakojimų. Čia išsiskyrė Čekijos paviljonas, kuriame menininkas Dominikas Langas sukūrė instaliaciją iš savo tėvo skulptūrų, kuris kūrybinę karjerą

Ekspozicijos „Kalbos reikalas" fragmentas. 2011. Danijos paviljonas. Autorės nuotr.

baigė Dominikui gimus. Vengrijos paviljone pristatytas pasyvusis operinis interviu, garsinis ir videopasakojimas „Avarija“ (*Crash. Passive Interview*); Kroatijos nacionaliniame paviljone „Kuo mažiau vaizdų, tuo labiau norisi žiūrėti“ (*One Needs to Live Self-Confidently... Watching*) kuratorių grupė WHW pristatė Antonio G. Lauerio a.k.a. Tomislavo Gotovaco ir BADco darbus kaip XX a. aštunto dešimtmečio performansų archyvą. Austrų kuratorė Eva Schlegel plėtoja subtilų metafizinį pasakojimą apie žmogaus kūno ir sielos paslaptis, pasitelkdama istorinės tapybos simuliakrus, skulptūrinius objektus ir videopasakojimus, instaliuotus į labirintą perkurtoje nacionalinio paviljono erdvėje.

Vieno įspūdingiausių parodos kūrinių, filmo *Laikrodis* autorius Christianas Marclay, sujungęs realų ir istorinį kino laikus, vainikavo menininkų kūrybinio bendradarbiavimo galimybes – jis su pagalbininkais daugiau nei du metus rinko ir montavo 4000 filmų epizodus.

ŠIUOLAIKINIS MENAS ŠIAPUS *BALTOS UŽUOLAIDOS*

Lietuvos nacionalinio paviljono Mikšio instaliacija – performansas „Už baltos užuolaidos“ – buvo pristatomas Scuola di San Pascquale Baylon bendruomenės namuose, pastatytuose 1674–1675 m. *Baltoji užuolaida*, atskirianti minėtų LR valstybės stipendininkų, 173 menininkų kūrinius ir paviljono lankytojus, kabo antrame aukšte, į kurį vedą platus laiptų maršas. Įžengęs į patalpą lankytojas „išvysta ekspozicinį stalą, už kurio sėdintis paviljono darbuotojas supažindina kiekvieną lankytoją su katalogu. Atsivertęs knygą lankytojas gali išsirinkti ir paprašyti apžiūrėti bet kurį kūrinį. Tuomet kūriniai išnešami anapus baltos užuolaidos esančios saugyklos“ (masyvaus 423 p. katalogo, kurių bienalės lankytojams buvo išdalinta 400 egz., dailininkas Jurgis Griškevičius, parodos architektūros ir baldų dizaineris Mantas Sauja).

Elegantiška ekspozicija, interaktyvus, *fluxus* aktyvizmą primenantis kūrinių išsirinkimo ir apžiūrėjimo būdas giluminių kolekcijos atsiradimo kontekstų nežinančiam paviljono lankytojui kuria žaismingo patrauklumo įspūdį. Tačiau realybėje ji nei prasminiu, nei asociatyviu požiūriu nepadeda atsakyti į sumanytojų keltą, bet bienalės publiką vargiai dominusį klausimą: „Kaip atrodytų pirmoji nacionalinė paroda, įvykusi 1907 metais, jei ji būtų surengta šiandien? 1907-aisiais lietuvių menininkai kūrė skirtinguose geografiniuose kontekstuose, tačiau juos vienijo vienas bendras tikslas padėti naujos nacionalinės kultūros pamatus. [...] Ar galėtų toje pačioje geografinėje teritorijoje gyvenantys, bet skirtingiems kultūriniams kontekstams priklausantys menininkai šiandien susivienyti vedini panašaus tikslo?“

Todėl neatsitiktinai lietuvių kritikai atkreipia dėmesį, jog „kolektyviškumas, bendruomeniškumas, santykių estetika dažniausiai išryškina socialinę ir politinę dimensijas. Šiuo požiūriu Lietuvos paviljonas pasirodė hermetiškas, susitelkęs į modernistinio meno kanono refleksijas, kurias atgaivina tik darbų nešiojimo performansas“[8]. Antrindama turiu pastebėti, kad Mikšys, kaip menininkas, ciniškai pasisavino (aproprijavo) renginyje sutikusių dalyvauti, net ir mirusiųjų, autorių teises. Be jau minėto katalogo nė vienoje Venecijoje ir Vilniuje matytoje nacionalinio paviljono pristatymo afišoje pilno renginio dalyvių sąrašo nėra, didžiajame kataloge puikuojasi Mikšio, kaip valstybės stipendininko kūrinys „Mano Jeff Koons, skulptūrų serija“ (2009). Siekdami sąsajų su 1907 m. pirmąja lietuvių dailės paroda, vykusia privačiuose filantropo ir mecenato Petro Vileišio namuose, paviljono kūrėjai pamiršo, kad ją iniciavo ne tuo metu neegzistavusi Lietuvos valstybė, o bendro tikslo suvienyta, skirtingas vertybines nuostatas išpažįstanti kūrėjų bei jų kūryba besidominčių rėmėjų bendruomenė!

Drįsčiau tarti, kad teigiamų bonusų (tiek tarptautinei žiuri, tiek publikai) steriliam mūsų nacionalinio

Lietuvos paviljono asistentė Ūla Tornau priešais baltą užuolaidą. 2011. Ūlos Gutauskaitės nuotr.

[8] Laima Kreivytė, Skaidra Trilupaitytė, „Kas slepiasi už baltos užuolaidos?“, in: *7 meno dienos*, 2011-01-28.

paviljono pasakojimui suteikė ekscentriškai chaotiška, neskoninga, perkrauta nacionalinio Italijos paviljono ekspozicija, skirta Italijos valstybės sukūrimo 150 metų paminėjimui. Kuratorius Vittorio Sgarbi pakvietė italų intelektualus, nesusijusius su meno kritika, pasiūlyti sau įdomius, prasmingus kūrinius, kurių bendras skaičius siekė 2000, o tematika aprėpė istorinės tapatybės, religijos, žiniasklaidos poveikį šiuolaikinei visuomenei, na ir, aišku, italų mafijos, kuriai buvo skirta atskira „Mafijos muziejaus“ ekspozicija, klausimus. Šitokio kiekio nelygiaverčių meno kūrinių akivaizdoje instinktyviai imi ilgėtis *baltos užuolaidos*.

KAS, KODĖL IR NUO KO SLEPIASI?

Bet sugrįžkime prie 54-ojoje Venecijos bienalėje dominavusių bendradarbiavimo praktikų ir Lietuvos nacionalinio paviljono koncepcijos bei jau teksto pradžioje minėtos jos kritikos. Jau po 2011 m. sausio 25 d. vykusio projekto pristatymo, pirmuose spaudoje pasirodžiusiuose atsiliepimuose sumanymas sulaukė kritikos ne dėl vertybinių (meno kokybės), o hierarchinių kūrėjų ir jų kūrinių atrankos principų pažeidimo, į ką dėmesį atkreipė Laima Kreivytė:

> Skaitant projekto aprašymą nustebino ne užmojis „surinkti ir parodyti simbolinę šiuolaikinės valstybės kuruojamą parodą, ją paverčiant tikra paroda, realia kolekcija, nacionaliniu archyvu“, bet tai, kad į menamą archyvą nepateks nė vienas „taikomojo meno“ atstovo darbas. Būsima kolekcija apibrėžiama kaip „vaizduojamojo meno“, motyvuojant, kad Venecijos bienalė yra vaizduojamojo meno paroda. Dešimt metų lankausi Venecijos bienalėje ir tik dabar išgirdau, kad tai vaizduojamojo, o ne šiuolaikinio meno paroda. Šiuolaikinis menas naudojasi visomis medijomis. Už medžiagą daug svarbesnė idėja – kitaip tarptautinėse parodose nematytume 1999 m. Venecijos bienalėje apdovanotų Ghados Amer siuvinėjimų arba Francesco Vezzoli siuvinėjimo performanso su Verushka 2001 m. Venecijos bienalėje. [...]
>
> Deja, tai ne tik šio projekto, bet ir visos Lietuvos dailės įsisenėjusi problema. Jei jau tau (ne)pasisekė baigti tekstilės ar keramikos mokslus (dažnai čia galima pridurti ir grafiką), tai visą gyvenimą ir būsi „taikomasis“, net jei darysi nepritaikomus ir konceptualius darbus. Šitą diskriminacinę šiuolaikinio Lietuvos meno tendenciją norisi įvardyti kaip tam tikrą arachnofobiją – šiuo atveju ne voragyvių, o siūlų ir bet kokių rankdarbių baimę. Rokas Dovydėnas, Eglė Bogdanienė, Lina Jonikė ir nemažai kitų yra sukūrę įsimintinų kūrinių, kurie galėtų būti bet kokioje rimtoje šiuolaikinį Lietuvos meną reprezentuojančioje kolekcijoje.[9]

[9] *Ibid.*

Lietuvos paviljono lankytojų pažintis su išsirinktais eksponatais. 2011. Nuotrauka iš ŠMC archyvo

Ne tik kritikė, bet ir meno aktyvistė Laima Kreivytė nepasitenkino žodiniais priekaištais. Lietuvos paviljono pirmame aukšte grupė „Cooltūristės“ įsteigė Marijos parapaviljoną ir surengė akciją „Papūsk“.

Apie valstybės, kaip pagrindinės šiuolaikinio meno sklaidos rėmėjos (finansuotojos) neapsisprendimą, kaip užtikrinti ne formalią, o realią kultūros subsidijų grąžą, apie reikalą žvelgti į kultūrą kaip į ir visiems piliečiams prieinamą, ugdančią estetinį skonį, toleranciją įvairovei, projekto kontekste svarstė Skaidra Trilupaitytė, taikliai pastebėjusi, kad:

> Lietuvos paviljono 54-oje Venecijos bienalėje pristatymas ŠMC pasirodė pakankamai ironiškas bent vienu požiūriu. Nenuostabu, kad šis požiūris greičiausiai nedomins menininkų – tiek tų, kurie nuoširdžiai siekia tapti garsaus pasaulinio renginio „dalyviais“, tiek ir tų, kurie atsisako būti „įrankiais“ ŠMC kuratorių „žaidimuose“. Vis dėlto šis klausimas yra svarbus galvojant apie projektą platesniame valstybės kultūros politikos kontekste. Kyla klausimas, kodėl per visą nepriklausomybės laikotarpį valstybė taip ir nesugebėjo/nenorėjo atlikti nepriklausomų tyrimų apie valstybės stipendijų rezultatus [...]. Nėra svertų, kurie leistų įvertinti stipendijų reikšmę [...], nėra ir galimybių suprasti valstybės kultūros tendencijas, numatyti kryptis, vienus finansavimo būdus lyginti su kitais, pavyzdžiui, nevalstybine parama ir t. t. Neturėdami beveik jokios patikimesnės informacijos ar elementarias finansines apskaitas pranokstančių duomenų, pasikliaudami nebent „intuityviomis“ įžvalgomis, šalies kultūros politikos strategai toliau formuoja ir minėtus prioritetus, ir naujas politines misijas. Tai leidžia pamąstyti apie postmodernią simuliakrinę politiką, bet vargu ar galima kalbėti apie atsakingą kultūros lauko administravimą. Mikšio projekto pristatymas visuomenei kaip „tyrimas“ šiuo atveju taip pat rizikuoja tapti simuliuojamos politikos apraiška. Teiginiai, kad „valstybė arba visuomenė atrenka menininkus simbolinei parodai“, „valstybė veikia kaip kuratorė“, taip pat tikėjimas, jog menininko surinkta „meno kūrinių kolekcija leistų pažvelgti į Lietuvos dailę kaip į Lietuvos visuomenės suplanuotą reiškinį, jo procesą ir jo rezultatą“, gali būti puikus antropologinis „menininko-tyrėjo“ pastangų pavyzdys.[10]

[10] *Ibid.*

Iškilmingas Lietuvos paviljono atidarymas, sumanymą pristato komisaras Kęstutis Kuizinas. Kairėje LR kultūros ministras Arūnas Gelūnas, dešinėje Darius Mikšys. 2011. Ūlos Gutauskaitės nuotr.

Lietuvos paviljono pirmame aukšte grupė „Cooltūristės“ įsteigė Marijos parapaviljoną ir surengė akciją „Papūsk“, kurioje dalyvavo meno kritikės Agnė Narušytė, Laima Kreivytė ir tekstilininkė Eglė-Gunda Bogdanienė. 2011. Ūlos Gutauskaitės nuotr.

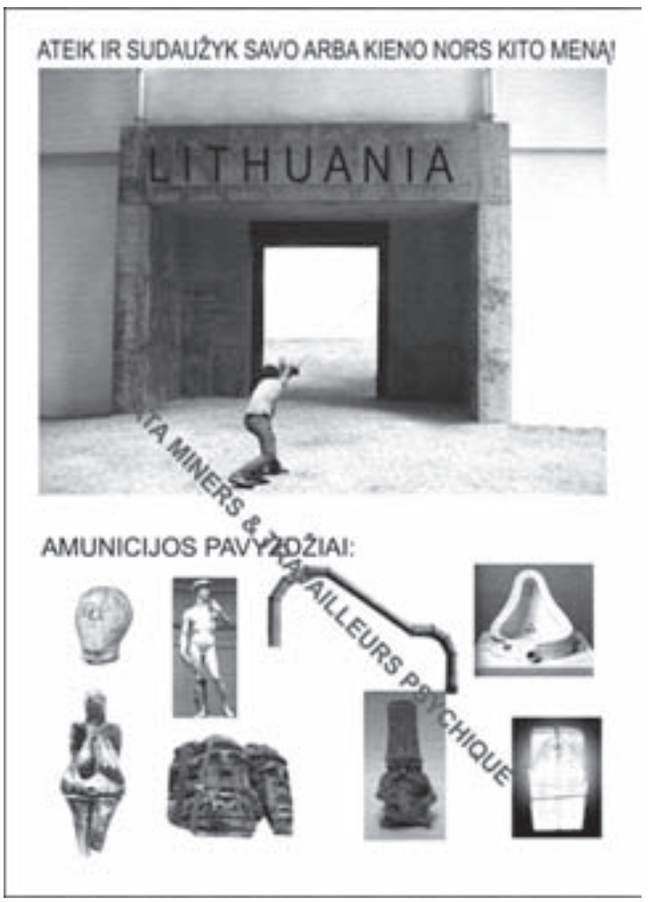

Ateik ir sudaužyk savo arba kieno nors kito meną! 2011. Plakatas

Dailės kritikas ir parodų kuratorius Kęstutis Šapoka, aptardamas ne tik Mikšio kaip institucijos (ŠMC) ir jos kuratorių, institucinio bendradarbiavimo *išpersto menininko* kūrybinės prigimties fenomeną, analizuodamas su Mikšiu sutikusių bendradarbiauti valstybės stipendininkų motyvus, pastebi:

> Pastaruoju metu mūsų (šiuolaikinį) meną administruojančių institucijų sistema, jos veikimo būdai ir ją (savi)įteisinanti ir pateisinanti retorika (kaip ir šio projekto atveju) vis labiau ir sparčiau, netgi to neslepiant, atvirai gręžiasi į senus gerus laikus, sakykime, brežnevinį simuliakrinį „normalybės“ rojų [...]. Matyt, todėl į šį projektą taip gyvai ir pozityviai, tarsi į atgimusią visasąjunginių apžvalginių parodų tradiciją, sureagavo vyresnioji mūsų dailinink(i)ų karta. Per projekto aptarimą pastaroji reiškėsi aktyviausiai ir didžiąją laiko dalį buvo „kariaujama“ dėl rėmų dydžio, šedevrų saugumo pervežant, kūrinių draudimo, puslapių vienam autoriui skaičiaus kataloge, bandoma išsiderėti vietos ciklams (nes tik, pavyzdžiui, dvylikos grafikos atspaudų ciklas gali iki galo išreikšti vieną ar kitą Didžią idėją). Buvo kolektyviai sprendžiama, kiek žmonių turėtų išnešti kūrinį iš už baltos užuolaidos. [...] Jei iš pradžių visa tai linksmino, tai vėliau šovė mintis, kad juoktis nederėtų. Juk ši karta – tarsi maži vaikai, gyvenantys savo susikurtose smėlio pilyse ir „Venecija“ ar „Paryžius“ juos veikia lyg burtažodžiai. Šitų žmonių nuoširdžiai pagailo [...]. [P]ati dailininkų bendruomenė turi rimtų tapatumo problemų ir išgyvena moralinę krizę. [...] Atrodo, kad tada, kai dailinink(i)ų ir meninink(i)ų bendruomenė gauna šansą tapti pilietiška ir gali bandyti savo veiksmais įtakoti institucinį meninį lauką (apie ką taip mėgstama postringauti), ji tesivadovauja vienintelin principu – „o gal, vis dėlto, kas nors nupirks?[11]

Mikšio pasiūlyta kūrybinio bendradarbiavimo galimybė sulaukė ir radikaliomis įžvalgomis žinomų „naujosios kairės“ atstovų dėmesio:

> Dariaus Mikšio projektas paremtas išimtinai fašistine ideologija (lot. *Fascio* – ryšulys), kuri netikėtai sulaukė plataus pritarimo iš profašistinių pažiūrų ir struktūros (ypatingai tautos ir hierarchijos, estetikos ir valstybės sampratose) – Dailininkų ir Fotomenininkų sąjungų. [...] Mes teigiame, kad Dariaus Mikšio projekto dalis, skirta nacionalinės kolekcijos mechanizmo pristatymui Lietuvoje (kaip ir visi bandymai susitikti su menininkų bendruomene), yra labai sveikintina, nes demonstruoja kolektyviškumo užuomazgas. Siekiant jas vystyti, jau dabar siūlome pritaikyti mūsų išbandytą rimtosios kultūros (savi)naikinimo mechanizmą, kurį įrengtume prie įėjimo į patalpą su balta užuolaida.[12]

Matyt, taip ir nesulauksime Mikšio atsakymo į viešą menininkės Paulinos Pukytės klausimą, kodėl į nacionalinę kolekciją nebuvo atrinktas (juk žadėta priimti visų stipendininkų pasiūlymus; Mikšys dalį stipendininkų asmeniškai kvietė dalyvauti projekte) jos pasiūlytas meno kūrinys – „2011 m. Venecijos bienalės Lietuvos paviljone rodyti tik baltarusio Maximo Tyminko darbą „Penkios lyrinės dainos apie fiziką“, gyvai“. Pasak menininkės,

> Tai apropriacija-intervencija, kritiškai tirianti atstovavimą, reprezentavimą, menininkų bendruomenės idėją, valstybės ir tautybės, kaip meno ekspozicijos pagrindo, idėją, taip pat istorijos (meno ir ne meno) kūrimą ir interpretavimą. [...] Šiame kūrinyje atsigręžiama ir į pirmuosius praėjusio amžiaus dešimtmečius, kai ne tik vyko pirmoji tautinė lietuvių dailės paroda bei buvo

[11] Kęstutis Šapoka, „Subjektyvūs pastebėjimai apie projektą „Už baltos užuolaidos““, in: www.artnews.lt, (2011-01-31).

[12] „Kreipimasis dėl Lietuvos dalyvavimo 54-ojoje Venecijos bienalėje“, in: http://www.anarchija.lt/menas/31556-kreipimasis-del-lietuvos-dalyvavimo-54-venecijos-bienaleje.html, (2011-12-09).

sukurta tautinė lietuvių valstybė, bet ir buvo bandymų (kurie „neturėjo jokios perspektyvos“) sukurti bendrą valstybę su baltarusiais arba atkurti LDK kaip bendrą lietuvių, lenkų, baltarusių ir žydų valstybę.[13]

Tad ir šiapus, ir anapus baltos užuolaidos bendradarbiavimo galimybės suvokiamos ir vertinamos skirtingai. To akivaizdoje baigdama noriu išsakyti prielaidą. Jei Mikšio projekto prasmine ašimi būtų tapusi nuoroda į valstybę kaip į antikuratorę (nes nė vienas valstybės stipendininko ar už valstybės lėšas nuo 1999 m. Venecijos bienalėje dalyvavusio lietuvių menininko kūrinys per minėtus metus taip ir nepateko į Lietuvos dailės muziejų lentynas), tai kritinis sumanymo užtaisas galbūt būtų įgavęs prasminį patrauklumą. Deja, kol kas nei menininkų bendruomenė, nei valstybė nėra linkusios bendradarbiauti, siekiant raiškiau artikuliuoti ne tik reprezentacinę, bet ir ekonominę šiuolaikinio meno vertę.

Ir senojo meno parodų, ir šiuolaikinio meno renginių, ką patvirtina ir šiemetinė bienalė, lankytojų skaičius auga. Čia svarbu nepamiršti, kad kultūros ekonomikos pridedamąją vertę lemia ne naujoji kūrybinių industrijų ideologija (ypač patraukianti stojančiuosius į aukštąsias), ES struktūrinių fondų remiami kūrybinių industrijų fabrikų (Tabako fabrikas Klaipėdoje, Šiaulių odos fabriko), slėnių (VGTU Saulėtekio slėnis), inkubatorių (Užupio inkubatorius) projektai, o inovatyvių grynojo meno sprendimų industrializacija, t. y. nekomercinio, eksperimentinio ir taikomojo meno sričių bendradarbiavimas. Be šios sinergijos, net ir su ES struktūrinių fondų parama tebūsime pigūs užsienio autorių sukurtų IKEA baldų ar MARKS & SPENCER tekstilės projektų vykdytojai (gamintojai).

Deja, kol kas paskutinės LR meno kūrėjų ir jų organizacijų įstatymo pataisos liudija, kad prisiimdama finansinius įsipareigojimus rūpintis meno kūrėjų socialine apsauga, valstybė ir toliau neskatina meno kūrėjų ir jų organizacijų persiorientuoti į profsąjunginio pobūdžio veiklą ir ginti narių profesines teises, tiek siekiant įstatymų tobulinimo, tiek liberalizuojant kūrėjų ir valstybės santykius bei aktyvinant lėtai besiformuojančią šiuolaikinio meno rinką. Kol kas nugalėtojai ir jų kritikai tenkinasi tarptautinio pripažinimo ir kūrybinės saviraiškos galimybėmis. Kūrybingo bendradarbiavimo dėl bendro tikslo laikas dar neatėjo!

[13] Paulina Pukytė, „Mano kūrinio nepriėmė į Venecijos bienalę“, in: *7 meno dienos*, 2011-03-11.

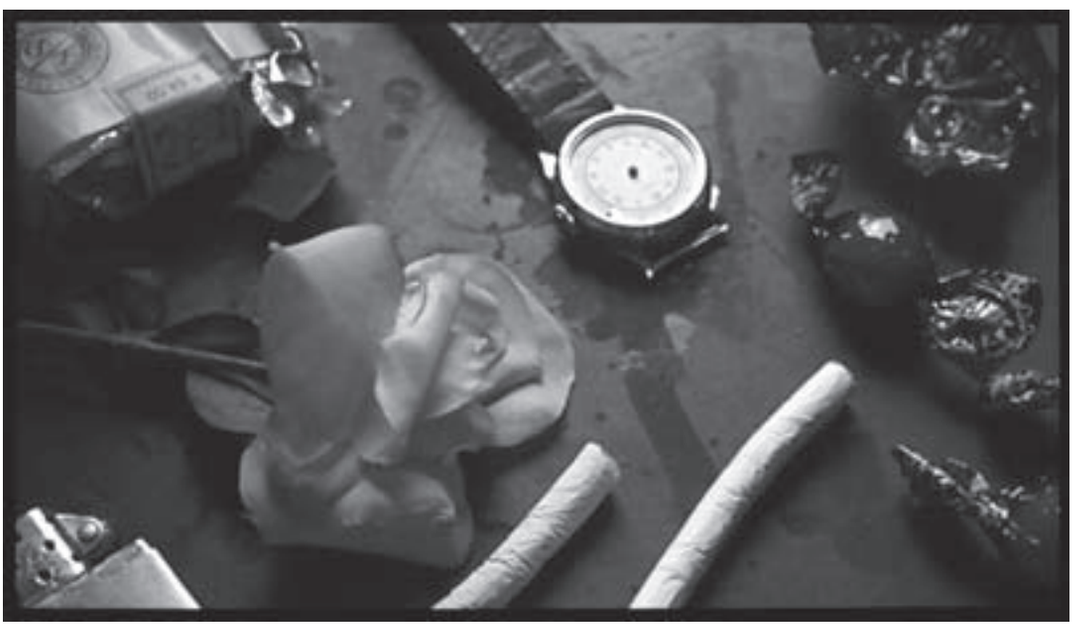

Christian Marclay. Kadras iš videofilmo „Laikrodis“. 2010

Racionalumo viražai pirkimo karštinės išvakarėse

GUODA AZGURIDIENĖ

Ar žmogus yra racionali būtybė – klausimas neabejotinai filosofinis. Filosofiniai klausimai *Nustebimams* netinka, nes dėl ko gali nustebti šioje srityje, ne filosofas būdamas? O jei esi filosofas, tai gali stebėtis viskuo ir nieko kito neveikti.

Čia noriu pasvarstyti apie žmogaus racionalumą labai praktine prasme – apsiribodama jo ekonominiais pasirinkimais. Ekonominiame diskurse žmogaus racionalumo klausimas yra gerai žinomas, galima sakyti, klasikinis. Nors beveik be paliovos vyksta gyva diskusija, iš principo sutariama, kad žmogus YRA racionalus. Tiesa, racionalumas apibrėžiamas įvairiai, ir tuos skirtumus verta panagrinėti nuodugniau.

Abejoju, kad taip manoma todėl, kad iš tiesų visi galvoja, jog žmogus yra racionalus – juk gyvenime tiek daug, regis, neracionalių žmonių elgesio pavyzdžių. Tačiau manyti kitaip nelabai išeina – tokiu atveju ekonomikai (ir kitiems socialiniams mokslams) kaip mokslui nebebūtų ką veikti. Jeigu pripažintume, kad žmogus veikia neracionaliai, t. y. negalime atrasti dėsnių, atskleidžiančių, kokie veiksniai nulemia žmogaus veiksmus, nebūtų jokios ekonominės diskusijos. Kaip tada galėtume sakyti, kad mažos kainos didina paklausą ir mažina pasiūlą, nes gal žmonėms patinka pirkti brangiai, o parduoti pigiai? Kaip galėtume sakyti, kad mokesčiai mažina paskatas dirbti, nes gal žmonėms mokėti mokesčius yra tiesiog pats smagumas? Juolab kad tikrai esama žmonių, kurie tam tikromis aplinkybėmis renkasi brangesnį, o ne pigesnį daiktą (antai kai siekia išvengti falsifikatų) ir yra žmonių, kurie tam tikromis aplinkybėmis džiaugiasi galėdami sumokėti mokesčius (antai norėdami legalizuoti šešėlinį verslą). Bet dažniausiai esti priešingai. Tą „dažniausiai“ ir vadiname dėsniu. Tačiau, kaip socialinės erdvės dėsniui ir dera, tai nereiškia, jog jis galios visada. Ir juo labiau tai nereiškia, kad tas, kuris elgiasi ne taip, kaip sako dėsnis, veikia neracionaliai.

Panagrinėkime tąjį žmogaus racionalumą ekonomikoje. Jis reiškia tikėjimą, jog žmogus, ką nors pasirinkdamas, elgiasi sau naudingai. Vulgarioji šio postulato versija čia padaro išvadą, jog žmogus elgiasi visada grobikiškai ir tiesiog griebia sau ką gali. Todėl žmogaus galimybes veikti esą reikia visaip riboti, o veiksmus – reguliuoti. Taip ir atsiranda „įrodymai“ apie visuomeninės nuosavybės naudą ir visos kitos socialistinės bei kitokios intervencionistinės „tiesos“. Mat kapitalizmas ir jo ekonominis pagrindas – laisva rinka – yra santvarka, kurioje racionaliam individui leidžiama rinktis tai, ką jis mano esant jam naudinga, ir tikima, kad tai veda prie visuotinės gerovės („nematomos rankos“ taisyklė). Socialistinis požiūris nepasitikėti individualiu naudos supratimu ir visko matavimas pagal valdančiųjų nustatytą „bendros naudos“ skalę labai atitinka bendrąjį racionalumo apibrėžimą: tiems, kurie valdo viešąją nuosavybę ir reguliuoja kitų žmonių elgesį, labai naudinga tai daryti. Rinkos sąlygomis niekas nėra įgaliotas reguliuoti kitų – visi tvarkosi tik savo kieme, tad nėra kam nugraibyti grietinėlės nei nuo valstybinių įmonių, nei viešųjų paslaugų (kelių tiesimo, ligoninių ir poliklinikų, miestų tvarkymo), nei nuo viešųjų pirkimų. Nes jei tokia galimybė atsirastų, būtų tiesiog neracionalu ja nepasinaudoti. Nebent žmogaus sąžinė turėtų kitą požiūrį, ir ji laimėtų.

Rinkos teorija teigia, kad žmogus elgiasi sau naudingai, bet kiti žmonės, įskaitant ir ekonomistus planuotojus, nežino ir negali žinoti, kas jiems yra naudinga. Paimkime kaip pavyzdį Graikiją. Kas jiems dabar yra naudinga? Išlaikyti gerą gyvenimą dar metus ir būti išmestiems iš ES, ar pradėti gyventi pagal esamas galimybes iš karto ir likti ES? Įvairiems žmonėms gali atrodyti skirtingai, nes jų naudos preferencija laiko skalėje gali skirtis (vieniems norisi, kad geriau būtų dabar, o paskui „kaip nors“, kiti rūpinasi ilgalaike nauda).

O kas naudingiau Vokietijai? Pastatyti į vietą Graikiją, taip pamokyti visus kitus mėgėjus pagyventi kitų pinigais (kurių ES apstu), įgyti Skandinavijos šalių palaikymą, bet leisti patirti didžiulius nuostolius savo šalies bankams ir bendrovėms, o svarbiausia, įnešti netikrumo į pačios ES stabilumo idėją? Šiuo atveju aš nesvarstau, kaip pasielgti būtų teisinga, politiškai tikslinga ar pan. Klausimas, kokį sprendimą vadinsime racionaliu, t. y. naudingiausiu? Ką reiškia naudingiausiu? Naudin-

giausiu Vokietijai? ES? Vokietijos valdžiai? Atskiroms gyventojų grupėms? Naudingiausiu metų perspektyvoje? Dešimtmečio? Sudėtinga, ar ne?

Apie tai susimąstęs ne vienas pasidžiaugia, kad jam tokių globalių sprendimų priimti nereikia. Kai nesi Vokietijos kancleris, Graikijos prezidentas ir net Lietuvos premjeras. Taip pat nesi didelės bendrovės ar banko vadovas, kuris turi apsispręsti, pavyzdžiui, ką daryti, kai pajamos krito ir nėra iš ko mokėti darbuotojams algų. Kas yra racionalu – bandyti kapstytis visomis priemonėmis ar tvarkingai bankrutuoti?

Tačiau ir eilinio asmens lygmenyje racionalaus (sau naudingo) elgesio klausimas nėra visiškai akivaizdus. Pavyzdžiui, ar racionalu studijuoti ką nors, ką mėgsti vidutiniškai, bet gausi diplomą, ar geriau būtų visą energiją skirti mėgstamo dalyko studijoms? Visuomenės nuomonė sako viena, daug pasiekusių žmonių biografijos sako kita, bet kas yra racionalu? Ir ar žmogus tokiu atveju renkasi pagal tai, kad bus jam naudinga? O gal tiesiog taip, kaip tuo metu lengviau? Bet juk tai irgi racionalu, jei poelgio lengvumas buvo jo didžiausias „gėris“.

Dar sunkiau įžvelgti racionalumą analizuojant, kaip žmonės perka. Ypač prieš šventes. Gerai žinoma, kad netrūksta žmonių, linkusių prisipirkti jiems nereikalingų daiktų. Kai taikomos nuolaidos, arba kai jie nueina į didelį prekybos centrą. „Šopinasi“ visą dieną, patiria džiugesį, smagumą, net svaigulį, o po to gailisi. Gailisi, kad prisipirko daiktų, kurių nėra kur dėti ir išleido pinigus. Kaip narkomanas. Kaip lošėjas. Pyksta ant prekybos centrų ir lošimo namų, kam jie yra. Bet juk tik pats viską nusprendė! Tiesa, pardavėjai kaip niekas kitas žino šį netvirtą žmogaus racionalumą, jo dvilypę vertinimų skalę ir kai kurie panaudoja tą žinojimą kaip papildomą marketingo priemonę – garsiai leidžia muziką, ryškiai papuošia vitrinas, netgi iškvepina patalpas, užpila eterį tokia pačia svaiginančia reklama. Visa tai skirta suaudrinti juslėms, kad jų apsisprendimas „noriu dabar“ laimėtų prieš analizuojantį protą, kuris paklaus, kam tau to reikia.

Bet pirkėjas puikiai žino apie šiuos triukus. Ir triukai jam patinka. Muzika, spalvos, balionai, saliutai, cirkai ir kiti balaganai nuo seno buvo neatsiejama mugių dalis. Mugė kaip šventė, kurioje nusiperki ne šiaip daiktą, pavyzdžiui, cukrinį gaidelį ant pagaliuko, bet viso šio šurmulio džiaugsmą. Priklausomai nuo charakterio, vieni tų cukrinių gaidelių prisiperka daugiau, kiti „už dyka“ pasidžiaugia šurmuliu. Šiandien tokios šventės yra kasdien. Nueini į prekybos centrą – ir šventė, tik pasiduok tai nuotaikai. Tačiau kokiai nuotaikai, žiniai, atrakcijai pasiduos dauguma – niekas nežino.

Labai panašus į mugę veiksmas vyksta ir per rinkimus. Daug šurmulio, balionų ir fejerverkų, mažai skaitančių rinkimines programas. Ir vos ne po kiekvienų rinkimų atgyjanti mintis apie žmogaus neracionalumą. Kas taip galėjo balsuoti ir kodėl? (Tiesa, panašus jausmas man kyla ir stebint Eurovizijos balsavimus). Gali pradėti kurti istorijas apie visuotinį sąmokslą (papirko, suklastojo), gali pradėti galvoti, kad dėl visko kalti „runkeliai“ (kas yra tik dar viena sąmokslo teorija). Nieko panašaus. Visi šie balsuotojai pasirinko geriausią sau variantą. Nesvarbu, ar gali jų motyvą suprasti, ar ne, bet jų pasirinkimas visai nebūtinai turi būti naudingas tau. Taip ir lieki su savo racionalumu nykioj mažumoj. Tačiau, sąžiningai pagalvojus, juk tokia pat mažuma esi rinkdamasis knygas, žurnalus, kinus, o kartais net ir drabužius...

Tad kad ir kaip atrodytų įtartinai, ypač po rinkimų, Eurovizijos ir pirkinių sezono, tenka pripažinti, kad žmonės yra racionalūs. Tik kiekvienas savaip. Ir svarbiausia, kad vienam žmogui įvertinti kito motyvus yra neįmanoma. Taip, galima analizuoti statistiką, stebėti tendencijas, bet tai bet kuriuo atveju bus tik prielaidos, besiremiančios praeities duomenimis. Dar labiau niekas negali suskaičiuoti ar kitaip racionaliai įvertinti kitų žmonių būsimų poelgių. Gali tik atspėti ar pajusti. Bet tam turi būti pats visiškai toje erdvėje. O ne planuotojas, žinovas.

Klausimas, ką žmonės, tarp jų ir turtingiausieji, pirks, yra pagrindinis klausimas, į kurį turi atsakyti dauguma verslininkų. Tarytum atsakydami turėtų visada pataikyti. Tačiau žinome, kad nepataiko. Pagamina nesėkmingus automobilių, mobiliųjų telefonų modelius, pastato brangius, bet nesėkmingus prekybos centrus. Sukuria žymiomis pavardėmis mirgančius bet visiškai nesėkmingus filmus. Lyginant su kitais (sėkmingais), paties produkto defekto gali net ir nesimatyti. Tiesiog žmonės jo nemėgsta. Ši rinkos neprognozuojamumo aplinkybė, varanti į neviltį daugybę vadovų ir vadybininkų, kartu yra malonė. Ji reiškia, kad kiekvienas turi šansą iškilti – būti pastebėtas ir įvertintas. Už tai gauti pinigų, garbės ar ko nors ypatingesnio.

Šiame kontekste visiškai juokingai atrodo politikų bandymai suplanuoti ir sureguliuoti. Kadangi to atlikti sėkmingai, bent jau demokratinėmis priemonėmis, iki šiol niekam nepavyksta, belieka manyti, kad tai ir nėra tikslas. Tiesiog jiems labai patinka tai daryti. Taigi bent jau neracionalumu apkaltinti jų negali.

SENELIO VYTAUTO PRISIMINIMAI III

Partizanavimo pabaiga

Vytautas Vaitiekūnas

ANTRASIS ŽALIOSIOS RINKTINĖS VADAS LEITENANTAS PETRAITIS

Tą naktį žuvo pirmasis Žaliosios rinktinės vadas Radvila. Ar buvau sužeistas aš? Ne! Nebuvau. Tačiau pasiekęs mūsų ryšininko Justo Radausko sodybą, atrodžiau apgailėtinai ir dvokiau parako dūmais bei prakaitu. Pirmoji mano gyvenime tiesiogiai pergyventa artimo ginklo draugo ir vado staigi prievartinė mirtis nuo pasalūniškos priešo rankos mane giliai sukrėtė. Radauskų šeima bandė mane guosti ir stengėsi gerai pavalgydinti, tačiau tą dieną negalėjau nieko valgomo nuryti.

Netrukus po to ryšininkai mane nuvedė pas leitenantą Vladą Juozoką-Petraitį, kuris jau buvo perėmęs Žaliosios rinktinės (ŽR) vado pareigas. Papasakojau jam ir visiems mane apspitusiems draugams nelaimingos nakties įvykius. Apgailestavau, kad nesugebėjau apginti kapitono Radvilos, o pats likau gyvas ir net nesužeistas. Iš mūsų ryšininkų jie jau žinojo beveik viską apie tą nelaimę. Naujasis mano vadas visų vyrų akivaizdoje mane užtikrino, kad tokiomis aplinkybėmis aš nepadariau tik vieno: nepakėliau rankų ir nepasidaviau priešui. Todėl jis skiriąs mane savo pavaduotoju ir pavedąs eiti tas pačias pareigas, kurias ėjau ir pas a. a. kapitoną Radvilą.

Pasiūlymą priėmiau. Petraitis buvo kitokio „sukirpimo“ partizanų vadas. Pirma, Vokietijoje jis buvo išklausęs partizaninės veiklos instruktažą. Antra, jis buvo jaunesnės kartos karininkas, gerai suprato partizanų psichologiją ir tai, kad daugelis jų neturėjo jokio karinio pasirengimo. Jaunam partizanui jis nepavesdavo atlikti tokių užduočių, kurių įvykdymui jam galėjo pritrūkti reikiamo patyrimo ar ypatingesnės drąsos. Jis visiškai pritarė mano mintims, kad politinė Lietuvos dabartis ir juo labiau ateitis yra labai neaiškios. Mūsų partizaninė padėtis gali užtrukti gerokai ilgiau, negu manėme iš pat pradžių. Todėl moteris partizanes jis išsiuntinėjo į Kauną arba Vilnių, kur jos, kaip tuomet manėme, su daugiau ar mažiau pakeistais asmens dokumentų duomenimis galės tęsti studijas arba kur nors rasti darbą. Aktyvi partizanė pagrindiniame dalinyje liko tik Balsio žmona Karilė.

Petraitis jau turėjo ryšius su Žaliosios girios ir kai kuriomis kitomis Panevėžio apskrityje veikiančiomis partizanų grupėmis. Todėl jis pakeitė Radvilos planą ir pirmiausia nutarė aplankyti Šimonių ir Rudninkų giriose veikiančius partizanus. Jei bus galimybė, ketino užmegzti ryšius ir su lenkų antikomunistiniu pogrindžiu. Žygio grupei Petraitis parinko apie 30 rinktinių partizanų. Kiti buvo palikti Ažagų miško stovykloje. Pailgėjusios rudens naktys palengvino mūsų žygį Šimonių girion. Nuvykę radome keletą tuo metu nelabai didelių partizanų grupių. Jos sutiko bendradarbiauti ir palaikyti ryšį, tačiau nė viena nepageidavo prisijungti ir likti dideliame partizanų junginyje.

Šimonių giria – nuostabiai graži. Vietiniai partizanai pasakojo, kad šios girios gražiausius ir partizanams stovyklauti patogiausius kvartalus buvę „raudonieji“ partizanai tyčia išdeginę, kad nepasinaudotų „baltieji“. Pasivaikščiojome Pelyšos ir Šventosios upės pakrantėmis. Tose apylinkėse žemės neatrodė esančios derlingos, tačiau žmonės čia mums buvo gerokai vaišingesni ir nuoširdesni, negu Vidurio Lietuvoje. Sparčiai beatšuoliuojant žiemai Petraitis suabejojo, ar bebūtų tikslinga pratęsti žygį į Rudninkus ir nusprendė grįžti į Ažagų miškus. Grįžome dar nepasnigus, bet jau vėlų rudenį.

Netrukus prasidėjo žiema. Dabar Petraitis pagaliau pritarė mano ir kai kurių kitų štabo narių nuomonei, kad ir saugumo, ir buitinio apsirūpinimo sumetimais yra tikslinga iki pavasario ŽR suskirstyti nedidelėmis grupėmis, kurios veiktų joms geriausiai pažįstamose vietovėse, palaikydamos reguliarų ryšį su vadaviete. Todėl aš sudariau nedidelę 10 asmenų „informacinę grupę“ ir išvykau į man daug geriau pažįstamas Šeduvos apylinkes. Be to, turėjau puikius šių vietovių topografinius žemėlapius. Tuo metu mano grupėje buvo ir Radvilonių girios eigulio sūnus Vytautas Labunskas-Spyglys.

VYTAUTAS VAITIEKŪNAS (g. 1921) – partizanas Šerkšna (plačiau biogramą žr. *NŽ-A*, 2011, Nr. 2). Šiame Nr. skelbiame antrąją, priešpaskutinę jo partizanavimo atsiminimų (pirmą žr. Nr. 7) dalį, kurioje aprėpiami 1946–1947 m. įvykiai.

Jis atvedė mano grupę į tos girios, regis, 21 kvartalą, kur buvo labai patogu stovyklauti. Tačiau atvykę ten jau radome Masiulaičio-Virpšos vadovaujamą grupę. Su Virpša nutarėme žiemą stovyklauti kartu. Jis ir jo brolis Kerpė buvo geri statybininkai. Jų vadovaujami įsirengėme puikų, šiltą ir gerai vėdinamą bunkerį su šaudymo angomis.

Jame išgyvenome iki 1946 m. sausio 21-osios. Protingas žmogus sapnais netiki ir atsibudęs dažnai jų nė neatsimena. Naktį į minėtą dieną aš sapnavau labai sukrečiantį sapną. Jame mačiau Švč. Mergelę, besikalbančią su Jėzumi apie mane. Pasijutau pilnas nuodėmių. Girdėjau, kaip Marija prašė Jėzaus manęs pasigailėti, nes aš esąs geras ir norįs gero. Tačiau Jėzus jai atsakė maždaug taip: „Jis vis dėlto *šelmis*“. Pradėjau taip raudoti, kad ir atsibudęs dar ilgokai raudojau. Tai dienai dar neišaušus, pagiryje gyvenantis ryšininkas mums pranešė, kad yra išduota tiksli mūsų stovyklos vieta ir mus supa didelis kariuomenės dalinys. Virpša buvo labai geras vietovės žinovas. Jis patarė ir aš sutikau nedelsiant atsitraukti jam žinomais, o priešą klaidinančiais takais. Su kulkosvaidžiu ginti stovyklos jo prieigoje pastatėme drąsiausią kulkosvaidininką Šišką. Kadangi nenorėjome priešui palikti jokio vertingo daikto, tai šiek tiek užgaišome, kol viską sukrovėme į roges, nes taip jau atsitiko, kad tą naktį stovykloje kaip tik turėjome arklį su rogėmis. Man apžiūrint, ar pasitraukusieji nepaliko ko nors reikalingo, iš aikštelėn besiveržiančių enkavėdistų išgirdau rusišką *ruki vierch!* Pakėliau ne ranką, o ginklą, bet jis neiššovė. Pašokau į šoną ir užsiglaudžiau už eglės. Iš naujo užvedęs nespėjau dar kartą pabandyti, kai pagaliau sukaleno Šiškos kulkosvaidis. Dabar mūsų priešai turėjo sugulti arba ieškoti priedangos už medžių, o mes galėjome sveiki pasitraukti iš aikštelės ir pasivyti anksčiau pasitraukusius draugus. Vėliau paaiškėjo, kad Šiška priešą prisileido taip pavojingai arti tik todėl, kad jo kulkosvaidis pradėjo veikti tik po trečio užvedimo! Stebėjomės tokia jo karžygiška drąsa ir geležiniais nervais. Būtina paminėti, kad tą naktį šaltis siekė – 28^{0}C. Dėl to mūsų ginklai iš karto ir nesuveikė. Neturėjome tokiam šalčiui tinkamo tepalo ginklams.

Iš apsupimo ištrūkome laimingai ir pasislėpėme visai netoli girios esančiame mažyčiame, bet labai tankiame eglynėlyje. Iš jo su žiūronais galėjome stebėti girios pakraštyje sustatytą karišką techniką ir įrengtą lauko radijo stoties anteną. Kariškių dėmesys buvo nukreiptas į girią, tai yra priešinga kryptimi nuo mūsų. Kitoje eglynėlio pusėje ėjo kelias, o tuojau už jo buvo ūkininko sodyba. Taigi pasijutome saugūs. Taip ir būtų buvę, jei ne Upokšnio troškulys. Jis pareikalavo leisti jam nueiti į tą sodybą atsigerti. O tai buvo pavojinga, nes kariškiai galėjo būti pasiuntę patrulius į girios pakraščius ieškoti partizanų pėdsakų sniege. Matydamas, kad daugelis vyrų pritaria Upokšnio norui, leidau jam eiti, bet dėl saugumo nutariau jį lydėti. Mus pamatęs sodybos šeimininkas nusistebėjo mūsų neatsargumu. Ir tikrai, mums grįžtant atgal ir jau esant ant kelio, iš priešingos pusės pastebėjome ateinančius du raudonarmiečius. Jie nešėsi ant peties pasikabinę ginklus. Mes taip pat. Jie įtemptai žiūrėjo, ką darysime. Mes taip pat. Jie nenusikabino savo ginklų, nenusikabinome nė mes. Mes ėjome tolyn nuo kelio, o jie nuėjo ten, kur buvo jų lauko radijo stotis. Spėjau, kad tie kareivėliai dėl savo ramybės apie susitikimą savo vadams nepraneš. Atidžiai stebėjome tolesnius priešo vadavietės veiksmus. Mano spėjimas pasitvirtino. Po geros valandos pamatėme, kad kariškiai išmontuoja radijo anteną ir su visa savo technika išvyksta tolyn. Vadinasi, tie kareiviai nieko nepranešė!

1946 m. vasario 2 d. vakare buvo sutarta susitikti su mūsų ryšininke Elizabeta Banaityte pas Vaižgų kaimo gyventoją Petrą Tamoševičių. Jų sūnus Juozas taip pat buvo ŽR partizanas ir priklausė Justino Plungės-Vanago grupei. Išvakarėse po ilgo žygio atvykau į II Pakalniškius (prie Šeduvos) ir su visa savo grupe norėjau pernakvoti savo giminaičio Škačkausko sodyboje. Paaiškėjo, kad Škačkausko žmona yra tikra tuo metu mano grupei priklaususio Juozo Bugailiškio-Boso sesuo. Apsidžiaugiau tokia dviguba giminyste ir tikėjausi geros nakvynės bei viešnagės iki kito vakaro. Tačiau po vakarienės Bosas pasikvietė mane į šalį ir pasakė, jog jo sesutė verkdama mūsų prašanti nepasilikti jos namuose. Sutikau tik primygtinai prašomas. Jei ne dviguba giminystė, tikrai nebūčiau sutikęs su tokiu aiškiai nepagrįstu įsibaiminusios šeiminkės reikalavimu.

Nakties likutį teko praleisti netoli esančiame Kurklių miškelyje. Auštant pasiunčiau Upokšnį ir Žilvytį patikrinti aplinką, dideliu ratu apeinant mūsų nakties metu pasirinktą stovyklavietę. Miškelyje, netoli Vaižgų palaukės, jie užtiko be regimo tikslo slampinėjantį įtar-

Pranas Lapė. Partizanai. 1962. Popierius, tušas. Iliustracijos Juozo Lukšos-Daumanto knygai *Partizanai* (Vilnius, 1990)

tiną žmogelį. Bandant jį sulaikyti, jis nepakluso ir atatupstas traukėsi iš miško, teisindamasis, kad ieškojęs sausų medžių kurui, nors neturėjo nei kirvio, nei pjūklo. Gailėdamiesi žmogaus jie ne tik nepanaudojo ginklo, bet ir juo nepagrasino. Tai buvo pirmas jų nusižengimas pareigai. Antrąjį nusižengimą jie padarė grįžę į stovyklą ir apie įvykį man nieko nepranešę. Vėliau jie aiškinosi, kad taip pasielgę žinodami, jog tokiais atvejais aš įpratęs tuojau keisti stovyklavietę arba imtis kitokių varginančių saugumo priemonių. O to jie norėję išvengti, nes po ilgo žygio ir pastarosios nakties buvę labai pavargę.

Vėliau gavome žinių, kad mūsų patrulio nesulaikytas žmogelis buvo sovietų valdžios Petro Tamoševičiaus namuose apgyvendintas naujakurys Stasiūnas. Išėjęs iš miško, jis pas artimiausią gyventoją pareikalavo arklio ir zovada jojo Šeduvon informuoti saugumo organų, o po to dar tą pačią dieną persikėlė gyventi į miestelį.

Neteisingai suprasto gailestingumo ir tingumo rezultatai buvo labai skaudūs ir tragiški. Po keleto valandų pamatėme, kad iš trijų pusių jau esame apsupti stiprių saugumo dalinių. Pirmasis žuvo narsusis kulkosvaidininkas Šiška, kai bandė gynybai panaudoti savo lengvąjį kulkosvaidį. Dar spėjome išgirsti jo šiurpų priešmirtinį šauksmą. Šalia manęs su kruvina ranka suklupo ir pargriuvo jaunas partizanas Šeškas. Pamačiau jį nušovusį ir į mane besitaikantį ekavėdistą, tačiau aš buvau greitesnis. Po mano šūvio jis parkrito šalia apsnigto kelmo. Dėl viso ko pasiuntęs jam dar vieną šūvį, likusiems daviau ženklą trauktis su manimi. Mus, besitraukiančius, gerą galą lydėjo stipri priešo ugnis, bet vėliau staiga liovėsi. Tačiau, gerai pažindamas vietovę, supratau, kad visai atitrūkti nuo sąlyčio su priešu pavyks tik tada, jei mums pavyks pasiekti ir prisidengti Šnikonių mišku, kur gyveno mano draugo Juozo Abromaičio tėvai. Prieš tai reikėjo kirsti kelią Raudondvaris – Sidabravas, praeiti pro II Pakalniškių palaukę ir kirsti vieškelį Šeduva – Panevėžys. Ties II Pakalniškiais vėl pradėjo apšaudyti. Priartėję prie vieškelio pamatėme, kad juo nuo Šeduvos ir nuo Panevėžio pusių sunkvežimiais atvyksta priešo pastiprinimas. Skubiai kirtome vieškelį ir stengėmės pasiekti mišką. Prasidėjo lenktynės. Priešas pirmas pasiekė Šnikonių miško spygliuotąją dalį ir ten tvirtino savo pozicijas. Mums pavyko pasiekti tik to miško lapuotos dalies nedidelę atšaką, kurioje dirbo medkirčiai ir turėjo arklius su rogėmis, bet jos buvo prikrautos medžių. Dabar buvo tokia padėtis: kairėje kaip ant delno Šeduva ir jo prieigose besirikiuojanti enkavėdistų vora, priekyje – lygus laukas su keliais mažais krūmokšniais, dešinėje – kitas enkavėdistų būrys su kulkosvaidžiu, užkertantis kelią į Šnikonių mišką ir priekyje esantį lauką, o mums iš paskos atskuba trečias jų būrys. Vietovė man buvo žinoma kaip penki pirštai. Buvome taip pavargę po kelių kilometrų traukimosi atsišaudant, kad savo ginklus begalėjome pakelti tik iki diržo. Sumečiau, kad po minutės bus viskas baigta. Žilvitis turi tik penkis šovinius ir juos laiko sau paskutinei minutei, o kiti nebeturi šovinių. Negalės nė nusišauti. Tik aš vienas buvau pilnai ginkluotas. Ką galėjau per sekundėmis skaičiuojamą laiką sugalvoti savo ir draugų išsigelbėjimui? Akivaizdžios mirties akivaizdoje dvasioje trumpai kreipiausi į Mariją, sakydamas, jog ji mato, kad mums išsigelbėti reikia arklio su tuščiomis rogėmis tuojau pat, per keletą sekundžių! Kartu pažadėjau taisytis ir kasdien sukalbėti rožančiaus dalį. Po šio labai trumpo susikaupimo, nuo kairėje esančio krūmo zovada atlėkė šaudymo išgąsdintas ir gal lengvai sužeistas arklys, pakinkytas plačiose rogėse. Ties mumis jis sustojo tarsi įbestas. Galbūt išsigando mūsų. Rogėse sėdėjo nepažįstama moteris. Iš jos rankų paėmiau vadeles, liepiau jai išlipti ir enkavėdistams sakyti, kad arklį atėmėme per prievartą. Vos keliais žingsniais atsilikę draugai sugriuvo į roges ir arklys vėl kaip patrakęs pasileido zovada. Kadangi iš abiejų pusių šaudė, arklys šuoliavo į priekį, kur nebuvo šaudoma. Netrukus mus nuo priešo pradėjo dengti spygliuočių miško kampas. Mes buvome išgelbėti. Arklys pamažu ėmė apsiraminti ir leistis valdomas. Sustojome prie vieno ūkininko sodybos. Šeimininkė kaip tik virė pienišką kleckienę. Paprašėme ja mus pavaišinti. Reikia pasakyti, kad mes tą sriubą ne valgėme kaip paprastai, bet tiesiog gėrėme. Taip buvome ištroškę. Būdami šlapi nuo prakaito, bijojome gerti šaltą vandenį. Tuo

metu šeimininkas apžiūrėjo mūsų arklį ir atėjęs mums pasakė, jog rogės prie jo besilaikiusios tik už vieno viržio. Visa kita pasibaidžiusio arklio buvo sutraukyta.

Iki pat šiandienos tą akimirką Rožinio Karalienei duoto pažado kasdien jai dėkoti, sukalbant rožinio dalį, dar nesu sulaužęs.

Visą tą dieną buvo stiprus atlydys, o vakarop ėmė lyti. Laukuose sniego liko mažai. Atsisakėme arklio ir pėsti patraukėme į Raginėnų kaimą pas Urbaičius. Ten buvo mūsų ryšio vieta. Šuo nesulojo. Atsargiai prislinkę prie jų sodybos išgirdome rusiškai kalbant. Vadinasi, pasala. Pervargę, vos vilkdami kojas ir dar šlapi nuo lietaus, patraukėme į Gikonis pas Radauskus. Ten šuo sulojo kaip

reikiant. Maloniai priėmė, pavalgydino, bet perspėjo, kad enkavėdistai kai kuriose sodybose dieną darė kratas. Pasiūlė pernakvoti tvarte. Prisiglaudę prie karvių ir švariais šiaudais apsikloję būtume miegoję kaip užmušti, bet šunys kieme ėmė taip įnirtingai loti, kad visą laiką laukėme, kad štai atsidarys tvarto durys ir pasirodys ginkluoti enkavėdistai. Taip šunes draskėsi visą naktį. Rytą atėjęs šeimininkas pakvietė pusryčių ir paaiškino, kad naktį šunys taip draskosi dėl to, kad dažnai pas jų šunis atlekia kaimynų šunys...

Su mumis be žuvusio Šiškos ir Šeško nepasitraukė ir Juozas Bugailiškis-Bosas (Škačkauskienės brolis) su sūnumi Lydžiu. Kurį laiką tikėjomės, kad jiems pavyko atsitraukti iš apsupties kita kryptimi, tačiau vėliau sužinojome, kad ir jie žuvo, o jų kūnai buvo išniekinti Šeduvos miestelio aikštėje.

LEITENANTO VLADO JUOZOKO-PETRAIČIO ŽŪTIS

Po šio įvykio vėl grįžome pas Petraitį, stovyklaujantį Ažagų miške. Netrukus jo ryšininkas pas mus atvedė, nežinau kaip pasivadinusią, kažkokio Lietuvos gelbėjimo ar Partizanų centro atstovę. Ji sakė turinti tikslą su mumis užmegzti nuolatinį ryšį ir reguliariai perdavinėti kažkokio „centro“ direktyvas. Toji „atstovė“ kėlė šiokį tokį įtarimą ne tik man, bet ir Petraičiui. Mūsų stovykloje ji išbuvo gerą savaitę, nors tai jos užduočiai atlikti vargu ar reikėjo dviejų dienų. Sakėsi esanti medikė. Nesupratau, ar ji buvo gydytoja, ar tik medicinos sesuo. Domėjosi, kiek ir kokios norėtume gauti tvarsliavos, vaistų. Taip pat nedviprasmiškai siekė meilės nuotykio su Petraičiu, kuris pats atkreipė į tai mano dėmesį. Nors Petraitis buvo atsargesnis už Radvilą, tačiau man atrodė, kad jis tai „centro atstovei“ galėjo būti suteikęs daugiau informacijos, negu buvo būtina. Be to, jau vien uždelsta jos viešnagė mūsų stovykloje turėjo jai suteikti puikią galimybę nustatyti tikslią jos vietą, apytikrį partizanų skaičių ir turimą ginkluotę. Pagaliau jai išvykus atgal į Vilnių ar Kauną, dėl žiemos sąlygų nebuvo pakeista stovyklos vieta, nors to reikalavo partizaninio saugumo principas.

1946 m. vasario 11 d. į mūsų stovyklą atvyko nedidelė Balsio grupė, kurioje buvo ir mano brolis Jonas. Kitą vakarą Petraitis su nedidele grupele pasirinktų partizanų leidosi į tolesnę išvyką susitikti su kažkokiais ryšininkais. Neatmetu galimybės, kad galėjo būti sutarta vėl susitikti su pas mus viešėjusia „atstove“. Iš mano baudžiamosios bylos (su kuria susipažinau tik 1995 m., ją radus Vilniuje) matyti, kad Petraitis ir jo stovyklavietė buvo iš anksto išduoti, nes tos išvykos metu Ažagų miškas buvo apsuptas čekistinės kariuomenės ir pamiškėje išdėstytos pasalos.

Vasario 13-osios rytas dar buvo neišaušęs, kai stovyklos sargyba pranešė apie girdėtą didesnį susišaudymą galbūt miško pakraštyje. Stovykla tuojau buvo paruošta kautis arba atsitraukti. Mano brolis Jonas paskutinis išlindo iš linkuviečių palapinės, manydamas, kad gal kartais nepagrįstos tos žinios... Pro stovyklos šoną prabėgo kraujuojantis šernas, matyt, atsitiktinai sužeistas per susišaudymą. Netrukus stovyklon atskubėjo ir du sužeisti partizanai, dalyvavę toje išvykoje. Jie pranešė, kad Petraitis sužinojęs, jog Ažagų miškus supančios didelės čekistų pajėgos, todėl skubėjęs grįžti stovyklon anksčiau, negu buvo numatęs. Pamiškėje jie užlipę ant didelės ir labai gerai užsimaskavusios pasalos. Jie buvo įsitikinę, kad tik jie vieni telikę gyvi. Labai greitai paaiškėjo, kad ltn. Vladas Juozokas-Petraitis tą rytą tikrai žuvo, o su juo dar šeši partizanai.

Taigi antrasis ŽR vadas Petraitis, kaip ir Radvila, vadais išbuvo tik maždaug po pusę metų. Jiems abiem ir su jais žuvusiesiems tebūna lengva Lietuvos žemelė!

Visi tą rytą stovykloje buvę vadai nutarėme su savo grupėmis pasitraukti į gretimo miško masyvą, kuris čekistų nebuvo „šukuojamas“. Vėliau apsisprendėme žiemoti vėl atskiromis grupėmis ir iki pavasario palaukti tolesnės įvykių raidos. Tik aš su Algirdu Žitkumi-Balsiu nutarėme sujungti savo nedideles grupes į vieną ir iki pavasario kartu peržiemoti.

Grįždami pirmiausia apsistojome Rozalimo apylinkėse. Rozalimas ir Dulkiškių kaimas yra mano motinos ir Algirdo tėviškė. Algirdo tėvai artimai draugavo su čia gyvenančia Ferensų šeima, o jis – su tos šeimos sūnumi Algirdu Ferensu. Neatsimenu, ar jie buvo giminės, ar tik draugai. Su Ferensų Algirduku vaikystėje net miegodavę vienoje lovoje ir kildavęs triukšmas, jei suaugusieji kartais reikalaudavę miegoti atskirai. Todėl Algirdas dabar, labai norėdamas sužinoti savo vaikystės draugo likimą, nedelsdamas su manimi apsilankė Ferensų sodyboje. Algirdo Ferenso namie neradome. Mus maloniai priėmė ir pavalgydino jo sesuo, regis, vardu Felicija. Ji papasakojo, kad brolis Algirdas, nenorėdamas tarnauti paprastu kareiviu armijoje, įstojęs į NKVD mokyklą ir dabar mokąsis Leningrade. Ji ir kiti namiškiai esą susirūpinę, ar jos broliukas bus gerai pasielgęs. Tuo klausimu Algirdo Žitkaus pažiūros anuomet buvo daug griežtesnės už manąsias. Asmenis, pasielgusius taip, kaip dabar buvo pasielgęs jo artimiausias draugas Ferensas, jis reikalaudavo perduoti Partizanų teismui. Todėl išgirdęs tokią naujieną jis nesugebėjo nuslėpti susijaudinimo. Buvo matyti, kad Žitkų ir Ferensų šeimos tikrai buvusios labai artimos, jei atvirai pasakė tokią nemalonią žinią. Po šio apsilankymo Algirdas atrodė tarsi būtų tėvą palaidojęs. Ką gi, tokie buvo laikai, kai vienas brolis būdavo vienuolis, o kitas – aršus kagėbistas. Algirdas Ferensas vėliau tapo labai žymiu okupuotos Lietuvos Komunistų partijos Centro komiteto veikėju, Komjaunimo sąjungos pirmuoju sekretoriumi.

1946 METŲ PAVASARIS IR VASARA

Šioje apylinkėje išsilaikėme iki vasario pabaigos. Apie balandžio vidurį buvome apsistoję Vaidulonių kaime, Bernotų sodyboje, kur mano vaikystėje buvo įsikūrusi kaimo mokykla ir kur aš prieš 18 metų buvau pradėjęs mokytis. Maloni šeimininkė mums užleido seklyčią. Namas stovėjo prie pat kelio. Namiškiai buvo žadėję dienos metu stebėti keliu pravažiuojančiuosius ir mus įspėti. Tačiau niekas nepastebėjo, kai netikėtai į namus ir į seklyčią įsiveržė būrys stribų, prieš save stumdami kai kuriuos namiškius. Todėl mes, nors ir buvome gerai ginkluoti automatiniais ginklais, negalėjome jų panaudoti. Tuo tarpu stribams šios kliūties nebuvo. Griebėmės savo pistoletų. Tuomet jie šoko atgal į priemenę. Vienas bandė nesėkmingai prisidengti seklyčios durimis, o kitas spėjo mūsų nepastebėtas užlipti ten stovinčiomis kopėčiomis ant aukšto. Mums išėjus į priemenę, jis vienu šūviu nušovė šalia manęs stovėjusį Balsio grupės partizaną Genį ir padegė šiaudinį namo stogą. Po to, prisidengdamas gaisro dūmais, taip pat nesėkmingai bandė ištrūkti nenubaustas. Pagal jo dokumentus, tai buvo Smilgiuose gimęs stribas. Per susišaudymą Algirdas Žitkus-Balsys buvo sunkiai sužeistas. Kulka perėjo kiaurai per dešinį plautį. Žaizda stipriai kraujavo. Vėliau jo žmonai medikei Karilei pavyko rasti gydymui prieglobstį ir jį išgydyti. Maždaug po mėnesio Algirdas su Janyte vėl sugrįžo vadovauti savo grupei.

Man su broliu partizanaujant, tėvelis visą laiką sunkiai sirgo. Birželio pabaigoje ryšininkė Elizabeta Banaitytė man pranešė, kad 1946 m. birželio 26 d. mirė mano tėvelis ir jau yra palaidotas Šeduvos kapinėse šalia mano senelio Jono. Atsiprašė ir paaiškino, kodėl nepranešė anksčiau. Tėveliui mirus aplink visą kaimą ir ypač mūsų sodybą naktimis būdavo surengiamos užmaskuotos pasalos. Enkavėdistai manė, kad mirusį tėvą tikriausiai aplankys partizanaujantys sūnūs. Ji taip pat pranešė, kad mano tėviškėje pastaruoju metu gyvenusį svainį Praną Parojų Šeduvoje vienas nuo Troškūnų kilęs stribas atpažino kaip 1941 m. birželio sukilimo Troškūnuose dalyvį ir norėjo areštuoti. Mano svainis atėmęs iš jo pistoletą ir pabėgęs. Motina likusi tik su svetimaisiais. Na, ir birželio mėnesiai! Ir Lietuvai, ir mūsų šeimai!

Tais metais buvo šilta ir saulėta vasara. Gyventi gamtoje turėjo, rodos, būti vienas malonumas. Štai pušyne graži, saulėta aikštelė. Galėtum pasnausti ar ramiai pailsėti, tačiau naktį to neleis padaryti arba uodai su skruzdėlėmis, arba nenumatytas nakties žygis. Kartą nutarėme praleisti saulėtą poilsio dienelę ne stovykloje, bet gerai mus maskuojančiame beržų jaunuolyne. Visą dieną gėrėjomis beržynėliu, drybsojome pavėsyje arba mažytėse aikštelėse priiminėjome „saulės vonias“. Tačiau vakare, jau sugrįžus į stovyklą, pamatėme, kad esame užsikrėtę erkėmis. Kai kurios buvo įsisiurbusios į tokias vietas, kad nei pačiam jas pasiekti, nei kitam parodyti nesinorėjo. Taigi nėra gyvenime tokio malonumo, už kurį vėliau nereikėtų kokiu nors būdu atsilyginti.

Gal kartais kas domėtųsi, ką partizanas valgo ir geria. Bent jau aš gerdavau tik vandenį iš kareiviškos gertuvės, jei joje būdavo vandens. O jei ne? Tuomet tekdavo laukti, kol jo parneš naktį maisto tiekėjai. Nenorint laukti tekdavo gerti balos vandenį, užvirintą su aviečių stiebeliais. Pažiūrėti bjauru, gerti neskanu, bet kitos išeities nebūdavo. Taigi partizaniškas maistas dažniausiai nebūdavo toks, kokio geisdavo žmogaus skrandis. Tačiau retkarčiais išsipildydavo ir partizano svajonės. Viena tokia proga pasitaikė, kai su savo grupės vyrais stovyklavau tėviškės Telėdnykuose. Ten visai netikėtai, dienos metu, lydima abiejų savo brolių Mykolo ir Prano, mus aplankė mano idėjos draugė – kūrybinga ateitininkė ir mūsų ryšininkė Bronė Rumčikaitė, nešina krepšiais su puikiais pietumis ir skanėstais. Telėdnykų pievos ir krūmai, apsupti Daugyvenės upelio ir Triragio miško, buvo gražiausias mano tėviškės kampelis! Buvo birželio kvapais kvepianti, šilta ir saulėta diena. Netikėtos vaišės su idėjos, mokslo ir artimiausiais draugais padarė ją atmintiną visam gyvenimui. Gerai nuotaikai ir linksmiems veidams pritarė ir patenkinti skrandžiai. Iki laimės pilnatvės trūko tik laisvės virš Tėvynės dangaus! Turiu pridurti, kad vaišėse alkoholio nebuvo jokia forma. Jau anomis dienomis visi žinojo ir gerbė mano abstinencines pažiūras. Malonios vaišės užsitęsė iki vėlumos. Užgęsus dienai, turėjome išvykti į kitą stovyklavietę. Iki Rumčikų namų mūsų keliai sutapo. Ant Bronelės pečių užkabinau savo sunkų rusišką automatą – dalelę partizaniškos naštos, kurią ji nešė kantriai. Mat kareiviui ir adata sunki, o tuomet aš dar sunkokai sirgau stipria furunkulioze. Nuolat buvo pakilusi temperatūra. Suprakaitavus nuo fizinės veiklos, kartais sutrikdavo regėjimas: šalia tikro daikto matydavau ir kitą – mažiau aiškų, o horizontalios linijos susikryžiuodavo. Tokia sveikatos būklė partizanystės sąlygomis buvo gerokai pavojinga.

1946 m. vasarą ŽR nebeturėjo tokio vado, kurį būtų pripažinę visi rinktinės grupių vadai. Didžiausiai grupei Radvilonių girioje vadovavo Masiulaitis-Virpša su broliu Kerpe. Vytautas Česnakavičius-Valas-Daujotas laikėsi daugiausia Rozalimo, Smilgių, Pakruojo ir Pušaloto apylinkėse. Liaudiškių girioje ir su ja besiribojančiuose miškuose stovyklavo Jono Manšausko-Valstiečio, Vytauto Dačiolos-Liniausko-Plieno, Žvirblio ir kitos grupės. Judriausiai ŽR grupei vadovavo buvęs kapitono Pucevičiaus adjutantas Algirdas Žitkus-Balsys, su kuriuo pastaruoju metu stovyklaudavome kartu. Jo veikla reikšdavosi daugiausia tose vietovėse, kur jis susirasdavo patikimų ryšininkų. Mūsų abiejų grupėse pabuvodavo ir iš rusų belaisvės bėgantys vokiečių kariai,

nes su mumis jie galėdavo susikalbėti vokiškai. Buvo ir dar mažesnių grupių, kurios savo veiklą derindavo su kuria nors didesne grupe.

1946 m. liepos mėnesį su Žitkumi pabandėme kritiškai įvertinti tikrąją partizaninės veiklos padėtį ir numatyti jos ateitį bent porai metų į priekį. Buvo žuvę du ŽR vadai. Radistai desantininkai, oro keliu atsigabenę radijo siųstuvėlius, tuojau būdavo sovietų saugumo išaiškinami ir sunaikinami, kai tik pabandydavo užmegzti ryšį su užsieniu. Taip pat ir bandymas užmegzti ryšius su „Panevėžio partizanų centru“ pasibaigė išdavyste ir Ažagų miško kautynėmis 1945 m. kovo 27 d. Tą labai gerai žinojo ir savo kailiu buvo patyręs pats Balsys. Atvykusių visokių „komitetų“ atstovų tikrumo ir patikimumo patikrinti nebuvo jokių galimybių. Buvo neaišku, kiek dėl aklo pasitikėjimo jau pralieta partizanų kraujo. Kad ir kaip mūsų širdys to geidė ir tikėjosi, BBC ir kitų užsienio radijo žinių analizė neteikė jokių vilčių, kad Antrąjį pasaulinį karą laimėjusiems Vakarų sąjungininkams pagaliau atsivers akys ir jie diplomatinėmis ar karinėmis priemonėmis pašalins Rusijoje komunistinį režimą, o jų okupuotos šalys atgaus nepriklausomybę. Mūsų partizaninės veiklos užsienis nerėmė ir nepalaikė ryšių, o sovietų okupacinė valdžia krašte įvedė absoliučią žiniasklaidos ir gyventojų judėjimo bei registracijos kontrolę. Net vidaus ryšį palaikyti su kitomis grupėmis partizanai galėjo tik per ryšininkus, kuriais ne visada buvo galima pasitikėti. Ne todėl, kad jie būtų buvę išdavikai, – tiesiog daugelis nemokėjo laikyti jiems patikėtos paslapties. Maistu ir kitais buitiniais dalykais partizanus aprūpinti turėjo suvarginti kaimo žmonės, kuriuos okupacinė valdžia smaugė nepakeliamomis duoklėmis, trėmė Sibiran ir varė į kolchozus. Todėl mes abu, gerai apsvarstę esamą padėtį ir labai neaiškią politinę Lietuvos ateitį, nutarėme, kad partizanų skaičių reikia mažinti. Partizanams, kurie jau turi arba gali įsigyti sovietinius asmens dokumentus, patartina pereiti į pasyviąją rezistenciją, o į aktyvią partizaninę veiklą grįžti tik paaiškėjus politinei Lietuvos padėčiai. Kadangi man buvo aiškiai reikalinga gydytojo pagalba ir turėjau sovietinius asmens dokumentus, Algirdas paskatino mane nedelsiant pereiti į pasyviąją rezistenciją. Taip ir padariau, pasinaudodamas vėliau labai išgarsėjusio *Katalikų Bažnyčios Kronikos* bendradarbio ir Helsinkio grupės nario, tėvo Karolio Garucko SJ rekomendacija. Šis Dievo tarnas ir nusipelnęs Tėvynės sūnus anais metais, pridengdamas vienuolyno globa, pagelbėjo ne tik man, bet ir daugeliui arešto ar karinės prievolės vengiančių jaunuolių.

Vieni mano grupės nariai perėjo Balsio grupėn, o kiti į pasyviąją rezistenciją, nepasinaudodami sovietų amnestija, priešui neatiduodami ginklų ir taip nesulaužydami partizano priesaikos. Mane palydėjo Algirdas. Jam palikau savo ginklus, išskyrus vieną granatą ir savo asmeninį pistoletą, kurį man padovanojo svainis Stasys Janušonis 1944 m. pasitraukdamas į Vakarus. Išvykau į Pagryžuvio jėzuitų naujokyną netoli Tytuvėnų.

Naujokynui tuomet vadovavo rektorius kunigas Jonas Danyla SJ. Jis mielai priimdavo ir priglausdavo tėvo Karolio rekomenduotus jaunuolius. Tokia šilta ir rūpestinga globa naujokyno rektorius apsupo ir mane. Pažymėtina, kad tuo metu sovietinės Rusijos valdžia dar atleisdavo nuo karinės prievolės vienuolinį kelią pasirinkusius jaunuolius. Ten iš arti susipažinau su vienuolių gyvenimo būdu, pajutau dvasinio gyvenimo žavesį ir įsitikinau, kad aktyvi dvasinė-idėjinė atspara prieš mūsų krašto tautines bei krikščioniškąsias dvasines vertybes kovojančiam ateistiniam komunizmui esamomis sąlygomis yra pati sėkmingiausia. Pagryžuvyje sutikau nemažą būrelį labai malonių jaunuolių, jau apsisprendusių ir dar neapsisprendusių kandidatų vienuoliniam gyvenimui. Juos lotyniškai vadino *fratres carissimi*. Atmintyje išliko kai kurie anų metų *fratrai*: p. Giedraitis SJ (vėliau Zarasų klebonas), Vytautas Rūkas SJ (vėliau Trakų klebonas), Jonas Lauriūnas SJ (Kabelių klebonas), tėvas kunigas Valikonis SJ, Petras Abukevičius (vėliau kino režisierius), p. Grikienis (vėliau foto žurnalistas), partizanas Jonas Džiugas.

Naujokyne mano furunkuliozę sėkmingai apgydė jėzuitų felčeris brolis Levickas SJ. Tėvai jėzuitai kasdien mums labai racionaliai paskirstydavo dienos laiką. Po rytinių mišių dalyvaudavome specialiai mums skirtose konferencijose-paskaitose dvasinio pašaukimo ir tikėjimo klausimais. Būdavo numatytos ir poilsio valandėlės, kurias mėgdavau praleisti naujokyno namų parke, skaitydamas kokią lengvo turinio knygelę, rastą namų bibliotekėlėje. Kartą Jėzuitų naujokyną vizitavo jų provinciolas tėvas Gruodis SJ. Jis su tėvu rektoriumi ėjo parko takeliu pro tą vietą, kur aš skaičiau islandų rašytojo Johano Svensono SJ knygelę jaunimui *Laiveliu į Švediją*. Mane pamatęs pasidomėjo, ką aš skaitąs. Jiems nueinant dar išgirdau, kaip jis pasakė tėvui rektoriui: „Pagal Jurgį ir kepurė“...

Atėjus rudeniui reikėjo apsispręsti dėl artimiausios ateities. Norėjau gilinti savo religines žinias ir toliau tyrinėti savo pašaukimo klausimą, tačiau ten buvau atvykęs tiesiai iš miško. Tėvas rektorius manė, kad man būtinai reikėtų bent metus pamokytojauti ir taip bent kiek užmaskuoti ligšiolinę aktyvią partizaninę veiklą. Tuo metu krašte labai trūko mokytojų, nes daug jų buvo pasitraukę į Vakarus arba už ankstesnę tautinę veiklą ar religinius įsitikinimus atsidūrę sovietų Rusijos kalėjimuose. Todėl jis patarė man vykti į Raseinius ir ten kreiptis į Švietimo skyriaus vedėją. Kad ten daug neklausinėtų, jis man įteikė gražiai supakuoto audinio gabalą ir patarė jį jam perduoti. Padariau, kaip buvau pamokytas, lengvai gavau Raseinių apskrityje Didžiulių pradinės mokyklos vedėjo vietą ir tuojau pradėjau mokytojauti.

REZISTENCIJA IR „LIETUVOS IŠLAISVINIMO KOMITETAS“

Didžiulių mokykla buvo Girkalnio valsčiuje. Ji buvo sudaryta iš dviejų komplektų. Viena mokykla buvo Didžiulių kaime, prie pat plento Raseiniai – Kaunas, o antroji Pociūnuose, kiek toliau nuo plento. Būdamas vedėju galėjau pasirinkti bet kurią mokyklą. Saugumo sumetimais pasirinkau Pociūnus. Mokyklos patalpos buvo įrengtos p. Lukauskienės namo seklyčioje. Vyrų šeimoje nebebuvo. Šeimininkė mane priėmė svetingai ir užleido man kambarį šalia klasės. Atvykau kaip stoviu. Rankoje turėjau tik atsarginių baltinių ir kojinių ryšulėlį. Kodėl daugiau nieko gyvenimui reikalingo neturiu, naujajai šeimininkei papasakojau kažkokią pasaką. Nemanau, kad patikėjo, veikiau numanė tiesą. Šeimininkė paskolino man lovą, patalynę ir pasiūlė kartu pavalgyti. Atsidėkodamas stengiausi talkininkauti vyriškuose ūkio darbuose. Vadinasi, gyvenau už „dyką“. Jei neklystu, 19 „červoncų“ (190 rublių) algą gavau po mėnesio. Algą paprastai išleisdavau apmokėti kelionėms į Kauną pas ŽR ryšininkus Kęstutį Žitkų ir Kazį Česnaką-Česnauską-Pavasarėlį, studentus Albertą Pečiukėną, Viktorą Kriuklį ir svainio Petro brolį Joną Balsą.

Ponia Lukauskienė buvo energinga moteris ir daug išmintingesnė už daugelį savo kaimynų. Būdama didelio, „išbuožinto“ ūkio savininkė ir matydama, kad sovietų valdžios įsakytos javų duoklės atiduoti ir uždėtų mokesčių apmokėti vis tiek nepajėgs, ji vieną naktį slapta apleido savo ūkį, iš jo išsivarydama visus gyvulius ir pasiimdama tiek kilnojamojo turto, kiek jai atrodė būsiant reikalinga ateičiai. Kaune sugebėjo įsigyti komunalinį butą. Tokiu būdu ji nušovė du kiškius iš karto: tapusi miestiete ji išvengė Sibiro tremties ir kolchozinės vergovės.

Man taip pat teko pakeisti gyvenamąją vietą. Persikėliau į gražų Mikalavos viensėdį pas Adolfą Jakubauską. Šeimą sudarė jo žmona, močiutė, duktė Onutė, neseniai baigusi pradinę mokyklą ir sūnus Stasys, ketvirtos klasės mokinys mano mokykloje. Jam sunkiai sekėsi lietuvių kalbos rašyba, nes nei mokykloje, nei namuose nebuvo vaikiškos grožinės literatūros pasiskaityti, o namuose motina mėgo kalbėti lenkiškai. Man paskyrė nedidelį, bet gražų kambarėlį su labai gražiai paklota lova ir patalyne. Valgiau kartu su visa šeima. Už visa tai pagelbėdavau Stasiukui su lietuvių kalba ir talkininkavau visuose ūkio darbuose.

1947 m. pavasarį Kaune buvau supažindintas su Petru Mikėnu ir jo draugu Valentinu Sederavičiumi. Petras buvo kilęs nuo Rokiškio, turėjo pienininko specialybę, o Valentinas – suvalkietis ir Vilkaviškio kunigų seminarijos klierikas. Jie buvo saugumo organų ieškomi ir nuo arešto slapstėsi Kaune pas Petro giminaičius Misiūnus. Mano svainio brolio Jono šeima tuo metu kaip tik gyveno Misiūnų name, buvo jų nuomininkai ir draugai.

Petras prieš kurį laiką Kaune buvo sutikęs savo žemietį nuo Rokiškio, buvusį policininką Leoną Lašą. Sužinojęs apie nesaugią Petro ir jo draugo Valentino padėtį, jis tuojau pasisiūlė padėti jiems pabėgti į Vakarus ir supažindino juos su tariamu Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto atstovu Jonu Remeikiu. Šis patarė jiems abiem išvykti į Vakarus per neutraliąją Švediją. Jis įtikino juos „komitetą“ turint patikimus ryšius su kai kuriais Lietuvos pajūrio ir švedų žvejais, kurie bėgančiuosius saugiai perkelia į Gotlando salą. Reikėsią tik žvejų labui įmokėti po tūkstantį rublių ir palaukti, kol susidarysianti pakankamo dydžio grupelė. Todėl Valentinas su Petru, norėdami kuo greičiau padidinti tų bėglių grupelę, pasiūlė prisidėti ir man. Paprašiau mane supažindinti su tuo atstovu. Pasimatymas buvo paskirtas Kauno centrinėse kapinėse (tuomet jos dar nebuvo panaikintos), labai jau netoli nuo saugumo rūmų. Tiksliai sutartu laiku atvykę į kapines, atstovo dar neradome. Netoliese, tarp antkapių neryžtingai žvalgėsi jauna moteris. Jai kažkur dingus, tuojau pasirodė mūsų laukiamas asmuo. Tai buvo Jonas Remeikis, kresnas, vidutinio ūgio ir amžiaus vyras rudais ūsiukais. Jo veido išraiška, akys, nenuoširdi šypsena, kalbos maniera ir tarp partizanų neleistinas gyrimasis turimais ryšiais bei galimybėmis iš karto privertė mane pagalvoti: *su tavimi, broleli, per mišką neičiau neginkluotas.*

Pokalbio pabaigoje atsisakiau vykti į Švediją neva dėl pinigų stokos. Kadangi jis besikalbant buvo pasigyręs praktiškai neribotomis galimybėmis, paprašiau parūpinti dabartinį topografinį Sovietų Rusijos ir Suomijos pasienio žemėlapį. Mielai pažadėjo ir paskyrė kitą pasimatymą Karmelitų bažnyčios šventoriuje. Kai grįžome iš pasimatymo, mano naujieji draugai pasiteiravo, kodėl aš su tuo atstovu buvau nepakankamai mandagus ir nesutikau prisidėti prie jų kelionės. Atsakiau, kad aš, kaip partizanų grupės vadas, tokį ryšininką už šitokį „komiteto“ atstovavimą perduočiau Partizanų teismui ir pareiškiau netikįs, kad jis sugebės man pažadėtą žemėlapį atnešti.

Sutartą dieną pasimatyti su Remeikiu Karmelitų bažnyčios šventoriuje atvykau kiek anksčiau. Nei šventoriuje, nei jo aplinkoje nepastebėjau nieko ypatingo, išskyrus vieną moterį, klūpinčią prie Marijos statulos. Prieš pasirodant Remeikiui, moteris taip pat dingo iš šventoriaus. Remeikis žadėto žemėlapio, žinoma, neatnešė. Atsiprašinėjo negalėjęs pažado ištesėti, nes žemėlapių reikalus tvarkantis „komiteto“ narys trumpam kažkur išvykęs. Siūlė dar kartą susitikti. Supratau, kad įtardamas šį žmogų tikrai neapsirikau, o nesutikdamas susitikti dar kartą, galiu būti areštuotas jau dabar. Todėl nutariau būti mandagesnis ir pasakiau, kad mano bičiuliai pažadėjo paremti mane reikiama pinigų suma

ir paprašiau prijungti mane prie jų grupės, Švedijon vykstančios jūros keliu.

Taigi po šio pasimatymo Valentinui ir Petrui aiškiai pasakiau savo įtarimus, patariau nutraukti su tuo „komitetu“ bet kokius ryšius. Valentinas buvo linkęs paklausyti, tačiau Petras jau buvo įmokėjęs Remeikiui didžiulę pinigų sumą už save ir Valentiną. Taigi jis nutarė rizikuoti, o Valentinas nenorėjo apleisti savo draugo. Tuomet su Valentinu susitariau dėl šifruoto laiškučio, kurį jis pažadėjo parašyti bet kuriuo atveju. Buvo numanu, kad išdavystės atveju laiško tekstą teks rašyti tokį, kokį jam diktuos tardytojas. Todėl sutarėme, kad laiške išdavystės faktą paliudys dvi ypatingai rašomos mažosios raidės.

Vėliau paaiškėjo, kad visi mano įtarimai pasitvirtino. Valentinas su Petru išvyko į Klaipėdą iš Kauno Senamiesčio 1947 m. birželio 20 d. naktį kažkokia krovinine mašina. Vilijampolėje tarsi pakeleiviai prie jų prisidėjo keli enkavėdistai. Kelionė tęsėsi tik iki Babtų. Ten jiems uždėjo antrankius ir grąžino į Kauno saugumo kalėjimą. Po poros dienų „atstovas“ Remeikis Petro giminėms Misiūnams perdavė man skirtą laiškelį. Jame jis rašė, kad viskas pavykę labai laimingai ir linkėjo man pasekti jo pavyzdžiu. Sutartos šifruotos raidės liudijo begėdišką Remeikio išdavystę!

Dabar mano padėtis tapo labai pavojinga. Prieš išvykdami „Švedijon“ Valentinas su Petru prisipažino, kad, norėdami man padėti, jie buvo Remeikį informavę apie mano partizaninę veiklą ir tai, jog dabar esu užsimaskavęs kaip mokytojas. Taigi reikėjo keisti ir gyvenamąją vietą, ir darbą Pociūnų mokykloje. Mokytojaudamas buvau užmezgęs ryšius su Kaune Veterinarijos akademijoje studijuojančiais mokslo draugais: Viktoru Kriukliu ir Albertu Pečiukėnu. Jiems išdėsčiau savo keblią padėtį. Jie susidomėjo galimybe pasprukti į Suomiją. Neatsimenu iš kur, bet jie gavo Sovietų Rusijos ir Suomijos žemėlapį. Jame buvo pažymėta pokarinė siena tarp tų valstybių. Nustatėme, kad geležinkelio linija, einanti iš Viipuri (Vyborgo) miesto į šiaurę, vienoje vietoje kerta sieną į Suomiją, o po to vėl grįžta į Rusijos teritoriją (kaip, pavyzdžiui, dar neseniai iš Vilniaus važiuojant geležinkeliu į Druskininkus). Mums atrodė, kad patekus į tą traukinį, yra galimybė iš jo iššokti Suomijos pusėje. Tokia nesunki pabėgimo galimybė labai patiko Viktorui. Jis nutarė prisidėti. Aš sutikau. Liko tik pinigų klausimas kelionei. Viktoras išsprendė ir šią problemą. Parvykęs tėviškėn į Smilgius, jis prikalbino ten gyvenančią savo seserį parduoti karvę ir finansuoti mūsų kelionę.

Per Rygą nesunkiai atsiradome Leningrade, o iš ten ir Viipuri geležinkelio stotyje. Tačiau ten mūsų sėkmė pasibaigė. Bilieto mūsų norima geležinkelio linija kasoje mums nepardavė. Pareikalavo specialaus NKVD leidimo. Prisistatė prie mūsų ir kažkoks enkavėdistas. Mes jam rodėme studentų pažymėjimus ir tvirtinome, kad esame universiteto komjaunimo organizuotos ekskursijos, šiuo metu apsistojusios Leningrade, nariai. Čion atvykome tik dviese, nes mes, kaip vyrai, norėjom savo akimis pamatyti Vyborgą ir kitas vietas, kur didvyriškieji sovietų kariai taip narsiai kovojo prieš suomių-nacių fašistus. Jis mums patarė apsiriboti Vyborgu ir grįžti į Leningradą. Apsidžiaugėme, kad nors neareštavo. Iš siaubingai kare sugriauto Viipuri miesto šiaurės kryptimi, maždaug lygiagrečiai su geležinkeliu žemėlapyje buvo pažymėtas vieškelis. Nutarėme juo keliauti pėsti, o kai jis labiausiai priartės prie sienos, iš kelio pasukti į vakarus ir naktį bandyti kirsti sieną. Tuo keliu nuėjome gal apie dešimtį kilometrų. Gamta buvo visai nepanaši į mūsiškę. Visur šalia kelio didžiulės uolos, o aplink jas nuskurdę spygliuočiai ir pelkėtos samanos. Kai kur matėsi karo sunaikintų sodybų griuvėsiai. Prie jų ėjo telefonų stulpai, ant kai kurių tebekarojo sutrūkinėję laidai. Porą kartų sutikome miesto kryptimi grįžtančius pasieniečius su šunimis. Kažkodėl mumis jie nesusidomėjo. Šiaip atrodė, kad mes keliaujame visai žmonių neapgyventomis vietomis, kol staiga neišgirdome rusiškai klausiant: „Kiek dabar valandų, draugai?“ Ne tik nustebau, bet ir išsigandau. Kol Viktoras išsitraukęs kišeninį laikrodį pasitikrino laiką ir tam stebuklingam balsui jį pasakė, aš stengiausi pamatyti, kas mūsų klausia. Tačiau aplink mus nesimatė jokio žmogaus. Matyt, klausėjas vilkėjo kokiu nors į pilką aplinką panašiu apdaru ir buvo atsigulęs pailsėti prie kokios nors vienos iš aplink esančių uolų. Šio įvykio man pakako suprasti ir apsispręsti, kad mūsų pradėtas žygis į laisvę jokiu būdu negali pasisekti. Buvome per prastai informuoti apie vietos sąlygas ir per menkai pasiruošę nugalėti gamtos kliūtis. Nutariau grįžti, nors Viktoras ir norėjo žygį tęsti, mat nuogąstavo, ką

dabar jam pasakysianti jo sesuo, kuri buvo pardavusi karvę mūsų kelionei finansuoti.

Grįžęs Lietuvon, tuojau išsiruošiau į Pociūnus pas Jakubauską. Ten dar buvo likusi terbelė su asmeniniais daiktais. Reikėjo ją pasiimti ir skubiai nešti kudašių kitur. Netoli jo sodybos sutikau Raseinių kryptimi vykstantį vežimą, pilną enkavėdistų. Matyt, tarp jų nebuvo nė vieno mane asmeniškai pažįstančio, nes su jais prasilenkiau nesulaikytas. Prie savo sodybos mane pasitiko susijaudinęs šeimininkas ir paprašė nebeužeiti į jo namus, nes enkavėdistai jį privertę pasižadėti man atvykus juos tuojau informuoti. Grįžau Kaunan pas ryšininką Kęstutį Žitkų. Suklastojome mano asmens dokumentų išregistravimo štampus. Vengdamas Raseinių, Tauragėn išvykau garlaiviu per Tilžę. Prie Tauragės, Pagramantyje gyveno mano pusbrolis Benjaminas Paluckas, girininkas. Jo broliai gyveno Rupliškio kaime prie Radviliškio, pas kuriuos, žuvus kapitonui Pucevičiui-Radvilai, kurį laiką slapstėsi jo žmona su dviem dukrelėmis. Pas pusbrolį Benjaminą radau atbėgusius ne tik kai kuriuos savo šeimos narius, bet ir ats. jaun. ltn. Kazimierą Gedminą. Visi jie jau buvo komunistų ieškomi, o čia buvo priglausti kaip girininkijos miško darbininkai. Gedminas turėjo artimą žmogų Tauragės švietimo skyriuje. Per jį lengvai gavau Varsėdžių pradinės mokyklos vedėjo vietą. Ten vietos partizanai neseniai buvo nušovę mano pirmtaką. Varsėdžiuose radau dar dvi tos mokyklos mokytojas – panevėžietes Eleną ir Mariją Razminaites, kurių tėvas tarpukario Lietuvoje buvo, berods, Panevėžio kalėjimo viršininkas. Atrodo, kad abi jos tyčia buvo pasirinkusios mokytojauti šią nuošalią vietą. Taigi visi trys turėjome pagrindo džiaugtis, kad Varsėdžių bažnytkaimis yra gana toli nuo Panevėžio.

Mokyklai priklausė du atskiri pastatai. Anksčiau jie priklausė Uksų šeimai. Bolševikai kol kas Uksams buvo palikę kitoje kelio pusėje esantį gyvenamąjį namą. Uksų šeimoje namuose buvo vyras ir žmona. Sūnus mokėsi kažkur kitur esančioje mokykloje. Ponia Uksienė nesutiko manęs maitinti, bet paskolino dalį patalynės ir pamokė virti mišrią sriubą ir miltų košę. Jos manymu, košė labai patogus maistas: ir pavalgai, ir gerti nesinori. Kaip vedėjas pasiėmiau sau ketvirtą klasę. Jos patalpa ir mokytojui skirtas kambarys su virtuve buvo atskirame name. Kitos trys klasės buvo kitame didesniame pastate. Trūkstamus buičiai reikalingus daiktus man parūpino Benjamino žmona Staselė. Praėjus kokiam mėnesiui mane aplankė vietinis siuvėjas, paprašęs, kad leisčiau ant mokyklos aukšto pasidėti kviečių maišą, nes nuogąstaująs, kad kartais stribai jų neatimtų. Mokykloje, girdi, jų niekas neieškosiąs. Sutikau. Uksai leido žiemai prisikirsti jų laukuose augančių alksnių kurui. Juos betvarkant mane susirado Kaziukas, ŽR partizanas Pavasarėlis, mūsų ryšininkės Staselės Česnakaitės-Angeliuko brolis. Dėl labai didelės trumparegystės jis nebegalėjo būti aktyvus partizanas, bet ir savo tėviškėje nebegalėjo rodytis. Jis padėjo man paruošti žiemai kuro ir prikalbino mane pirkti riebią avį maistui. Kai sutaupėme tiek pinigų, kiek maždaug galėjo kainuoti, tokią avį Kaziukas iš tikrųjų nupirko iš Skaudvilės turgaus grįžtančio ūkininko, kur jam nebuvo pavykę jos parduoti. Jis vienas atliko ir visus skerdyklos darbus, nes aš niekada tų dalykų nebuvau daręs. Pradžioje Kaziukas nustatė, kad pirmiausia turime suvalgyti plaučius, kepenis ir kitas greit gendančias avienos dalis, kurios nebuvo skaniausios. Vėliau, jau išbadėjęs kalėjime, pasižadėjau, jei liksiu gyvas, pirmiausia suvalgyti gardžiausius avienos grobelius, išvirtus su kopūstų sriuba ir pakepintus keptuvėje!

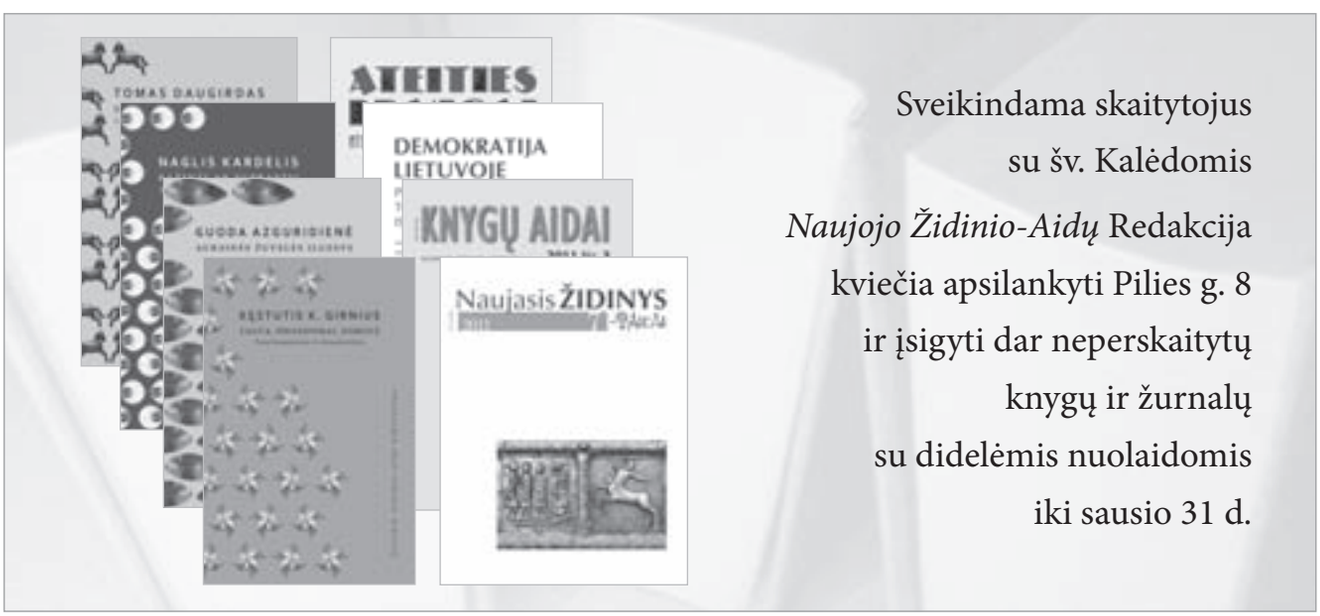

Sveikindama skaitytojus
su šv. Kalėdomis
Naujojo Židinio-Aidų Redakcija
kviečia apsilankyti Pilies g. 8
ir įsigyti dar neperskaitytų
knygų ir žurnalų
su didelėmis nuolaidomis
iki sausio 31 d.

NE-LAIŠKAS APIE LAIŠKUS: KAIP SKAITYTI EPISTOLINIUS TEKSTUS?

Aistė Kučinskienė

Diskusijos apie literatūros žanrus jau labai seniai prasidėjo ir vargu ar pasibaigs, nuolat kvestionuojama ir paties literatūriškumo samprata, ypač postmoderniųjų, sunkiai klasifikuojamų tekstų akivaizdoje. Tačiau net ir kartais paklausdami, ar buitinio pašnekesio logika parašytas eilėraštis arba čekių knygutės nuorašas poezijos rinkinyje gali būti Literatūra, vis vien stengiamės viską sudėlioti į lentynėles, jei ne žanrų ar temų, tai bent sričių, disciplinų. Todėl šiame rašinyje mus dominantį objektą – laišką – taip pat dažniausiai rasime priskirtą dokumentikai arba biografikai, kur laiškas suvokiamas kaip asmens individualybės išraiškos būdas: epistoliniai tekstai laikomi *ego-dokumentais*[1], *gyvenimo rašymo* dalimi, suteikiančia istorinių-biografinių žinių apie juos rašiusiuosius.

Šiame rašinyje, pasitelkę pavyzdžių iš Marijos Pečkauskaitės-Šatrijos Raganos ir Julijos Žymantienės-Žemaitės bei Povilo Višinskio epistolinių tekstų, pamėginsime pažvelgti į laiškus ne *tik* kaip į istorijos liudytojus ir kartu pabandysime išklibinti nusistovėjusį požiūrį, kad asmeninė žmonių korespondencija negali būti „tinkamas“ analizės objektas, nes tai nesutampa su rašančiųjų intencija (juk jie *tiesiog* susirašinėjo). Čia visai *tinka* pacituoti įvairius „negrynus“ žanrus praktikavusį Juozą Tumą-Vaižgantą, prisiminimuose rašiusį: „nė į paprastą laišką į ištikimiausią draugą nebedrįstu įrašyti tikrų savo širdies jausmų, atmindamas, jog ‚*kas užrašyta, tai palieka*‘“ [kursyvas – *A. K.*][2]. Taigi visi mus pasiekę laiškai yra tinkami tirti, be to, kartais juos įmanoma skaityti net kaip literatūros dalį ar ieškoti ryšių su kitokios rūšies tekstais[3]. Apie galimus autorių laiškų bei literatūros tekstų santykius po truputį imama kalbėti ir lietuvių literatūrinėje tradicijoje[4], taip pat pradedami išsamesni kalbiniai epistolinių tekstų tyrimai[5].

Pasirinkta Višinskio korespondencija su Žemaite ir Šatrijos Ragana, nes lietuvių literatūros istorijoje tai yra bene daugiausia tirti laiškai. Jie traktuojami kaip išsamus (didelė dalis laiškų išlikusi) „pasakotojas“ apie mūsų literatūros klasikių pradėjimą rašyti, rašytojų formavimąsi, estetines nuostatas, Višinskio kaip literatūros tarpininko, mokytojo vaidmenį... Požiūris į laišką kaip praeitį „pasakojantį“ dokumentą turi pagrindo, mat Žymantienės ir Pečkauskaitės susirašinėjimas su Višinskiu iš tiesų yra specifinis jų laiko kultūrinio gyvenimo naratyvas. Ekstensyviai rašomoje korespondencijoje – jos pradžia sutampa su pirmųjų autorių kūrinių rašymu ir publikavimu (nuo 1895 m.) – gausu literatūros lauko organizavimo detalių (tekstų rašymas, sklaida, publikavimas) bei literatūros sampratos formavimosi pavyzdžių (tekstų kritika, recenzijos, svarstymai apie literatūros traktuotę ir pan.), kuriuos ištyrę galime prisidėti ir prie autorių kūrinių prasmės atskleidimo[6].

Mums svarbu, kad epistolinį diskursą galime laikyti ypatingu reiškiniu[7], savita *kultūrine institucija* – spe-

AISTĖ KUČINSKIENĖ (g. 1988) – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto doktorantė, dirba VU Užsienio kalbų institute ir Filologijos fakultete, domisi ispanistika, XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuvių literatūra. Skelbiamas tekstas parengtas pagal magistro darbą, 2011 m. apgintą VU Filologijos fakultete.

[1] Šis terminas pirmą kartą buvo pavartotas Jakobo Presserio ir dar nėra labai išplitęs humanitarinių mokslų tarptautiniame kontekste; žr. http://legodoc.lt/egodokumentu-pavyzdziai, (2011-12-01).

[2] Vaižgantas, *Raštai*, t. 2: *Mišrieji vaizdai*, parengė Eglė Bielskytė, Ramūnas Korsakas, vyr. redaktorius Vytautas Vanagas, Vilnius: Pradai, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1995, p. 363.

[3] Žr. Jaume Aurell, „Autobiographical Texts As Historiographical Sources: Rereading Fernand Braudel and Annie Kreigel“, in: *Biography*, 2006, t. 29 (3), p. 426–427. Internetinė prieiga: www.academia.edu, (2011-08-08).

[4] Gabija Bankauskaitė-Sereikienė, „Balio Sruogos asmeninių laiškų ir lyrikos paralelės“, in: *Filologija*, 2009, t. 14, p. 25. Internetinė prieiga: www.minfolit.lt/arch/21501/21917.pdf, (2010-11-29); Natalija Botkina, *Epistolinio pasakojimo struktūros ypatumai: Marinos Cvetajevos laiškai*, Daktaro disertacijos santrauka, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.

[5] Žr. Aurelija Tamošiūnaitė, „Viena kalba – dvi abėcėlės: kirilika ir lotyniška abėcėle rašyti Petro Survilo laiškai“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2010, t. 12, p. 157–182; Aurelija Tamošiūnaitė, „Asmeninė kalba: laiškai šiaurės panevėžiškių patarme“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2008, t. 10, p. 111–136; ir kt.

[6] Žr. Pierre Bourdieu, *The Rules Of Art: Genesis And Structure Of Literary Field*, Stanford: Stanford University Press, 1995, p. 48–49 (apie literatūros teksto ir konteksto santykį).

[7] Žr. straipsnių rinktines: David Barton, Nigel Hall, *Letter Writing As a Social Practice*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Co, 2000; Roy K. Gibson, A. D. Morrison, *Ancient Letters – Classical and Late Antique Epistolography*, Oxford: Oxford University Press, 2007; ir studiją: Janet Gurkin Altman, *Espistolarity: Approaches To a Form*, Columbus: Ohio State University Press, 1982.

cifine kultūrinio bendravimo terpe, leidžiančia ne tik komunikuoti, bet ir struktūruoti literatūrinius ryšius[8]. Tačiau šiame rašinyje kreipsime dėmesį ne į literatūros lauko analizę, bet galimų laiško–literatūros tekstų ryšių aptarimą. Juk ši bendravimo terpė nėra tik erdvė literatūros lauko santykiams, bet ir sudedamoji tekstinio palikimo dalis (laiškas yra *už*rašytas), todėl pabandysime įrodyti, kad net tokius kultūros ir literatūros istorijai svarbius laiškus kaip Višinskio korespondenciją su moterimis rašytojomis galima skaityti ne tik kaip dokumentus, bet ir kaip literatūrinius ar prie literatūros artėjančius tekstus.

Itin svarbu, kad laiškuose galimà ir neretai sutinkama kalbos stilizacija[9]: epistolinis tekstas yra rašančiojo sukurtas rašymo būdas, kuriam, nepaisant autoriaus intencijų, būdingas atotrūkis nuo realybės vien dėl to, kad jis yra parašytas (transformuota žodinė komunikacija)[10], o laiško stilistika nėra griežtai apibrėžta – jis gali artėti prie fikcijos[11]. Štai keletas pavyzdžių iš Žemaitės laiškų, kai autorė ima improvizuoti ir kuria stipriai beletrizuotą kalbėjimo toną:

> Rodos, matau judu vaikščiojant pajūriais; Povilas kaip Povilas, truputį susimetęs į kuprą, o ta jo draugė – aukšta, tęva, skaisti, mėlynakė, truputį išblyškusi pirma, potam besikalbėdama įkaista, net skruostai raudonuoja. [...] Nė vienas jaunas nėra ponu širdies savo, bet priešingai – širdis vadžioja žmogų, per tai tankiai ne vienas įpuola į papeikimą ir išmetinėjimą kitų, o grįžti nebedaleidžia širdis. (Žemaitės laiškas Povilui Višinskiui, 1898-05-05, p. 78)[12]

> [...] nors tolimiausiai nusišalinam, vienok tuo pačiu oru kvėpuojam, ta pati saulelė apšviečia ir šildo, tokių pat miškų ir žolelių kvapą geriam, ta pati žemelė savo vaisiais mus pęsta, tos pačios upelės savo vandeniu girdo. Ugnelės (žvaigždelės) mūsų jausmų taip pat lekia į padanges, vienijas, šviečia ir šildo širdis [...]. Bobos lenkia galvas, laimindamos širdingai, vaikai, apkabinę kaklą, glaudžia galvelę prie jūsų širdies, čiulpdami iš ten saldybes. Tautiečiai žilgalviai, nors už jūrų marių, miškų ir didžiausių plotų gyvena, vienok džiaugias ir linksminas. (Žemaitės laiškas Povilui Višinskiui, 1898-05-31, p. 86)

Stilizacija ir „nelaiškinė kalba“ būdinga ir kai kuriems Šatrijos Raganos laiškams: „Vakaras buvo šaltas, vėjas pūtė. Parėjo vyras iš karčemos girtas, kaip visados. Sumušė pačią ir išginė iš trobos. Ta nuėjo į jaują ir pasikorė“ (Šatrijos Raganos laiškas Povilui Višinskiui, 1895-03-17, p. 30)[13]. Višinskio laiškuose taip pat atsiranda stilizacijos; išsiskiria 1901 m. sausio 24 d. ir vasario 2 d. laiškas Pečkauskaitei: „Ten mudu sėdėjova ant minkštų samanų, ir su išgąsčiu ir baime klausiaus Tavo žodžių ir širdies plakimo... Tada tai ant to kalnelio pirmąkart katinai pradėjo širdį braižyti“ (p. 379) ir pan.[14] Prie fikcijos artėjančios epistolinių tekstų vietos dažniausiai susijusios su intensyvesniais išgyvenimais, kuriems išreikšti pasirenkama estetinė distancija, o tokios laiško atkarpos balansuoja tarp dokumentiškumo (ar čia jo belieka?) ir literatūriškumo.

Ne tik stilizacija, bet ir kitos raiškos bei turinio sąsajos kartais komplikuoja laiško ir grožinio kūrinio skirtį. Pavyzdžiui, pirmuosiuose Šatrijos Raganos laiškuose kartu vartojamos trys kalbos: lietuvių, lenkų ir rusų[15]. Laikui bėgant, vis retesni nelietuviški žodžiai, o paskutiniuose laiškuose jų beveik nebėra. Pirmojo Šatrijos Raganos apsakymo – „Aukso valandėlės“ – rankraštis liudija tokią pat tendenciją: tam tikrose vietose žodžiai (ar pasakymai) įrašyti vėliau ir kitokiu rašikliu, t. y. kurdama pirmąjį teksto variantą autorė jiems paliko vietos; įrašyti žodžiai dažniausiai tokie, kurių, tikėtina, Pečkauskaitė tiesiog nežinojo lietuviškai[16].

Žemaitei, kitaip nei Šatrijos Raganai, reikėjo mokytis ne lietuvių kalbos, bet literatūrinės kalbos taisyklių, o pats *mokymasis* dažnai vyko epistoliniais ryšiais: „Be Tavęs niekam nieko nesiųsiu, perskaitęs, jei kur negerai, pataisęs nors truputį ar, kur netiks, perbrėžęs siųsk beletristams, nes aš aniems pernai pažadėjau“ (Šatrijos Raganos laiškas Povilui Višinskiui, 1897-11 antra pusė, p. 40). Taigi mūsų aptariamos autorės kūrybinio kelio pradžioje gerai nevaldė plunksnos: „Pirmosios prozinin-

[8] Panašiai apie laišką yra rašiusi Birutė Mumėnaitė; žr. Birutė Mumėnaitė, „Laiškas kaip kultūrinės komunikacijos forma. Žemaitės ir Bitės duetas“, in: *Gimtasis žodis*, 2009, Nr. 1, p. 6–14.

[9] Terminas vartojamas pagal Andrea Fischerová, rašiusios apie romantikų laiškus.

[10] Andrea Fischerová, *Romanticism Gendered: Male Writers As Readers of Women's Writing in Romantic Correspondence*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2008, p. 33.

[11] Dovilė Keršienė, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: nuo Ars dictaminis iki literatūrinio laiško*, Daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 29.

[12] Žemaitės laiškai cituojami iš: Žemaitė, *Raštai*, t. 6: *Laiškai*, redaktorius Aleksandras Žirgulys, redakcinė komisija Kostas Korsakas (pirm.), Antanas Venclova, Juozas Žiugžda, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957. Toliau tekste cituojant skliausteliuose nurodomas puslapio numeris.

[13] Šatrijos Raganos laiškai cituojami iš: Šatrijos Ragana, *Laiškai*, parengė Janina Žėkaitė, Vilnius: Vaga, 1986. Toliau tekste cituojant skliausteliuose nurodomas puslapio numeris.

[14] Višinskio laiškai cituojami iš: Povilas Višinskis, *Raštai*, surinko Adolfas Sprindis, Vilnius: Vaga, 1964. Laiškų datos nurodomos taip kaip ir *Raštuose* – senuoju stiliumi. Toliau tekste cituojant skliausteliuose nurodomas puslapio numeris.

[15] Išsamiai leksines ir sintaksines įvairių kalbų ypatybes pirmuosiuose autorės laiškuose aptaria Janina Žėkaitė savo monografijoje; žr. Janina Žėkaitė, *Šatrijos Ragana*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 16–21.

[16] Pavyzdžiui: „visą projektą pagadins“, „zapalenę smegenų“, „slopina mane“, „su tikru talentu“, „gaudinėjimas“ ir pan.; žr. „Aukso valandėlės“ rankraštį *VUB RS*, f. 1, b. D179.

kės, veikiamos lenkų romantizmo, taps lietuvių rašytojomis, nors turės kone išmokti iš naujo rašyti (Žemaitė), rašyti lietuviškai (Šatrijos Ragana)"[17], todėl laiškus galime suvokti kaip kalbos mokymosi praktiką, pagrindžiamą ir Višinskio: „o dabar jau kartais gan liuosai galiu sukibyti keletą žodžių ir pramokau, grometas ilgiausias seserėlei berašydamas ir iš dalies šį tą versdamas ir rašydamas iš

Diana Radavičiūtė. Iš ciklo „Atminties dublikatai – trikampio dėsnis". 2005–2006. Skaitmeninė spauda, koliažas, mišri technika. Ramūno Virkučio nuotr.

minčių" (p. 267), arba kaip rašymo pratybas retai rašiusioms moterims. Panašias mintis pagrįstų ir epistolinio diskurso teoretikų mąstymas apie laiškus kaip išskirtinai sietinus su moterų rašymu – tai buvusi pirmoji moterims pasiekiama rašytinio teksto forma, „rašančiųjų moterų mokykla; laiškais (vėliausiai nuo XVII a.) visoje Europoje moterys pasirodė kaip rašančios"[18]. Nors anksčiau epistolinis diskursas buvo siejamas su moterimis dėl jų savybės rašyti apie save, apie „tikrą gyvenimą" be fantazijos ar estetinio lygmens[19], pastaraisiais metais norima atsisakyti tokios laiškų transparentiškumo traktuotės ir juos suvokti kaip „kultūrinę instituciją su daugialypėmis istorijomis"[20]; kita vertus, laiško kaip vienos pirmųjų literatūrinės raiškos rūšių istorijos nebandoma paneigti. Pradedančių rašytojų atveju laiškas reiškiasi kaip grožinio teksto juodraštis, rašymo mokymasis, laiškai priklauso „kūrėjo autobiografijai, dvasios gyvenimui, kaip kūrybos pirmavaizdžiai"[21].

Pastebėtina, kad pirmieji Šatrijos Raganos laiškai stokoja rišlumo, yra gana padriki, šokinėjama nuo vienos temos prie kitos. Pavyzdžiui, mažai susiję sakiniai rašomi toje pačioje pastraipoje: „Traukėm luteriją: tu išgrajijai, broleli, ir Tvardauskis taipogi. Bet nepasakysiu ką... kaip parsiųsma – pamatyste. Koks tas mūsų kunigėlis juokingas ir linksmus!" (p. 15). Tokia ir pirmojo Šatrijos Raganos apsakymo struktūra: aptariama buitis bei pasakojamos naujienos – veikia kasdienio pokalbio logika, būdinga ir laiškams, tačiau šalia egzistuoja ir nematerialusis lygmuo, vaizduojama dviejų bendraminčių dvasinio atsivėrimo akimirka.

Žemaitės kūrybinio kelio pradžios situacija panaši. Autorės laiškuose gausu kasdienių naujienų, kurių negalime atskirti nuo Žemaitės grožinių tekstų: vedybų problemos dominuoja „Laimės nutekėjime" – pagrindiniame jos kūrybos cikle, maža to, pirmasis autorės grožinis kūrinys „Rudens vakaras" yra vedybų tematikos, o pirmajame išlikusiame laiške Višinskiui skaitome: „Onė su Simu apsiveseliojo, o Domė [Višinskio brolis, – *A. K.*] pasiliko, nabags. [...] nežinau dėl ko, bet suvisu, rodos, nebukvatija ženytis" (p. 7). Čia galime pasitelkti Dominique'ą Maingueneau, kuris, kalbėdamas apie sudėtingą autoriaus ir kūrinio situacijų sąveiką, suformuluoja *bio/grafijos* terminą:

> Kūrėjo gyvenimas skleidžiasi priklausomai nuo tos savo dalies, kurios pareikalavo jau sukurtas, kuriamas ar sumanytas sukurti ateity kūrinys. O kūrinys mainais semiasi peno iš tos egzistencijos, kurią jis jau išgyvena. Rašytojas į savo kūrinį tegali įtraukti vien kūrybinio darbo nualinto gyvenimo patirtį, kurioje kūrinys jau bus pabuvojęs.[22]

Taigi kūrybos ir gyvenimo santykis yra nepastovus ir dvikryptis: „rašytojo gyvenimą užgožia rašymas, tačiau rašymas yra gyvenimo forma", o „rašymo aktas, darbas prie rankraščio sudaro zoną, kurioje ypač akivaizdus „gyvenimo" ir „kūrybos" sąlytis"[23]. Žemaitės ir Šatrijos Raganos atveju galime kalbėti apie pasikartojančią problematiką, pereinančią per tris skirtingus diskursus: realybė–laiškas–grožinis kūrinys, taigi *bio/grafijos* terminas įgauna dar vieną pakopą. Jei kūryba „atsiranda" iš biografijos, tai laiškas čia reiškiasi kaip tarpinis

[17] Solveiga Daugirdaitė, *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai: Moteriškumo reprezentacija naujausioje lietuvių moterų prozoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, p. 56.

[18] Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, Vilnius: Alma littera, 2004, p. 188.

[19] Žr. Linda S. Kauffman, *Discourses of Desire: Gender, Genre & Epistolary Fictions*, New York: Cornell University Press, 1986, p. 21–22.

[20] Elizabeth C. Goldsmith, „Introduction", in: *Writing the Female Voice: Essays On Epistolary Literature*, edited by Elizabeth C. Goldsmith, Boston: Northeastern UP, 1989, p. 4.

[21] Viktorija Daujotytė, *Šatrijos Raganos pasaulyje*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 27.

[22] Dominique Maingueneau, *Literatūros kūrinio kontekstas: sakymas, rašytojas, visuomenė*, iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Skersytė, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 52.

[23] *Ibid.*, p. 52–53.

elementas, pavyzdžiui, Pečkauskaitės 1895 m. gegužės 30 d. ir birželio 3 d. laiškas gali būti pavadintas kone „Aukso valandėlės“ (parašytos 1895 m.) juodraščiu – rašymo pratybomis. Be minėtų panašumų, dviejuose skirtinguose tekstuose aprašomas ir tas pats plaštakės gaudymas, tik apsakyme jis labiau išplėtotas. Laiške informuojama apie kelionėje nutikusius įvykius: „Kely gaudom peteliškes, kurias potam namie Domininkas ant špilgų užmauna, vo aš jam padedu. Užvakar buvom pas Martyno kryžiaus, ten sugavom didžią peteliškę, kokios aš dar nebuvau mačiusi“ (p. 37), o „Aukso valandėlėje“ įvykis priartinamas prie dabarties momento, nebe informuojama, o kuriamas įspūdis:

> Ak, kokia graži plaštakė! P. Dominykai, prašau greičiau gaudyti! – Ir prasidėjo gaudinėjimas gražios plaštakės. Jau jau užklojo ją su kepure ir nor paimti su ranka, vo ji iščiuož pro skylelę ir lek toliau. Ant galo sugavo ją kunigs ir išleido į krabikę.[24]

Paulio Ricoeuro teigimu, kintant kalbinei išraiškai, keičiasi ir „santykio su pasauliu, jo supratimo ir interpretacijos forma“: „Naujosiomis [žodžių] konfigūracijomis į kalbą taip pat iškeliami nauji buvimo pasaulyje [...] būdai“[25]. Paradoksalu, tačiau mūsų aptariamu atveju tos pačios istorijos apie peteliškę pasakojimas perkeltas į estetinį lygmenį tampa „tikroviškesnis“, įtikinamesnis nei tik informavimas apie „tikrąjį“ įvykį. Laiško tekstas labiau dokumentuoja tikrovę, apsakymo – jau perkelia patirtį į estetinį lygmenį, tačiau būtent laiško „zonoje“ matome tą itin intensyvų gyvenimo ir kūrybos sąlytį, o laiško tekstualumas vis dėlto neleidžia jo pilnai priskirti nei vienai, nei kitai plotmei.

Kalbėdami apie Žemaitės, Šatrijos Raganos ir Višinskio epistolinį santykį, galime bandyti jų pirmuosius apsakymus tirti kartu su laiškais ir dėl to, kad literatūros tekstais dalijamasi būtent laiškuose: „aš žadu du paskutinius, nors po dalį, Tau daduoti grometose, būčiau ir dabar atgrūdusi, bet plono popieriaus neturiu, rytoj tenupirksiu“ (Žemaitės laiškas Povilui Višinskiui, 1896-11-06, p. 10). Siunčiami ne tik baigti literatūros tekstai, bet ir juodraščiai, rašymo bandymai – laiškas tampa kūrybos proceso tarpininku. Galbūt laiškai kaip tekstų sklaidos būdas nulemia ir tai, jog XIX a. pabaigoje moterys prozininkės koncentravosi į apsakymo žanrą? Maingueneau įsitikinimu, literatūros sklaidos vieta „labai apriboja žanrų prigimtį“[26], o Žemaitės ir Šatrijos Raganos grožiniai tekstai sklinda laiškais, kuriuose „telpa“ nedidelės apimties apsakymai.

Jei laiškais siunčiami literatūros tekstai, įsivaizduokime tokią situaciją: rašydamas laišką žmogus tame pat lape pateikia adresatui „laiško tekstą“ ir savo eilėraštį ar prozos tekstą bei atskiria juos tik, tarkime, pavadinimu. Jei kūrinys išlieka vien tik šiame laiške ir vėliau norime jį publikuoti: ar šis tekstas *ne*priklauso laiškui? Tai *yra* ar *nėra* laiško tekstas? Ar publikuodami galime jį atskirti nuo kito laiško teksto? Jei taip, ar nevertėtų to vadinti tiesiog „ištrauka iš laiško“? Ar tik pavadinimas (o gal ir jo nėra?) leidžia atskirti literatūrą nuo *ne*literatūros? Antra vertus, juk būna ir tokių laiškų, kuriuose ne tik nenurodytas (arba neišaiškintas) adresatas, bet nėra nei datos, nei siuntėjo, tačiau mes vis vien juos vadiname laiškais – dažniausiai dėl turinio ypatybių. Publikuojant tokius tekstus „gavėjo vardas ir laiško data, nors jų laiške gali ir nebūti (ir čia jau leidybinis įsikišimas), turi būti privalomai pridėti prie laiško, jei kitu atveju jis gali likti nesuvokiamas“[27]. Kitaip tariant, kartais leidėjas paverčia laišką laišku, nes kokie nors kontekstiniai duomenys leidžia taip manyti, nors pats tekstas jau būna netekęs savo epistoliškumo „įrodymų“.

Atrodytų, kad laiško sąvoka dažnai apskritai vartojama keliomis prasmėmis. Pirmoji žodžio reikšmė, kurią pateikia tiek *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*[28] („Paštu ar per rankas siunčiamas susižinojimo raštas, ppr. dedamas į voką“), tiek *Lietuvių kalbos žodynas*[29] („Paštu ar per rankas siunčiamas sužinojimo raštas“), susijusi su laiško kaip materialaus objekto perdavimu („paštu“, „į voką“), funkcija („sužinojimo“), vartojimu-adresatu („perduodamas“) ir su pačia laiško tekstine sąranga („raštas“). Tikėtina, kad kartais kalbant apie laišką būna akcentuojamas jo materialumas, o kartais kita reikšmė – jo buvimas tekstu, informacinė ar ekspresinė funkcija, todėl šią sąvoką apibrėžti sunku, o paneigti beveik visas apibrėžtis gana lengva. O gal išėmus laišką iš voko jis tampa tiesiog paprastu tekstu, kurį vėliau galima priskirti kitoms klasifikacijoms: eilėraštis, pranešimas, prašymas, informacinis pranešimas?.. Kita vertus, *literatūrinius laiškus* klasifikuojame kaip tokius būtent dėl specifinės formos, nors jie niekada ir neturėjo voko, nebuvo perduodami paštu...

Aptartos laiško savybės suproblemina adresato klausimą. Ne vienas analitikas pabrėžia, kad laiško privatumas yra daugiau mitas nei teisybė[30]: dažnai *privatūs* laiškai iš tiesų yra rašomi ne vieno asmens arba prieš

[24] Šatrijos Ragana, *Raštai*, parengė Gediminas Mikelaitis, t. 2: *Apsakymai, dramos kūriniai, straipsniai*, Vilnius: Margi raštai, 2008, p. 11.

[25] Paul Ricoeur, *Interpretacijos teorija: diskursas ir reikšmės perteklius*, iš anglų kalbos vertė Rasa Kalinauskaitė, Gintautė Lidžiuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 75.

[26] Dominique Maingueneau, *op. cit.*, p. 71.

[27] Robert Halsband, „Editing the Letters of Letter-Writers“, in: *Studies in Bibliography*, t. 11, Virginia: The Bibliographical Society of the University of Virginia, 1958. Internetinė prieiga: http://etext.virginia.edu/bsuva/sb, (2011-11-30).

[28] *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. redaktorius Stasys Keinys, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 351.

[29] *Lietuvių kalbos žodynas*, t. VII: *L-MĖLTI*, ats. redaktorius Jonas Kruopas, Vilnius: Mintis, 1966, p. 71.

[30] Žr. Amanda Gilroy, M. W. Verhoeven, *Epistolary Histories: Letters, Fiction, Culture*, Charlottesville: The University Press Of Virginia, 2000;

išsiunčiant jis duodamas perskaityti kitiems (retkarčiais kiti asmenys palieka ir įvairių prierašų). Kartais siunčiamame laiške (materialiąja prasme – voke su įdėtais tekstais) sudedami keli laiškai, pavyzdžiui, Žymantienė laiškus Višinskiui ne kartą rašė su jo tėvais: po jų laiško, kurį pati užrašydavo, pridėdavo ir savų žodžių[31]. Be to, *asmeniniuose* laiškuose gali būti įterpiami kitų žmonių „balsai" – taip daroma Žemaitės 1897 m. lapkričio 14 d. laiške: „Atėjo mama ir Domė, dabar rašysiu nuo jų. Domė prašo tą [...]. Dabar nuo mamos: labai dėkavoja už meilingą grometėlę" (p. 29).

Savo ruožtu „laiško skaitymas, kaip opozicija rašymui, dar visai neseniai buvo visiškai socialus reikalas"[32]; mums svarbu, kad tokia praktika buvo paplitusi ir XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvoje. 1896 m. lapkričio 3 d. Žemaitė rašo Višinskiui: „liepiau pačtoj paklausti grometos, ir parvežė tavąją. – Perskaičiau tėvams, girdėjo ir Poškus, užėmė visus naujiena apie valnuosius" (p. 9). Taigi laišką rašantis žmogus neretai supranta, kad jo tikrasis adresatas gali nebūti vienintelis, kuris skaitys laišką[33]; be to, korespondencija kartais pasiekia labai plačią skaitytojų auditoriją – būna publikuojama žurnaluose, autorių raštų tomuose: „didžioji dalis privačių rankraščių, kurie mus domina kaip studijuojančius bibliografiją, literatūrą, istoriją ar politikos mokslus, jau yra tapę pasiekiamais platesnei publikai, o jeigu nėra, mūsų darbas yra juos tokiais padaryti"[34]. Viešas laiško skaitymas koreliuoja su neindividualiu literatūros skaitymu, kurį aptaria Žemaitė 1899 m. sausio pradžios laiške: „‚Piršlybas' dėl visa ko įsikišau, važiuodama į Varšuvą, pačias juodąsias, nes tokias teturėjau, misliju, gal kely paskaitysima, kaip prailgs" (p. 118).

Iš esmės laiškas vis dėlto yra tam tikras dialogo tipas, bet jis užrašytas. O rašte „dialogo situacija suardyta"[35], todėl pats diskursas praplečia savo pasiekiamumo ribas ir – atvirkščiai nei dialogas, kuris adresuotas tam, kurį nulėmė dialogo situacija, potencialiai tampa pasiekiamas visiems, mokantiems skaityti. Taigi užrašytas diskursas pasiekiamas universaliai, bet nenumatytai auditorijai (bet kas gali jį paskaityti)[36], o laiškas, galėtume sakyti, skirtas numatytai auditorijai (asmeniui ar asmenims), kuri gali tapti universalia. Čia reikia nebegalvoti apie laišką rašiusiojo intencijas, nes „ne tik pačių rašytojų intencijos dažnai būna dviprasmės ar ambivalentiškos, bet ir skaitytojai dažnai supainioja privačius ir viešus dokumentus"[37], todėl susidūrus su laišku, kuris galėjo būti skirtas *ne* Tau, jis vis dėlto yra Tau prieš akis. O jei jau susidūrei, ar būtinai laiško skaitymas turi skirtis nuo literatūros kūrinio teksto skaitymo?

Kita vertus, gali atsirasti ir skeptikų, sakančių – o kuo laiškas skiriasi nuo paprasto kasdienio pokalbio? Ar jis analizuotinas, jei yra tik pašnekesys? Dominuojantis Aš–Tu ryšys laišką artina prie pokalbio, nors nuo „tikro" dialogo jis skiriasi savo „užrašytumu" ir išskirtiniu vietos–laiko santykiu, dažniausiai nurodomu per asmeninius įvardžius, tikrinius vardus ir vietovardžius[38]. Būtent skirtinga siuntėjo–gavėjo situacija (kuri aiškiai skiriasi nuo kalbėtojo–klausytojo) ir galimybė per distanciją reflektuoti pateiktą informaciją labiausiai atskiria gyvą dialogą nuo laiško. Višinskis rašo Pečkauskaitei: „Su tikru noru parašysiu, ką aš misliju, nors ir greit pasimatysime. Darau taip dėl to, kad, su Tavim suėjus, negal apie tokius daiktus nė kalbos užvesti: niekada nenori apie save šnekėti, rodavotis" (1897-02-04, p. 283).

Tačiau epistolinį tekstą prie pokalbio artina, o nuo grožinės literatūros tekstų skiria dažnos tiesioginės nuorodos į rašymo situaciją, suteikiančią tekstui ribas ir įrėminančią konkrečiu kontekstu, panašiai kaip pokalbyje. Štai kaip Višinskis rašo Žemaitei: „Skubu rašyti, laukia manęs žmogus, nešikas grometų, o noriu jau greičiau

Rebecca Earle, *Epistolary Selves: Letters & Letter Writers, 1600–1945*, edited by Rebecca Earle, Aldershot: Ashgate Pub. Ltd, 2000.

[31] Žr. 1896 m. lapkričio 16 d. laišką: „Rašiau, rašiau viską, ką tik seniai liepė rašyti, ir aš apie save truputį pridėsiu" (p. 13) arba 1898 m. kovo antros pusės laišką, kuris pradedamas žodžiais: „Ir aš nuo savęs trigrašį" (p. 72).

[32] Amanda Gilroy, M. W. Verhoeven, *op. cit.*, p. 7.

[33] Žemaitės laiškai sūnui Antanui – tokio tipo laiškų pavyzdys (rašydama sūnui ji žinojo, kad laiškai tikriausiai bus spausdinami Amerikos laikraštyje).

[34] Donald H. Reiman, *The Study of Modern Manuscripts: Public, Confidential and Private*, The Johns Hopkins University Press: Baltimore and London, 1993, p. 40.

[35] Paul Ricoeur, *op. cit.*, p. 41.

[36] *Ibid.*, p. 43.

[37] Donald H. Reiman, *op. cit.*, p. 43.

[38] David Barton, Nigel Hall, *op. cit.*, p. 6.

išsiųsti ir paplepėti daugiau noriu“ (1896-12-04). Kita vertus, laiško rašymo procesas gali būti ištęstas laike, todėl tolsta nuo gyvo dialogo, pavyzdžiui, tokiose Višinskio Žemaitei aprašomose situacijose: „Dovenok man už tokį mišinį mano laiške, kad pribėgdamas rašiau per vakar ir šiandien“ (1898-02-06–07, p. 315); „Kelinta jau diena, kaip pradėjau tą grometą, bene antra nedėlia“ (1898-03-20 ir 22, p. 330).

Žinodami, kad laiško privatumas dažnai yra tik klišė, galime transformuoti ir nusistovėjusį požiūrį į Aš–Tu (kartais Aš–Jūs, Mes–Tu ar Mes–Jūs) santykį kaip vieną išskirtiniausių laiškų bruožų[39]. Tai, kad literatūra neturi konkretaus adresato, o laiškai *visuomet* yra tiesiogiai kam nors skirti (nes *niekam realiam* neskirtus laiškus mes vadiname epistoliniu romanu ar kitu literatūros žanru), leidžia atskirti šiuos du diskursus. Tokią poziciją renkasi ir tekstologas Siegfriedas Scheibe teigdamas, kad *tikro* ir *literatūrinio* laiško skirtis yra ne datos ir kreipinio buvimas laiške (nes jie dažnai būna ir literatūriniame laiške), bet tai, jog tikras, nefiktyvus „laiškas yra adresuotas žmogui, kurio nėra toje pačioje vietoje (kambaryje), kurioje yra laišką rašantysis. Laiške yra žinutė, informacija ar nuorodos, kurios galėtų būti perteiktos adresatui žodžiu beveik tokiu pačiu būdu, jei jis būtų šalia. [...] Todėl atskiriant apsprendžiantis argumentas yra, viena vertus, perduodamos žinutės tipas, antra vertus, intymus informacijos pobūdis“[40]. Norėtųsi diskutuoti: nejau adresato buvimas kitame kambaryje arba intymus žinutės pobūdis paverčia laišką laišku? Nors literatūros kūrinys dažnai neturi įvardyto adresato, jam būdingas implikuotas skaitytojas (kuris taip pat *nesėdi* kambaryje, mat yra suvokiamas kaip abstrakcija), o apie literatūrinio teksto „informacijos“ pobūdį net neverta pradėti kalbėti. Be to, galime manyti, kad laiškas – panašiai kaip ir literatūros tekstas – „išsprūsta“ iš autoriaus rankų parašymo akto metu šiam praradus savo teisę į tekstą ir savininko klausimas tampa sunkiai išsprendžiamas: „vos išsiųstas, laiškas pakeičia savo savininką, [...] ir pradeda gyventi savo paties gyvenimą“[41]. Šį teiginį galime iliustruoti netolimu pavyzdžiu: Žemaitės prašymu jos laiškai Konstantinui Petrauskui turėjo būti sunaikinti, tačiau „autorės“ nepaklausyta[42], taigi būna, kad laišką parašęs asmuo pretenduoja į nuosavybę, bet ši nuosavybės teisė tarsi jau būna atitekusi į gavėjo rankas. Todėl atrodo, kad kartais laiškas pretenduoja į *nepakartojamumą*, vienkartiškumą: „kai kurie bandydavo apkarpyti ar sunaikinti įrašą, kad grynai asmeninė informacija, ypač galinti būti skaudi jų šeimai ar draugams, nebūtų atkurta“[43], tačiau neretai laikomasi priešingos nuomonės – laiškas *turi* išlikti kaip dokumentas, kaip kūrinys, kaip liudytojas, kaip informacijos teikėjas... Įdomi viena Višinskio pastaba laiške Žemaitei: „Viską, ką aš rašysiu apie literatūrą ar

kritiką, prašau užlaikyti, paskui aš iš jų pasinaudosiu“ (1898-02-05)[44].

Vadinasi, nors dažniausiai laišką įvardijame kaip laišką ir taip atskiriame nuo literatūros tekstų, ne taip lengva įvardyti kriterijus, iš tiesų paverčiančius jį *kažkuo kitu*. Iškalbinga ir neatsitiktinė Jacques'o Derrida pastaba: „Laiškas, laiškai nėra žanras, bet visi žanrai, pati literatūra“[45], kurią galime suvokti kaip teiginį, kad visa literatūra tam tikra prasme yra laiškai[46] – yra kažkam adresuota ir perduoda „žinutę“. Kodėl gi šis Jūsų dabar skaitomas rašinys yra ne-laiškas? Jame yra šiokia tokia žinutė, adresatas, apie kurį galvojant kuriamas tekstas ir kurio nėra toje pačioje erdvėje, be to, tikėtina, kad jį Jums kas nors atsiųs paštu (man atsiuntė – *red. past.*) ar perduos; tačiau?..

Šiek tiek pakalbėsime ir apie tai, kad XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje vykęs laiškų ir apsakymų siuntimas kartu leidžia laikyti Višinskį kaip Šatrijos Raganos ir Žemaitės pirminiu grožinių tekstų – ne tik laiškų – adre-

[39] Janet Gurkin Altman, *op. cit.*, p. 117–122.

[40] Siegfried Scheibe, „Some Notes on Letter Editions: With Special Reference to German Writers“, in: *Studies in Bibliography*, t. 41, Virginia: The Bibliographical Society of the University of Virginia, 1988. Internetinė prieiga: http://etext.virginia.edu/bsuva/sb, (2011-11-30).

[41] Andrea Fischerová, *op. cit.*, p. 35.

[42] „62 laiškai, adresato nesunaikinti – taip kaip sunaikinti jai rašytieji“ (žr. Donatas Sauka, *Žemaitės stebuklas*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 24).

[43] Donald H. Reiman, *op. cit.*, p. 27.

[44] „Povilo Višinskio laiškai“, [parengė Dalia Striogaitė], in: *Povilas Višinskis: Idėjos ir darbai. Nauja žiūra, nauji akcentai*, sudarytoja Dalia Striogaitė, Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 277.

[45] Cit. iš: Janet Gurkin Altman, *op. cit.*, p. 165.

[46] Taip šią frazę interpretuoja Roy K. Gibson ir A. D. Morrison (žr. Roy K. Gibson, A. D. Morrison, „Introduction: What Is a Letter?“, in: *Ancient Letters – Classical and Late Antique Epistolography*, p. 3).

satu. 1895 m. spalio 14 d. laiške, siųsdama Višinskiui savo „Aukso valandėlę“, Pečkauskaitė rašo:

> Siunčiu tau knygą ir mano pasaką. Nusistebėsi turbūt ant ją... Atėjo noras parašyti ir parašiau (a raczej nagryzmoliłam). „Nędzna“ ji, žinau, neskaičiau jos daug, nes perskaičius, žinau, jos nenusiųsčiau. Bėda man su ta kalba (jak po grudzie). Nemislyk skaitydamas, jog aš ten dėl savęs komplimentus sakau: biškį ten aš, vo biškį ne. (Pergrajijau juk tau poemą, vietoj jos siunčiu pasaką.) Parašyk, kaip radai (jeżeli nie będzie niższą krytyki). (p. 51)

Tai, kad siunčiama gana spontaniškai („neskaičiau jos daug“), kritikos prašymas („parašyk, kaip radai“) bei išankstinis bandymas „pasiteisinti“ dėl kalbos ir siužeto („biškį ten aš, vo biškį ne“) leidžia manyti, kad Višinskis yra ne tik laiško, bet ir paties apsakymo adresatas. „Matysiu, ką pasakysi ant jos; jei rasi ‚godną choć jakiek takiej krytyki‘, rašysiu dar kitą, turiu jau ‚temą‘“, – rašo Pečkauskaitė laiške (p. 54). Taigi grožinis tekstas iš dalies parašytas tam, kad Višinskis jį įvertintų ir nuspręstų – rašyti Šatrijos Raganai toliau, ar ne („Bet jei pasakysi, kad mano „Aukso valandėlė“ niekam neverta – kitos nepradėsiu, anė cypt!“). Višinskio kaip pirminio, idealaus Šatrijos Raganos adresato sampratą sustiprina kūriniodovanos idėja: „Dėkui, sesyte, nuoširdžiai dėkui už „Aukso valandėlę““ (1895-11-14, p. 253). „Aukso valandėlė“ – laišku ir kaip laiškas – skiriama tiesioginiam pirminiam adresatui, o pagal Višinskio patarimus pataisytas kitas to paties apsakymo variantas – „Idilija“ – tampa pasiekiamas ir platesnei adresatų grupei – išspausdinamas *Vienybėje lietuvininkų* (Nr. 41–42).

Kartais panašiai galime mąstyti ir apie Žemaitės kūrybą, ypač turint galvoje apsakymą „Prie užvertos langinės“. Čia vaizduojamas jaunas rašantis ir kultūrine veikla užsiimantis studentas beveik visuomet tapatinamas su Višinskiu[47], tačiau ar negalėtų Višinskis būti šio kūrinėlio adresatu? Iš pradžių verta aptarti Žemaitės ir Višinskio susirašinėjime dažnai pastebimą pastarojo kūrinio „užsakymą“ – jis paskiria temą ir, anot Žemaitės, *liepia* rašyti: „Bitė sako, jog Tu jai *liepęs* [kursyvas – *A. K.*] rašyti komedijėlę tokią, kad tik visi juoktųs“ (p. 113). „Prie užvertos langinės“ atveju Višinskis aktyviai skatina rašytoją: „nežinau, kaip, kokiu būdu, bet gana to, kad jau turėsime gal ir paveikslėlį iš gyvenimo Žemaičių bėgūnų. Aš pats jau antri metai apie tai misliju“ (1896-12-23, p. 273), kuri vis abejojanti tokio kūrinio idėja: „Po tam nežinau, kas ateis į galvą, neviliuos savo spėkomis parodyti jausmus ir norus tokių, kaip tavo“, „Jūsų procę ir pasišventimą neapims mano menka plunksnelė, bijau ir pradėti, bene bus geriau man po kumečius landyti“ (1896-12-28, p. 17). Žemaitė vis dėlto parašo šį apsakymą, kuriame empatiškai tapatinasi su jaunais dėl Tėvynės pasiaukojančiai dirbančiais kultūros veikėjais, jų gailisi: „Iš kur semiat kantrybės jūs, nelaimingi tamsiųjų ūkininkų vaikai? Kame randat šaltinį pasisemti energijos? Paragavote sykį gardžių mokslo vaisių, ir niekas nebegali jūsų atgrasyti nuo jo“[48], todėl galėtume manyti, kad šis autorės tekstas visų pirma skirtas Višinskiui kaip pirmajam idealiajam skaitytojui („prašau, mano vaikelis, jei rasi ką gadinantį, perbrėžk mano ranką“, – yra rašiusi Žemaitė 1897 m. lapkričio 14 d. (p. 31)). Į Povilą orientuojamasi kaip į literatūrinį autoritetą, kuris laiškuose nuolat dalija patarimus ir ugdo rašytoją, pavyzdžiui, „įsigilink į jų širdis, suprask, kas ten dedasi ir kaip dedasi, ir pamatysi, kad visi kitoniški, ir nei dviejų gal neatrasi tikrų brolių“ (Povilo Višinskio laiškas Žemaitei, 1898-02, p. 326), todėl visai įtikinama atrodytų, kad kūrybinio kelio pradžioje abi autorės savo kūrinius siuntė Višinskiui kaip pirminiam adresatui – kaip laišką, laišku ir laiške.

Pasirodė, kad literatūros kūrinio adresato klausimas ne ką mažiau komplikuotas nei laiško adresato problema, todėl tai ne visuomet gali būti skiriamasis laiško-literatūros kūrinio tekstų elementas. Esminė yra prieš tai cituota Šatrijos Raganos mintis apie savo pirmąjį grožinį veikalą: „biškį ten aš, vo biškį ne“, leidžianti kalbėti ne tik apie literatūros kūrinio artimą ryšį su tikrove, bet ir atvirkščią – tikrovės, kuri šiuo atveju „reprezentuojama“ laiškais, ryšį su ne-tikrove. Kritikoje išties dažnai pastebimas ankstyvosios aptariamų rašytojų kūrybos balansavimas tarp kelių žanrinių modelių, turint galvoje menką *rašymo* atsiskyrimą nuo *gyvenimo rašymo*, tekstų autobiografiškumą: Žemaitė „praktikuoja įvairias tarpines, beletristikos ir publicistikos paribio, formas“[49], „Daugelis Šatrijos Raganos kūrinių išsirutuliojo tarsi iš dienoraščio užrašų ir laiškų. [...] „Šv. Jono nakties“ autobiografiškumas – itin atviras bei detalus, kalbąs vos ne apie dokumentinį tikslumą, 1896 m. pabaigos – 1897 m. pradžios laiškų Višinskiui autentišką pasakojimą“[50]. Galima manyti, kad ankstyvosios moterų prozos kritikoje egzistuojantis biografijos ir grožinio teksto „suliejimas“ leidžia sumenkinti moterų kūrybą ir ją traktuoti kaip *dar ne* literatūrą, autorių nelaikyti tikromis rašytojomis (ryškiausias – Žemaitės atvejis)[51].

[47] Tai „odė nejvardintam, visu kuo menančiam P. Višinskį inteligentui“ (Janina Žėkaitė, *Žemaitės kūryba*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 154).

[48] Žemaitė, *Raštai*, t. 1, parengė Aleksandras Šešelgis, Vilnius: Žara, 1995, p. 105.

[49] Donatas Sauka, *op. cit.*, p. 212.

[50] Janina Žėkaitė, *Šatrijos Ragana*, p. 50–51.

[51] Žr. Ramunė Bleizgienė, „Kokia moteris gali būti rašytoja? Rašančios moters įvaizdis XIX a. pab. – XX a. pr. moterų rašytuose biografiniuose pasakojimuose“, in: *Colloquia*, 2011, Nr. 25, p. 62–63. Internetinė prieiga: http://www.llti.lt/failai/Nr25Colloquia_Str_Bleizgiene.pdf, (2011-08-20).

Šios mintys sietinos ir su pačių rašytojų teiginiais, kai gyvenamoji realybė neatskiriama nuo grožinių tekstų siužetų, pavyzdžiui: „Ui, ui! Zosę [Pečkauskaitės sesuo, – *A. K.*] negaliu niekaip gerai aprašyti, nieko neišeis. Lig šiol dar tavęs nebuvo ‚ant scenos', neužilgo pasirodysi. Aš misliju, ir Tave neaprašysiu gerai, kažin kas išeis"

(Šatrijos Raganos laiškas Povilui Višinskiui, 1895-10-03, p. 45) arba „Mano laimės daug yra pirmojoj ‚laimėj', o trečioji locna mano" (Žemaitės laiškas Povilui Višinskiui, 1898-05 antra pusė, p. 83). Dėsninga čia ir jau ne kartą aptarta Žemaitės „Autobiografija", kuri baigiama sakiniu apie tai, kad Povilas atnešė *Varpo* numerį ir pasiūlė jai rašyti – atsiranda apsakymai[52], kitas Žymantienės gyvenimą „dokumentuojantis" diskursas, ir nebetęsiama autobiografija. Kaip minėta anksčiau, tam tikrais atvejais literatūros tekstai būna įvertinami kaip ne-Literatūra dėl per menko vaizduotės indėlio ir itin mažos estetinės distancijos. Ši mintis, kurią, žinoma, lengvai paneigtume pasitelkę šiuolaikinių literatūros teoretikų minčių arsenalą, leidžia kelti atvirkščią problemą: jei laiške sukuriama estetinė distancija, jis gali būti literatūriškas, tačiau galbūt epistolinis tekstas dėl tam tikrų kriterijų apskritai gali būti laikomas literatūros (ar nedokumentikos) dalimi?

Matome, kad be išankstinio nusiteikimo ir suvokimo, *kas* yra laiškas ir *kaip* reikėtų jį skaityti, retkarčiais galime „apsirikti", nes epistolinius ir grožinius literatūros tekstus kartais sieja tiek formos, tiek turinio bendrybės. Todėl būna atvejų, kai laiškus imamasi publikuoti *kaip* romaną – ne atsietuose autorių raštų tomuose, bet kelių asmenų laiškus-atsakymus[53] kartu, pabrėžiant epistolinio diskurso dialogiškumą ir specifišką laiškų prigimtį bei suteikiant galimybę juos skaityti kaip vientisą Tekstą. „Šatrijos Raganos laiškai P. Višinskiui, ieškant juose intymaus gyvenimo atspindžių, – psichologinis, turįs ne itin lengvai šifruojamą potekstę *romanas* [kursyvas – *A. K.*]"[54], „neretas juose [M. K. Čiurlionio laiškuose, – *A. K.*] atvejis, kai kone ištisi laiškai virsta, galima sakyti, grožiniais kūriniais"[55], – taip atsiliepiama apie laiškų artėjimą prie grožinės literatūros. Vadinasi, laiške dažnas sufikcinimo, stilizacijos veiksmas, neretai svarbesnė yra ekspresinė, o ne informacinė funkcija. Dėl laiško ambivalentiškumo negalime jo vadinti atskiru žanru[56] („beveik bet kas gali būti įtraukta į laišką"[57]), tačiau epistolinio teksto galimybė panaudoti bet kokį žanrą taip pat neleidžia jo priskirti kokiai nors šių klasifikacijai, todėl galėtume vadinti jį specifine *įtekstinta* komunikavimo *terpe*, kuria perduodama informacija ir dalijamasi patirtimis. Atrodytų, kad epistoliniai tekstai gali tapti įvairių disciplinų – istorijos, literatūrologijos, psichologijos, sociologijos ir kitų – analizės objektu, tačiau visuomet reikia turėti galvoje, kad „biškį ten aš, vo biškį ne": laiškas yra daugiau sukurtas konstruktas nei *patikimai* dokumentuojantis tikrovę tekstas.

[52] Žr. Viktorija Daujotytė, *Parašyta moterų*, p. 88.

[53] Žr. *Algirdo Juliaus Greimo ir Aleksandros Kašubienės laiškai, 1988–1992*, sudarė Aleksandra Kašubienė, Vilnius: Baltos lankos, 2008; Simonas Daukantas, *Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis dialogas*, parengė Reda Griškaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996; Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, *Laiškai Sofijai*, parengė Vytautas Landsbergis, Vilnius: Baltos lankos, 2011.

[54] Janina Žėkaitė, *op. cit.*, p. 9.

[55] Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, *op. cit.*, p. 15.

[56] Andrea Fischerová, *op. cit.*, p. 29–30.

[57] David Barton, Nigel Hall, *op. cit.*, p. 1–7.

Vedėjai, žiūrovai, žmonės

GRAŽINA SVIDERSKYTĖ

TV laidų vedėjai neturi pasirinkimo. Jie iš ekranų vis žada susitikti ar pasimatyti, nors televizorių žiūrintysis tūlas Meškučiuose ir net Turniškėse veikiausiai niekada nesusitiko ir ateityje nepasimatys, tarkime, su Linu Samėnu iš TV3 ir juolab Ralitsa Vassileva iš CNN. „Susitikti“, reiškia būti žiūrimam, turėti žiūrovą. Įsiklausius, tokių kodų pilnas TV eteris: iš Baltupių, Londono ar Niujorko, Šeškinės ar Honkongo jie vis sako, kad jums paruošė laidą, dėkoja jums už dėmesį, linki jums gero vakaro ir kviečia „likti kartu“ su kitu vedėju... Bet faktas lieka faktu: kaip buvote, taip ir liekate nesusitikę, nepažįstami, nei greta, nei juolab kartu nebuvę, kas sau.

Tokia menka detalė rodo, kaip didžiai pripratome prie TV eterio srauto: įgudome girdėti, priimti siunčiamus signalus taip pat nejučia, kaip kvėpuojame. Antai net galime „likti įsijungę“ (!), jei laidos vedėjas taikliai suintriguoja ir maloniai paprašo... Be abejonės, tarp žmonių, vienu metu esančių abipus ekrano, užsimezga ryšys. Bet tai – kitoks, ypatingas ryšys. Net kai įprasto vaizdo imtuvus nurungs trimačio vaizdo televizoriai ir žiūrintysis neteks privilegijos spriegti skambų sprigtą „kalbančiai galvai“ per ekrano stiklą, buvimo „kartu, šiapus ir anapus“ fenomenas neišnyks. Juk laidos vedėjas niekad negebės iš tikrųjų „būti kartu“ su tūkstančiais, milijonais jį žiūrinčiųjų. O jei negebės, tai visada naudos tam tikrą techniką, paprastas ar įmantresnes gudrybes, kurios „šiapus ir anapus“ skirtį daro nepastebimą, tik kartais juntamą.

Pradėkime nuo ABC: ar žinote, kad vedėjas yra juo geresnis, juo labiau išlavėjęs keistokas jo įgūdis jus (mus), žiūrinčiuosius, įsivaizduoti filmuojančios TV kameros objektyvo gelmėje? Bet kuris patyręs ir geranoriškas vedėjas patars pradedančiajam: „Nebubenk teksto kamerai, pasakok istoriją žmogui“. Tai – ypač svarbu, gal net svarbiausia. Jei vedėjas tokio įgūdžio neturi, tai gali tapti bedarbiu, nes ekrane atrodo nepatrauklus, nepatikimas, keistas ar net įtartinas, it mietą prarijęs. Jei vedėjas tokį įgūdį turi, gali tapti „TV žvaigžde“, nes ekrane atrodo savas. Kaip Linas arba Ralitsa.

Be abejonės, tokie kaip Linas ir Ralitsa apdovanoti didesne asmenine charizma nei visos TV laidos vedėjo technikos kartu sudėjus. Žmogiškasis faktorius – vidinių ir išorinių asmens savybių derinys – televizijoje taip pat be galo svarbus. Tačiau televizija visada, kiekvienu atveju, iš principo yra piktografinis mediumas, vaizdaraštis. Dėl to bet kuris TV veidas skiriasi nuo sutikto gatvėje, TV teatras ar koncertas skiriasi nuo gyvos scenos ir net ilga prakalba Algimanto Čekuolio laidoje skiriasi nuo profesoriaus paskaitos auditorijoje. Kiekvieną žodį ar vyksmą TV studijoje, TV filmavimo aikštelėje tiesiogiai priima TV kamera, o ne jūs.

Lemtingas TV vedėjo įgūdis gali būti dirbtinas (vien profesinės meistrystės išdava), natūralus (vien įgimto gebėjimo specifinė išraiška) arba toks ir anoks kartu. Visų geriausias TV laidų vedėjas yra tas, kuris iš prigimties geba megzti kontaktą su individais bei auditorijomis ir šį gebėjimą dar ištobulina profesiniais būdais, profesinėje aplinkoje. Paprasčiau tariant, geriausias TV laidų vedėjas mažiausiai skiriasi „ekrane“ ir „gyvenime“. TV studijoje ar filmavimo aikštelėje jis – tikras profesionalas: nesiversdamas per galvą tiesiog įžvelgia, jaučia jus TV kameroje, kreipiasi į jus kiaurai ją, ir tiek.

Bet... kaip čia dabar, „kiaurai kamerą“? Ar taip įmanoma? Aišku, neįmanoma: kamera yra riba, slenkstis, barjeras. Kalbėtis gyvai ir priešais arba per kamerą yra kas kita. Būti tiesioginiame (ar netiesioginiame) eteryje yra kas kita nei tiesiog būti. Ir stebėti žmones eteryje irgi reiškia ką kita nei, pavyzdžiui, stebėti kolegas per susirinkimą darbe.

Reikia skirti jus, t. y. bendrinį žiūrovą ir Jus, t. y. tikrinį asmenį. TV laidos vedėjo adresatas yra žiūrovas, o ne Jūs. Kai vedėjas kreipiasi į žiūrovą, jis nušvinta malonia, oria ar santūria pagarba ir/ar bičiulyste ir visa savo kūno kalba byloja: „Malonu jus matyti“. Bet į Jus, Tamsta, niekas, net eterio galiūnė Oprah Winfrey neįstengia, nesugeba kreiptis, nes Jūs niekaip, absoliučiai jokiais būdais neišsitenkate TV kameroje, tame šaltai žvilgančiame juodo plastiko ir optinių lęšių apskritime.

Negi vedėjai priešais kamerą vaidina, apsimetinėja? Ne. Bent jau ne visai taip.

Geresni ir geriausi vedėjai naudoja tokį „fokusą“: redukuoja jus į išgalvotą subjektą, kuris TV kameros cilindre puikiai išsitenka ir visada jame paslaugiai tūno. Populiarūs subjekto variantai yra geroji močiutė, kaimynas, bičiulis, draugė, artimasis – bet kas, kas rūpi ir su kuo gera, malonu bendrauti. Tas padaras TV kameroje nesate, negalite būti jūs. Bet sykiu tas padaras yra visas tūks-

tantis ar net šimtas milijonų jūsų – nelygu apie kokią TV laidą kalbame. Su tuo padaru vedėjas ir kalba: užmezga artimą, beveik intymų ryšį, visai kaip su gyvu žmogumi. Taip lengviau ir išlaikyti, ir užmaskuoti laidos formatui tinkamą, pageidaujamam santykiui deramą pozą: nuo verslo klasės dalykiškumo, oficialumo, solidumo iki vakarėlio betarpiškumo, flirto, klounados. Juo geresnis profesionalas, juo mažiau krinta į akis ir erzina jo poza, kameros barjeras netrikdo, skirtis tarytum ištirpsta. Tai ir yra „fokusas“: nebubenti teksto kamerai, bet pasakoti istorijas (kameroje tūnančiam) žmogui.

Skamba paikai? Netikite? Paklauskite Oprah Winfrey, gal ji įtikins. „TV narvelis“, štai, vėl ruošiasi į *Oprah TV* miestą Čikagą, bet tikrai jos nebeklaus: pakako kalbamą dalyką gerai patirti savo kailiu ir dar andai pasitvirtinti su *CNN International* senbuviais, pasaulinio TV eterio asais Ralitsa Vassileva, Johnatanu Mannu bei kitais.

Jei bendravimas per mediumą nebūtų ypatingas ir nuo gyvo bendravimo nesiskirtų, tai nė nereikėtų tokių žodžių kaip „vedėjas“ ir „žiūrovas“. Bet štai, prireikė. Anksčiau reikėjo ne tik žodžių, bet ir ryškių vaidmenų. Vedėjai būdavo lengvai įsimenamų, patrauklių bruožų, dažniausiai elegantiškos išvaizdos, raiškios dikcijos, pasitempę ir, dabar sakytume, pernelyg įsijautę, labai susireikšminę, atitolę nuo žiūrovo per pagarbų atstumą, taip tarsi pabrėždami pranešamos žinios svarbą ir mediumo didingumą. Žiūrovas klusniai atsidėdavo savo rolei: tiesiog... žiūrėdavo televizorių, tik dabar prie visur esančio televizoriaus daro, dovanokite, bet ką ir viską.

Modernybėje įprasta skirtybių nepaisyti, jas painioti, tapatinti ar bent užglaistyti. Ar pastebėjote, kad geresni ir geriausi TV laidų vedėjai ypač retai mini žodį „žiūrovai“? Nėra jokių žiūrovų, esate tik JŪS. „Mieli žiūrovai“ tapo tokia pat atgyvena, kaip ir kadais laiškuose įprastas kreipinys „Miela Redakcija“. Vietoje kvietimo žiūrėti iš ekranų raginama „būti kartu“, „likti su...“ Skirtis ištrinama, vienatiniame JŪS visi kaip vienas įsijungę ir susijungę pasiutiškai kintančioje eterio marmalynėje.

Žinoma, reikėtų stebėtis, jei būtų kitaip. Pasaulis pašėlo suktis vien dėl nepakeičiamo ir gyvybiškai svarbaus „jūs“. Kaip parduotuvėje elementarus pirkimas-pardavimas pavirto didžiai suasmeninto rūpesčio, jusles dirginančio, net į priklausomybę vedančio malonumo aktu, taip televizijoje elementarus žinios siuntimas-priėmimas (ir pardavimas!) pavirto įjunkinančiu tariamu bendravimu, buvimu kartu su jumis. Ir TV siunčiama žinia, kaip kitos prekės, prarado paskirties aiškumą, stabilaus patikimumo, ilgaamžiškumo privalumą.

Zygmuntas Baumanas yra taikliai pastebėjęs, kad vedėjai nebesėdi TV studijose išsitempę it stygos, bet vaikšto, gestikuliuoja ir net prieš itin svarbų pranešimą žinių laidoje, prieš įjungiant mikrofonus, atseit šnekučiuojasi, tarytum netyčia užklupti: taip esą teigia žinios praeinamumą, menką patvarumą. Galima papildyti, kad ir *po* svarbių pranešimų, laidos pabaigoje įprastas vedėjų gestas – nuo darbastalių vienu mostu krūvon sušluoti perskaitytus tekstus, padėti juos į šalį, tarsi palikti praeičiai – taip pat liudija patirto, suvartoto akimirksnio pabaigą ir, iškart, kito pradžią: „Susitiksime po valandos“ arba „Atnaujintos žinios – lygiai devintą“.

Kitas žingsnelis, aukštesnė pakopa – jau ne meistriškai sukurta bendrystės iliuzija, bet nuasmenintas bendras buvimas, vieninga, sutartinė būtis TV eteryje. Globalioji CNN, pavyzdžiui, seniai nesitapatina su kažkokia iškaršusia televizija. Tpfu, kam tokia dar gali būti įdomi? Ji skelbia: CNN yra politika. Arba CNN yra pinigai. Itin populiaraus (ir, banaliai dėsninga, skandalingai pagarsėjusio) CNN vedėjo laidos pavadinimas – *Quest Means Business*. Jį galima suprasti ir taip: ekstravagantiškasis britas Richardas Questas pats yra verslas. Tai – didžiulis TV laidos vedėjo tapatumo virsmas: dievai bežino, kas jis iš tikrųjų per žmogus, užtat jis tampa aiškia idėja, įkūnija tikslų kodą. Tai – nebe šiaip gabus televizijos darbuotojas. Tai tiesiog investicijų portfelis su akiniais ant nosies. Tobula!

Tiesa, be vedėjų TV eteryje dar maišosi gausybė kitų: pašnekovų, komentuotojų, svečių, dalyvių. Bet, trumpai tariant, jie irgi neturi jokio pasirinkimo, jokių šansų keberiotis antraip. Kaip taikliai palygino Dorothy ir Jerome Singer bei Diana Zuckerman, eterio šnekos primena nesibaigiantį vakarėlį milžiniškame nepažįstamųjų būryje: kas kelias minutes, net sekundes esi pristatomas vis naujam sutiktajam, ir tai yra ganėtinai smagu, tik štai sunku įsidėmėti jų vardus, prisiminti, apie ką jie šnekėjo. Arba kad jie čia išvis buvo. Net jei viską prisiminsi, kas iš to: rytoj vėl bus vakarėlis, nauji vardai ir naujos temos, ir, žinoma, vėl slapčiausios (tam vakarui) paslaptys.

Galiausiai, jei kas nors santykyje „kartu, šiapus ir anapus ekrano“ turi pasirinkimą, tai tik žiūrovai. Bet irgi ribotą. Objektyviai jų galią pasirinkti, spręsti riboja nuo „kalbančių galvų“ skirianti erdvė (bent pusmetris ar dešimtys tūkstančių kilometrų), laikas (mikrosekundė ar keli dešimtmečiai), ekranas (kameros). Be to, subjektyviai riboja patirtis ir išmanymas. Juo šito mažiau, juo dažniau žiūrovui, lyg somnambului, bet kuris „TV veidas“ atrodo tinkamas „likti kartu“. Juo daugiau, juo dažniau dėmesys kliūva už įvairiausių detalių ir tokį impulsą slopina. Bet gi patirtis ir išmanymas savaime turi didesnę išliekamąją vertę nei pridera. Tai – vieni iš trukdžių, kurie, kaip sakė Baumanas, reikalauja gilesnės refleksijos, nei savo reikalais užsiėmę vartotojai išgali pakelti. Netobula! Tad, jei galite, „likite įsijungę“. Pagaliau, alternatyvus pasiūlymas juk skamba visai nekaip.

Knygų jūra kaip knygų šventė

2011 m. rugsėjis, Geteborgas

RŪTA LAZAUSKAITĖ

Pasižvalgymas po Geteborgo knygų mugę kėlė daugybę emocijų, tačiau viena jų buvo vyraujanti ir, deja, nesukontroliuojama: tai neaprėpiamos visumos pojūtis, tarsi ilgos distancijos plaukimas be mažiausios vilties išlipti į krantą – visas keturias (rugsėjo 22–25) dienas. Būtent neaprėpiamumas ir diktuoja paskirų *įspūdžių visumos* formatą: knygų mugės visumos (dėl įvairių ir gausių renginių) paprasčiausiai nėra, na, o prekybos plotas keliskart viršijo įsivaizduotąjį.

Skaičiai. Mugės plotas – 14 108 m^2. Įvyko 441 seminarai, o bendras renginių skaičius – virš 3000… Rekordas: organizatorių teigimu, mugės temą *Three Countries – One Language* reprezentavo ne mažiau kaip 95 leidyklos iš vokiškai kalbančių šalių (iš viso dalyvių – 924, autorių agentų – 63, o autorinių teisių sandėrių salė, kur derėtasi ir tartasi net kūno artikuliacijomis, buvo pati šurmulingiausia erdvė). Renginių/susitikimų/diskusijų gausybė ne tik išduoda interesų ir temų įvairovę, bet ir ženklina pakitusį požiūrį į formatą: knygų pristatymai anaiptol nebediktuoja tono, pavyzdžiui, Mario Vargas Llosa diskusijoje ir apie kolonializmą, ir apie kultūros vietą šiandienos visuomenėje buvo kalbinamas visų pirma kaip poziciją užimantis mąstytojas ir dienraščio *El País* eseistas.

Kainos. Geteborgą keletui dienų aplankyti visada verta, ypač – dėl ypatingo meno muziejaus, vaizdingų ir ilgų upės krantinių, uosto. Ir pati mugė tikrai sukurta taip, kad patraukli ir įdomi būtų įvairiausio amžiaus bei interesų asmenybei. Tačiau švediškai nesuprantantiems nereikėtų pasiduoti reklamos šūkio saldumui „Tai mugė kiekvienam“. Deja, tik geras penktadalis numatytųjų seminarų ir susitikimų su užsienio autoriais buvo verčiama į anglų kalbą, ir tai gerokai sumažino informacijos prieinamumą (visai kaip maisto prekių parduotuvėse – viskas tik švediškai ir švedų pagaminta…). Ir nesupranti, kodėl tuomet nesireklamuojama „Tai mugė kiekvienam švedui“? Nors ir atleistina, bet neabejotinai gaila, kai šį faktą sužinai tik sumokėjęs virš 1000 kronų (už keturių dienų, taigi pigesnį bilietą) ir jau išmestas į *jūrą*, kurioje kalbama nesuprantama kalba, – lieka tik vadinamoji *knygų*.

Decentralizacija. Pragmatiškas, bet nenuginčijamai protingas švedų

Mugės pirmojo aukšto fragmentas. 2011. Autorės nuotr.

pasirinkimas: konstruoti kokybiškus *decentralizuotus* kultūrinius (aišku, ne tik!) traukos *centrus*, užuot puoselėjus vieno konkretaus miesto intelektualinį „šiltnamį“. Taigi ir mugės, antros pagal dydį po Frankfurto (taip tvirtina *Wikipedia*), vieta – visai ne sostinėje. Dalyviui naujokui, ir dar užsieniečiui, tikrai lieka neaišku, nei kokio renginio ar apdovanojimo įsitempusi laukia visa švedų publika (kaip Vilniaus knygų mugėje laukiama vaikų / paauglių / suaugusiųjų *metų* „geriausiosios“ ir kitų įvardijimų), nei kurie gi renginiai atitinka *must see* kategoriją. Galiausiai peršasi alternatyvi išvada – tokių čia nėra: Augusto premija, mažoji Augusto, Astridos Lindgren, Selmos Lagerlöf, Elsos Beskow… (o kur dar literatūrinis Nobelis!) ir *n* kitų apdovanojimų nepretenduoja į mugės dėmesį, turi savas, su jų autoriais-steigėjais susijusias tradicijas. Be Hertai Müller suteiktos išskirtinės reikšmės (oficialiai atidarant renginį ryte ir neoficialiai vakare ir t. t.), daugiau sunku pasakyti, kas gi buvo tie lemiami, esminiai renginiai ir susitikimai, nes visuose masė rinkosi apylygė, tik vis kita. Kaip jau minėta, taip reiškiasi švediškoji decentralizacija (ir interesų pliuralumas), o ir toks pavydėtinas dalykas – nepasidavimas bandos jausmui.

Lietuva. Lietuvių stendas – vieniša sala. Ir labai maža (stendo dydis – septyni kvadratiniai metrai? Devyni?..). Visi elementai atskirai tarsi šaunūs: veidai, knygų veidai ir knygas papildantys veidai (žr. nuotrauką su plakatais), bet viskam apskritai trūksta tikėjimo, jog lietuvių kūryba plačiame užsienyje gali būti įdomi. Nepasakysi, jog darbuotojai čia „šalta nosimi“, bet kažko vis dėlto trūksta; mįslė, kaip tautos savitumą pateikti kaip įdomybę, dar neįminta. Ar todėl ir (spaudos žadėtosios) Kęstučio Kasparavičiaus interaktyvios knygos *Braškių diena* „vaikų knygų šalyje“ neteko pamatyti? (Juk šių metų Frankfurto ir Meksikos mugėse dalyvavęs Kasparavičius – susižavėjimo objektas!) Kasparavičiaus knygas, beje, teko matyti kituose stenduose ir kitomis kalbomis… Neapsieita ir be gintarinių paveikslėlių – „Baltiškame turgelyje“.

Lietuvos stendo fragmentas su Jonu Öhmanu. 2011. Autorės nuotr.

Ekranai. Žaidžiant žaidimą „surask 10 skirtumų tarp Geteborgo ir Vilniaus mugių“ vienas tikrai būtų vaizdo technikos panaudojimas. Televizorių ekranai ne tik gali informuoti, skelbti apie tuoj vyksiančius renginius ar transliuoti reklamą. Daugybę ekranų teko matyti autografų dalijimo vietose, ir funkcionuojančių „trečiosios akies“ principu, t. y. filmuojant ir transliuojant vaizdą iš viršaus – praeiviai mato, kaip dailininkas raito autografą į paveikslėlių knygą seniai užaugusiai savo gerbėjai, kaip receptų knygos autoriai, vedantys kulinarinį renginį specialiame hole, pjausto ir kepa daržoves…

Baltarusija. Po mugės temos – vokiečių kalba kuriamos literatūros, – būtent šiai šaliai buvo skiriama daugiausia dėmesio. Tą įrodo ir unikali diskusijų erdvė, skirta išskirtinai Baltarusijos temai: apsupta susidomėjusių ir įsitempusių veidų, kad ir kada eitum pro šalį. Baltarusių literatūrinį pasaulį atstovavo Svetlana Aleksijevič, Andrejus Chadanovičius, Borisas Petrovičius,

„Kulinarinio“ holo scena ir ekranas. 2011. Autorės nuotr.

Arturas Klinau, Dmitrijus Plaksas ir daugiau vardų, tik, deja, ir vėl barjeras, – diskutuojama buvo ne pačiomis populiariausiomis pasaulio kalbomis, t. y. baltarusių ir švedų. Tačiau diskutuojama *buvo*, mat švedai dažnai pripažįsta matantys politinę padėtį po paskutinių rinkimų tik blogėjant. Savo mugės atidarymo kalboje Baltarusiją prisiminė ir Herta Müller.

Eismas. Mobilumas labai puiku, o prie bibliobusų mes jau pakankamai pripratę. Šioje mugėje autobusai tarnavo ne tik bibliotekomis, bet ir banko terminalais, kavinėmis, poilsio kambarėliais, vienvietėmis skaitymo lovomis. Tik jie, žinoma, negabeno iš vieno renginio vietos į kitą. Čia savitą organizacinį darbą turėjo nuveikti ir renginių dalyviai: nepakako akimis permesti programą ir išsirinkti pageidaujamus renginius/diskusijas su jiems patraukliomis personomis, teko atsižvelgti į tai, iš kurio pastato korpuso reikiamo taško link teks judėti, kadangi su 10 min. niekaip neišsiversi. Viena vertus, tarsi puiku tuo atveju, kai nežinai, kur ir ką pamatyti norėtum – minia tave tikrai nusinešes, tik penkiskart gausesnė, nei vilniškė. Kita vertus, ne visi mugės lankytojai čia atgenami minties, jog toks renginys metuose – vieną kartą, ir kad pasirinktas laisvalaikio praleidimo būdas prilygsta estafetei, – tai paliudija faktas, jog nebuvo nė vienos salės, dydžiu prilygintinos Litexpo mugės didžiajai, ir tokio *anšlago*, kaip per „Skylės“ šiemetinį pasirodymą Vilniaus mugėje.

Ikonos. Su jomis asocijavosi galybė stendų, skirtų vienam rašytojui/reiškiniui/leidiniui reprezentuoti. Nykoki arba įvairiaspalviai, tačiau visi vizualūs, ikonografiški. Prie kiekvieno tokio priartėjęs jautiesi – šiek tiek – besiginantis nuo religinių fanatikų arba *facebook'o* fenomeno, nes visi tie „personaliniai“ stendai tarsi šaukia: „Tu arba esi Geteborgo knygų mugėje, arba tavęs nėra visai“. Prisižiūrėti galima visko, taigi atrasti ir perliukų, pavyzdžiui, reklaminį stendelį Thomui Thorildui (1759–1808), vienai „prieštaringiausių figūrų švedų literatūros istorijoje“, sakiusiam, jog „mąstyti laisvai yra didelis dalykas, tačiau mąstyti teisingai – dar didesnis“. Tačiau esmine ikona tapo pankroko žvaigždė Nina Hagen, kurios stilizuotas veidas atsidūrė ant renginio brošiūros bei visos informacinės atributikos, taip pasklisdamas visur: nuo plakatų ant sienų iki šiukšliadėžių dugno. Tik ji atvyko pirmiausia ne savęs parodyti, kaip ir dera tikrai ikonai.

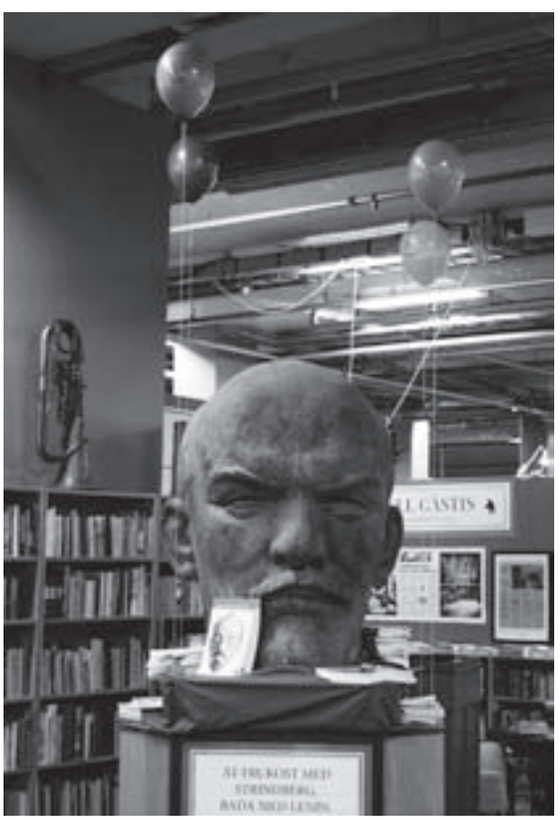

Reklaminis Leninas. 2011. Autorės nuotr.

Kristus. Apie jį liudyti čia atkeliavo Nina Hagen. Po Björk, tai jau antra atlikėja-fėja, tik ši kalba slibino balsu iš vos prakvėpuojančios krūtinės. Kai pankroko žvaigždė su kraujo raudonumo lelijomis plaukuose rengiasi pristatyti knygą apie savo gyvenimą pavadinimu *Confessions*, tikrai nesitiki, kad kalba suksis ne apie jos nepakartojamą gyvenimą ir ribines situacijas (dėl kokio nors LSD vartojimo). Tačiau Hagen pasirodo tikrai nuoširdi oratorė, ne tik laisva, bet ir turinti ką pasakyti, netgi duoti savo klausytojui. Nuo vaikystės už geležinės uždangos iki dvasinių kelionių po Indiją, tačiau daugiausia vis tiek – apie Kristų, apie savo pasitikėjimą Dievu, apie jo dalyvavimą jos gyvenime. Jei užmiršti, ką apie Hagen gyvenimą – taigi ir (ne)nuoseklumą – galima pasiskaityti interneto šiukšlyne, tai tikrai patiki pasakojimu, kaip Kristų ji atrado paauglystėje, ir netgi tiki, kad knygą ji parašė pati (ir iškart pasijunti kaip Fredericko Buechnerio knygelės *Tiesos sakymas* herojai, kaskart patiriantys, kaip neteisingai įvertino *kito* išorę, kokia ji apgaulinga). O gražiausia, ką Hagen pasako nenoro senti kultūros akivaizdoje – „nesenėdami mes nieko neatrasime, tik Dievas visada *naujas*“. Kristaus, nors labiau popiežiaus temą gvildeno Alanas Poseneris, vokiečių-britų rašytojas ir žurnalistas, manantis, jog išpažįsta liuteronybę, bet širdyje, matyt, tikintis tik nuomonių pliuralumu. Taigi Benediktas XVI, skatinantis tikinčiuosius elgtis vieningai, jo knygoje *Pope Benedict's crusade* prilyginamas aršiausiems islamo fundamentalistams. Bet žurnalistas, besilaikantis nuomonės, kad šiandienos popiežius antidemokratiškas ir diktuojantis „*savo* vieną tiesą visiems“, labiau priminė profesorių, su kuriuo diskutuoti niekas nenori, nes šio argumentai ištrūksta iš loginių dėsnių sferos ir tiesiog mėto nesugaunamus iššūkius į kairę ir dešinę.

Leninas. Be galo apmaudu, bet šis dėdulė, atrodo, rinkodaros specialistų galvose įsitvirtino kaip sėkmės talismanas. Taigi mugėje Leninas buvo *įdarbintas*: reklamavo šeimos viešbutį su pirčių kompleksu Peterburge, plagijuojančiu Lenino pamėgtąjį, o iš specialios skrajutės buvo siūloma išsikirpti jo veidą-kaukę su užrašu „aš taip pat noriu būti dėde Leninu“… Betgi nejuokinga, kas, kad žaismingai išpildyta.

Nobelistai. Jų visa pora: Herta Müller ir Mario Vargas Llosa, ir švedai tikrai moka juos pagerbti. Kaip ir nepamiršta pasigirti savo svečiais. Todėl labai džiugu, kad Müller taip neseniai buvo Vilniuje.

Kava. Be abejo, švediškai brangi, bet surandama ant kievieno kampo, kaip ir geriamasis vanduo. Apskritai kalbant, vienas pirmųjų punktų, ką turėtume keisti Vilniaus mugės erdvėje švedų pavyzdžiu, tai pakankama erdvė lankytojų poilsiui ir maitinimuisi, neformaliam bendravimui. Nesinori šiuo ūkišku klausimu toliau plėstis, bet Geteborgo mugėje poilsio stotelių, sumanių ir erdvių, netrūko.

Viršeliai. Čia vėl prisimena jūra. Mugė teikia neribotas galimybes gilintis – vartant antikvariatų ir skaitytų knygų knygynų atsivežtus knygų kalnus, taip pat knygų naujienas. Yra tikrai visokių skonių išraiškos pavyzdžių, bet spaustuvės, kurių dalyvavo taip pat nemažai, nepatingėjo savo stenduose išeksponuoti dailiausiųjų. Jų pagrindinė tendencija – blyškokos spalvos, bet prabangios medžiagos. Ypač intrigavo rusiškų pasakų (per)leidimai, nuo-iki imituojant senus suskaitytus tomelius, atrodančius tuo pat metu ir vaikiškai, ir liūdnai.

Literatūra. Daugybė akademinių leidyklų, universitetų ir institutų jau perėję prie skaitmeninio knygų formato, t. y. šalia popierinės knygos siūlo ir elektroninę. Kartu vyksta ir rankraščių skaitmeninimo įrenginių pažanga (firmos iš Upsalos prisistatymo šūkis: „Daugiau nei skaitmeninimas“), nors, nėra abejonės, šios technikos pirkėjai – tikrai ne privatūs asmenys. Pavydėtinas projektas, ir senokai funkcionuojantis, – nacionalinės lieratūros tekstynas *Litteraturbanken.se*. Taip pat matyti, jog švedai vertina poeziją, ir daugybė Tomo Tranströmerio subtiliai išleistą eilių dvitomį nusipirko ne todėl, jog jis pretendentas gauti Nobelio premiją (oficialiai tai paskelbta spalio 6 d.).

Bookeye skaitmeninimo įrenginys. 2011. Autorės nuotr.

Makulatūra. Jos vakarop, be abejo, pilnos kišenės. Nuo nacionalinę gamtą ir nykstančią florą bei fauną pristatančių ir aktualizuojančių iki *rainbow cultural* informacinių laikraštukų. O šypsosi visi, net ir visiškai neaiškia lektūra prekiaujantys leidėjai, tad stovint prie popieriaus atliekoms skirto konteinerio išrūšiuoti tenka ne tik šiukšles, bet ir savo vertybes. Bet ne jokia juk naujiena, kad jūra plaukti – labai pavojinga.

Artuma
Katalikiškas mėnraštis šeimai

2012-aisiais to, kas svarbu trokštantiems
Dievo ir žmonių artumos,
ieškosime palydimi
palaimintojo Jurgio Matulaičio

Artumą galima užsisakyti nuo kiekvieno numerio
bet kuriame „Lietuvos pašto“ skyriuje, indeksas **5010**;
internetu: www.post.lt, prenumerata.lt;
arba redakcijoje (Rotušės a. 23, Kaunas, tel. 8-37 20 96 83).

www.artuma.lt

„Nežinomi“ JAV dailės muziejai

VI. Bowdoino koledžo meno muziejus

IRENA VAIŠVILAITĖ

Jungtinėse Amerikos Valstijose Bowdoino koledžo pavadinimas asocijuojasi su maža ir labai elitine mokykla. Apie 1700 studentų turintis koledžas didžiuojasi priimantis tik 15% norinčiųjų. Jo studentai priklauso Amerikos viduriniųjų mokyklų absolventų grietinėlei. Už JAV ribų koledžas mažai žinomas, nes jis nėra tyrimų universitetas. Tai laisvųjų menų mokykla, besiorientuojanti į bakalaurų rengimą – vienų geriausių Amerikoje bakalaurų. Iki XX a. septinto dešimtmečio Bowdoinas buvo elitinis vyrų koledžas. Jo auklėtinių galima rasti įvairiose srityse – nuo politikos iki literatūros. Meino valstijos gubernatoriaus postas juokais vadinamas Bowdoino katedra, mat jį dažniausiai užima koledžo alumnai.

Bowdoino koledžas įsikūręs šiaurinėje Meino valstijoje, Brunswicko miestelyje. Jo istorija prasidėjo 1794 m., kai Meinas dar buvo Masačiusetso valstijos sudėtyje. Koledžą įkūrė žymus Amerikos nepriklausomybės veikėjas ir Masačiusetso gubernatorius Samuelis Adamsas. Mokykla gavo kito iškilaus Naujosios Anglijos veikėjo ir naujojo koledžo geradario Jameso Bowdoino vardą.

Pirmosios JAV aukštosios mokyklos įkurtos XVII a. Europoje tai buvo universitetų atnaujinimo laikas, kai senąjį scholastinį studijų būdą keitė humanistinio ugdymo idealai bei domėjimasis eksperimentiniu mokslu. Todėl visi senesni JAV koledžai ir universitetai turi ne tik laboratorijų ir tyrimo centrų, bet ir įvairių muziejų. Studijoms papildyti ir mokslo tyrimams buvo kaupiamos mineralų, senienų ir dailės kūrinių kolekcijos, tam negailint lėšų. Norėta, kad studentai galėtų prisiliesti prie klasikinės kultūros ir išmoktų ją vertinti. Pasakojama, kad vienas Jeilio prezidentas įsižeidė, lankytojui pagyrus jo kabinete kabantį ankstyvojo italų Renesanso paveikslą kaip puikią kopiją.

Tokių žymių ir todėl turtingų universitetų kaip Harvardas ar Jeilis rinkiniai išaugo iki reikšmingų viešųjų muziejų lygio. Taip, pavyzdžiui, Jeilis turi Dailės galeriją, Britų meno centrą, Peabody natūraliosios istorijos muziejų ir Muzikos instrumentų rinkinį. Harvardo universitetas turi net tris dailės muziejus ir dar aštuonis gamtos ir tiksliųjų mokslų muziejus.

Mažesnės aukštosios mokyklos savo dailės kolekcijų dažnai nėra sukėlusios į formalų muziejų ir jas saugo bei eksponuoja universiteto salėse, koridoriuose bei kabinetuose. Šitaip studentai pripranta gyventi meno kūrinių apsuptyje, o mokyklai priklausantys darbai naudojami bendrauniversitetiniams kursams. Ne vienas senesnis koledžas turi kokybiškų klasikinės ir Renesanso skulptūros atliejų – jos pasitarnaudavo klasikinės istorijos ir dailės istorijos kursams, būdavo naudojamos piešimo užsiėmimams. Ir dabar studentams jos yra pirmoji galimybė susipažinti su iškiliausiais senosios skulptūros kūriniais trimatės reprodukcijos pavidalu.

Bowdoino koledžas turi atskirą dailės muziejų, beje, vieną seniausių JAV. Čia rasime ir graikiškų vazų, ir romėnų skuptūrų, ir Renesanso bei Baroko tapybos, taikomosios dailės ir grafikos. Pradžią muziejaus kolekcijai padarė Jameso Bowdoino 1811 m. padovanotas Europos tapybos ir grafikos rinkinys. Dabar muziejui priklauso per 15 000 objektų. Dažnas jų yra koledžo auklėtinių ar rėmėjų dovana. Taip, pavyzdžiui, italų XIV–XV a. tapybos darbų muziejus yra gavęs iš Samuelio Kresso fondo, kurio kolekcija sudaro Vašingtono DC Nacionalinės galerijos rinkinio pagrindą.

Esama ir įdomybių. Keturi didingi

Bowdoino koledžo meno muziejus. http://www.topboxdesign.com

Bowdoino koledžo meno muziejaus ekspozicijos sallė. http://www.topboxdesign.com

Ašurbanipalo rūmų Ninevijoje reljefai priklauso tai pačiai sero Austeno Henry'o Layardo kasinėjimų kolekcijai kaip ir esantys Britų muziejuje. Ninevijos kasinėjimuose 1847 m. rastus reljefus Bowdoino koledžo auklėtinis, gydytojas Henri Byronas Haskellas įgijo Biblijos istorijos kursui. Šie objektai turėjo paliudyti Senojo Testamento istoriškumą.

Bowdoino meno muziejaus kolekcijos šiuo metu suskirstytos į Senovės, Europos, Amerikos ir ne Vakarų meno. Toks skirstymas liudija koledžo ištikimybę klasikiniam išsilavinimui – kultūroje ir toliau išskiriama Vakarų civilizacijos sritis. Tokio skirstymo yra atsisakęs ne vienas JAV universitetas. Muziejaus pastatas irgi yra JAV muziejininkystės paminklas. Senąjį pastatą 1894 m. koledžui padovanojo seserys Harieta ir Sophia Walker. Jų šeima turėjo sėkmingą verslą Bostone, tad pasitelkta buvo žinoma architektų dirbtuvė, projektavusi Bostono viešąją biblioteką, Morgano biblioteką ir muziejų Niujorke, miesto muziejų Brukline. Architektas Charlesas Follenas McKimas sukūrė Andrea Paladio kūrinių įkvėptą centrinio plano pastatą – elegantiškus meno rūmus. Muziejaus pastato centrinę erdvę – didingą rotondą – puošia iškiliausių to laikmečio JAV dailininkų sieninės kompozicijos, vaizduojančios didžiuosius Vakarų meno miestus – Atėnus, Romą, Veneciją ir Florenciją.

Iš pradžių muziejuje buvo įsikūrusi ir Bowdoino dailės istorijos katedra. Turtingą Egipto, Mesopotamijos, Graikijos ir Romos kolekciją bei senųjų spaudinių rinkinį intensyviai naudojo Klasikos studijų programa. Laikui bėgant keitėsi supratimas apie muziejų, dėstymą ir studentų ugdymą. Dailės istorijos katedra išsikėlė į naujas patalpas. Šalia dailės istorijos programos atsirado vaizduojamosios dailės studijos, kurios laipsniškai vis didesnį dėmesį skyrė fotografijai ir kinui. Reprodukcijų ir meno žurnalų kolekcijos pagrindu buvo sukurta koledžo meno biblioteka. Muziejaus rinkinius savo kursams pradėjo pasitelkti sociologai. Todėl buvo išplėsta naujausios dailės kolekcija, atsirado nuolat keičiamų parodų.

Paskutiniaisiais XX a. metais JAV universitetai, savo laiku buvę uždaros mokslo institucijos, ėmė stiprinti ryšius su vietos bendruomenėmis. Studentai pradėti skatinti užsiimti laisvanoryste, atsirado socialinės programos. Tai galų gale atsiliepė ir Bowdoino muziejui, kuris pradėjo rengti viešas parodas, paskaitų kursus. Permainas atspindėjo muziejaus pastato rekonstrukcija, baigta 2007 m.

Senasis, iškilmingas įėjimas į muziejų buvo atsuktas į koledžo teritoriją. Bostono architektų Machado ir Silvetti dirbtuvės suprojektavo atskirai stovintį įėjimo kubą iš bronzos ir stiklo. Šis įėjimas atveria muziejų ir koledžui, ir miestui. Į miestą atsuktas muziejaus

Bowdoino koledžo meno muziejaus nugarinis fasadas. http://www.topboxdesign.com

nugarinis fasadas, rekonstruojant uždengtas stiklo siena, praplečia muziejaus erdvę į išorę. Po žeme įrengta seminarams skirta auditorija ir keičiamų parodų erdvė, skirta akademinėms programoms bei viešiesiems renginiams. Bendrasis muziejaus plotas padidėjo beveik dvigubai, įrengtos modernios klimato kontrolės ir priešgaisrinės sistemos.

Po rekonstrukcijos plačiajai visuomenei skirtos parodos yra rengiamos reguliariai. Muziejus tam naudoja savo fondus bei pasitelkia muziejinius mainus. Vasarą Meino valstija sutraukia daug atostogaujančių. Todėl viena iš metų parodų rengiama vasarą. 2011 m. tokia „vasarotojų“ paroda buvo skirta Edwardui Hopperiui. 1914–1929 m. šis dailininkas vasarojo Meine ir čia nutapė rekšmingų darbų bei paliko mažai žinomą etiudų rinkinį. JAV Hopperis gerbiamas kaip vienas pirmųjų „tikrų“ amerikiečių tapytojų, išreiškusių šalies dvasią, todėl yra mėgiamas ir plačiosios publikos. Taigi paroda Bowdoino koledže turėjo didžiulį pasisekimą ir sulaukė labai palankaus kritikų vertinimo.

Rudenį muziejus atidarė parodą „Išilgai Janczės upės. Bronzos amžiaus kultūra Hunano regione“. Eksponuojama 60 bronzos indų ir varpų, sukurtų šioje Pietų Kinijos provincijoje. Labai informatyvią parodą lydi viešos Kinijos kultūros žinovų paskaitos. Koledžas turi vertingą Kinijos taikomųjų menų kolekciją, bet dauguma šios parodos eksponatų pasiskolinti iš Kinijos. Kai kurie jų visai neseniai rasti archeologų, tad iš šalies dar niekada iki šiol nebuvo išvežti. Be Brunswicko paroda dar buvo rodoma Niujorke.

Bowdoino koledžas, kaip jau minėta, nėra mokslo tyrimų uinversitetas. Tačiau tai nereiškia, kad koledžo dėstytojams nekeliami labai rimti reikalavimai. Tik jie kiek kitokie, nei antai Harvarde. Jei rimtų tyrimų universitetų studentai dažnai nė nemato žymių čia dirbančių profesorių, kurie pirmiausia užsiima mokslu, tai Bowdoino dėstytojai privalo ne tik tyrinėti ir skelbti straipsnius bei knygas, bet ir dėstyti – gerai dėstyti. Tikriausiai būtent todėl Bowdoino dailės istorijos programa 2010 m. pripažinta geriausia JAV.

Kęstutis K. Girnius

TAUTA, IŠBANDYMAI, DOROVĖ

Tarp komunizmo ir demokratijos

Turime asociatyviųjų pareigų, nes esame vertinančios būtybės – ir ne tik ta prasme, kad žmonės kai kuriuos dalykus laiko vertingais, o kai kuriuos – ne, pavyzdžiui, kad vienas vertina alų, o kitas muziką. Mes būtume skirtingos būtybės, arba bent mūsų gyvenimas radikaliai pasikeistų, jei nevertintume vaikų, draugų, gimtosios šalies, jei santykiai su jais neturėtų vaidmens mūsų gyvenime, jei mintis, jog tai yra mano žmona ar draugas, nebūtų paskata vienaip ar kitaip elgtis, jei mes būtume abejingi šitokiems ryšiams ir santykiams. Pamėgink įsivaizduoti, kaip pasikeistų tavo gyvenimas, jei ne tik nebevertintum ir nebepuoselėtum to, kas dabar tau svarbu, bet kad ir nieko nebevertintum, jokiems žmonėms ir jokiems projektams nebeteiktum pirmenybės, viską ir visus lygiai traktuotum? Ką tada veiktum rytą atsikėlęs?

Kęstutis K. Girnius

NAUJOJO ŽIDINIO-AIDŲ BIBLIOTEKA

Apie demokratinį kūną ir elektroninius vaistus

KORNELIJUS ILGAVA

Atstovaujamosios demokratijos samprata – itin ginčytina. Daugelis politikos teoretikų, nuo anarchistų iki konservatorių, pripažįsta, kad ji yra aristoteliškosios oligarchijos atmaina. Iš esmės tokią valstybę valdo verslo struktūros arba jų interesų atstovai, tarpininkai. Vis dėlto teisės rinkti valdančiuosius bent kartą per keletą metų niekas neginčija. Tuo dabartinė atstovaujamoji demokratija skiriasi nuo klasikinės. Politikos teoretikas Johnas Dunnas buvo gana arti tiesos tardamas, kad „šiandien politikoje demokratija tėra *vardas*, ko mes negalime turėti ir vis dėlto nepaliaujame trokšti". Trokšdami įveikti atstovaujamosios demokratijos krizę, išradingesni (o gal susiję su IT verslu?) žmonės ėmė ieškoti būdo, kaip demokratijai sugrąžinti jos dalyvaujamąjį pobūdį.

Kažkam pasirodė, kad tai technologinis klausimas, ir netrukus gimė idėja panaudoti internetą. Kodėl? Elektroninės komunikacijos priemonės sprendžia problemą, kuri atrodė esminė – vietos problemą. Neva senovėje žmonės galėję įgyvendinti tiesioginę demokratiją tik todėl, kad tautos susirinkimas sutilpdavęs kalvoje. Sekant ta pačia mintimi, galima pridurti, kad dėl šios priežasties lig šiol ir negalėjome įsteigti tokios santvarkos pas mus. Juk nei ant Gedimino kalno, nei *Siemens* arenoje netilps trys milijonai piliečių. O štai elektroninė komunikacija, ypač internetas, šią problemą išsprendžia. Jis gali bet kuriuo metu, bet kur esančius milijonus piliečių susieti *virtualiai*. Ir štai čia, parodijuodamas Leniną, Kembridžo istorikas Paulis A. Cartledge'as klausia, ar demokratija negalėtų reikšti visų piliečių lygaus žodžio teisės plius visos šalies masinės komunikacijos?

Panašus klausimas buvo įpavidalintas ir Lietuvoje. 2006 m. (teikė Informacinės visuomenės plėtros komitetas, pirmininkė Irena Šiaulienė) ir 2011 m. (šįkart – Arūnas Valinskas) pasirodė du įstatymo projektai, kurie abu kalbėjo tą patį: sukurti ir įteisinti internetinio balsavimo sistemą (arba per elektroninę bankininkystę, arba per vyriausiosios rinkimų komisijos (VRK) puslapį). Abu projektai argumentavo, jog tokia balsavimo sistema palengvintų ir skatintų dalyvavimą rinkimuose. Abu projektai ir tada, ir dabar buvo atmesti (grąžinti tobulinti), tačiau tikėtina, kad tokių iniciatyvų kils dar ne kartą.

Pagrindiniai atmetimo argumentai buvo suformuluoti Specialiųjų tyrimų tarnybos, Teisės instituto bei šio klausimo svarstymuose aktyviai dalyvaujančio programuotojo Emilio Dambausko (plg. informatyvią svetainę *www.balsavimas.lt*). Iš esmės visi argumentai kalba apie skaidrumą, kurio stoka atsiskleidžia įvairiais techniniais lygmenimis (pasak Dambausko – asmeniniuose kompiuteriuose, bankų ar VRK sistemose, programinėse ir techninėse įrangose). Pirmiausia internetinis balsavimas netiesiogiai numato, kad pats balsuojantysis turi pasirūpinti kompiuterio saugumu, t. y. jam perkeliama atsakomybė, kad kompiuteryje nebūtų virusų ar programų, kurios fiksuoja balsuojančiųjų veiksmus kompiuteryje arba užgrobia kompiuterius. Žinoma, valstybė gali tikėtis šiokio tokio piliečių kompiuterinio raštingumo. Juk jis teikiamas jau mokyklose. Tačiau toks aukštas technologijų išmanymas peržengia tiesiog raštingumo ribas, tapdamas specialybiniu žinojimu, kurio reikalauti neįmanoma.

Kitas lygmuo – bankų ir VRK sistemos. Jei balsavimas būtų siejamas su elektronine bankininkyste (kaip numatė 2006 m. projektas), didžiulė atsakomybė tektų bankams. Nuo šiol jiems būtų patikimi ne tik pinigai, bet ir politinė valia. Pavojingiausia, ypač stebint „Snoro" aferą, kad šią politinę valią gali stebėti ir, turint interesą, kontroliuoti banko darbuotojai. Kaip pastebi Dambauskas, gana paprasta pamatyti, kai pinigai yra pavagiami iš kortelės, bet veik neįmanoma atsekti prisijungimo duomenų nutekinimo (abu projektai numatė pakartotinio balsavimo galimybę. Oficialiai patvirtinamas tik paskutinis balsavimo variantas, tad nusikaltėlį būtų sunku atsekti, jei jis balsuotų po to, kai jau balsavo pilietis). Kita vertus, jei būtų apsispręsta balsavimą vykdyti per VRK, kiltų puslapio saugumo problemų. Jei puslapis būtų kuriamas užsienyje, jo patikimumas priklausytų nuo etiškos puslapio sertifikavimo įstaigos veiklos. Jei puslapis būtų kuriamas Lietuvoje, kiltų problemų su saugumo sistemomis. Piliečiams tektų apeiti „naršyklėje nustatytą saugumo sistemą", mat „dauguma Lietuvoje esančių kompiuterių nepažįsta ir nepripažįsta jokių Lietuvos sertifikavimo įstaigų" (Dambauskas). Be visų šitų skaidrumo klausimų, dar tektų užtikrinti programinės ir techninės įrangos skaidrumą.

Vis dėlto nederėtų susitelkti į techninius argumentus, nes juose slypi trūkumas, neleidžiančius užbaigti ginčo. Pačia savo prigimtimi technologijos byloja apie progresą. Todėl techniniai trūkumai tėra daliniai ir leidžantys numanyti, kad anksčiau ar vėliau jie bus ištaisyti ir patobulinti. Dėl neva technologinio ginčo pobūdžio, šį klausimą linkstama patikėti siauriems specialistų rateliams – teisininkams, programuotojams, komunikacininkams. Bet juk valstybės valdymas yra ne technologinis klausimas, o politinis. Todėl reikia klausti, ką politiškai reiškia internetinis balsavimas – ir konkrečiai Lietuvoje, ir apskritai.

Lietuvoje tai pirmiausia reikštų, jog piliečiams, nebedalyvaujantiems Lietuvos politiniame gyvenime, dirbantiems ir gyvenantiems svetimose šalyse, būtų suteikiamos lengvos galimybės spręsti šalies politinę ateitį. Kalbama būtent apie tuos kelis šimtus tūkstančių žmonių, kurie, (bent dabar) nesiedami savo ateities su valstybe, vargu ar gali rūpintis valstybės ateitimi. Būtų nenuoseklu suteikti atsakomybę tiems, kurie jos atsisakė (ir šiuos dera skirti nuo tų, kurie tėra laikinai svečioje šalyje, aktyviai domisi šalies gyvenimu ir balsuoja paštu). Kartu tai reiškia, kad nebebūtų aišku, kas ir kaip išreiškia politinę valią. Nėra ko net priminti papirkinėjimo skandalų, iškylančių kone su kiekvienais rinkimais. Internetinio balsavimo atveju situacija tik pasunkėtų, nesant net galimybės patikrinti, ar valia buvo išreikšta laisvai ir paties asmens. Balsuojant namų aplinkoje nebeliktų saugiklių, kad balsuojant nebūtų taikomas fizinis ir psichologinis spaudimas, kad nebūtų pavogti duomenys, įgalinantys balsuoti, kad žmogus nebūtų papirktas balsuojant. Žema balsavimo kultūra yra ne grėsmė, o tikrovė, ir internetinis balsavimas tik dar labiau šią tikrovę praplėstų.

Kalbant apskritai, elektroninė demokratija (internetinis balsavimas yra viena iš e-demokratijos briaunų) yra bandymas politikos procesą perkelti tarp puodų, t. y. į namų erdvę. Šis suasmeninimas yra visiškai kitokio pobūdžio nei įvykęs XVIII a. pabaigoje – XIX a. Pastarieji pokyčiai buvo susiję su „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija“, socialinių klausimų (pavyzdžiui, asmens ekonominės gerovės, sveikatos) perkėlimu į valstybės lygmenį. Kartu gimė modernioji visuomenė, keistas asmeniškumo ir politiškumo hibridas. Tuo metu atrodė, lyg politika įgavo antrą kvėpavimą, šalia azartiškų, bet niekingų dvaro intrigėlių bei karų atsirado „kilnios“ socialinės problemos, kurių sprendimas turėjo atnešti valstybei ir jos globotiniams, *piliečiams*, gerovę. Šiaip ar taip, tuo metu vis dar buvo nesunku nubrėžti liniją tarp to, kas privatu, o kas – vieša, tik santykiai tarp abiejų sferų suintensyvėjo.

Tuo tarpu elektroninės demokratijos idėja byloja apie norą pabaigti politiką. Įkurdinant politiką, sprendimų priėmimą namuose, ji būtų apglėbiama namų intymumo ir asmeniškumo. Viešojo pasaulio šviesa yra pernelyg raiži intymiems namams. Čia veikiau rūpinamasi buities klausimais, politikai vietos lieka tik prie virtuvės stalo ir televizoriaus. Kitaip tariant, namuose bendrasis rūpestis nėra svarbiausias, svarbesnis yra šeimyninis ar asmeninis interesas. Tarytum vėl brėžiasi hobsiškos ar rusoistinės vizijos, kuriose šeimyniniai ir individualūs interesai sugrįžta, imdami viršų. Politikai tapus grynai namų reiškiniu, būtų galutinai sunaikintas bendrasis rūpestis, kuris šiandien vis labiau kenčia dėl socialinių klausimų eskalavimo ir privačiųjų interesų painiojimo.

Elektroninė demokratija yra orientuota į radikaliai kitą, dar iki galo neįsivaizduojamą pasaulį. Šiame pasaulyje nebeliks matomų, aiškių apsisprendimų. Jie taps kasdieniais darbais priešais kompiuterio ekraną. Jie nebebus matomi aplinkinių, – nebent technologijų, kurios seks, matuos ir skelbs susiklosčiusią valią. Šių technologijų negalės stebėti ir prižiūrėti paprastas žmogus (pavyzdžiui, rinkimų stebėtojas). Jos bus patikėtos specialistams, kurių žodžiais reikės tikėti tarytum pranašų. Jie neabejotinai kurs vis geresnes apsaugas, technologijas, bet juo jos bus geresnės, juo mažiau jas galės suprasti visi likusieji. Žmogus čia tebus priedas.

Išties klaidinga manyti, kad tokiomis sąlygomis valstybė kaip bendruomenė išliktų. Virtualioje erdvėje žmonių nebesaistytų joks apčiuopiamas pagrindas, jokie tikri ryšiai, tik lakus puslapių srautas. Elektroninė demokratija neatkurs piliečių komunikacijos, mat žmonių elektroniniai avatarai susitikinės su kitų virtualiais įvaizdžiais. *Facebook'o* realybė puikiai parodo, kad milžiniškoje žmonių sutelktyje, antai itin populiariuose atlikėjų, viešų figūrų puslapiuose, debatas tevirsta paskirų individų emocijų išreiškimu, o ne diskusija. Lengva paspausti *like*, veik neįmanoma komunikuoti su bent dešimčia tūkstančių. Neliks pokalbio, diskusijos, debato, – geriausiu atveju, kažkokio žmonių skaičiaus susirašinėjimas. Neliks net ir bent simbolinio piliečių susitikimo prie balsavimo urnų, kai tenka specialiai išeiti iš namų į viešumą, nepaisant bjaurių orų ar paprasto tingulio.

Tad klaidinga manyti, kad internetinis balsavimas ar elektroninė demokratija yra artimi senoviniam idealui. Klasikinis balsavimas buvo susijęs su diskusija, o balsavimas tik ją vainikuoja. Piliečio nebuvimas ant kalno, nediskutavimas su bendrapiliečiais, užsisklendimas savo veikloje kur nors turguje ar uoste neleisdavo balsuoti. Elektroninė demokratija diskusijos dėmenį praleidžia. Ji praleidžia ir veiksmų dėmenį. Ji praleidžia žmonių santykius, bendriją, viešumą, netgi apsisprendimo slaptumą. E-demokratijos pasaulyje politikos nebeliktų, o jai išnykus, pati demokratijos sąvoka taptų beprasmė.

Lotynai

Septyni milijardai protingųjų

EGIDIJUS VAREIKIS

Štai ir atsitiko. Turime septynis milijardus žmogiškųjų būtybių. Biologų akimis žiūrint, esame viena labiausiai paplitusių rūšių planetoje, nors biomase nusileidžiame ir smulkiems jūros nariuotakojams, ir bakterijoms. Mes, žmonės, turime garbiai skambantį lotynišką pavadinimą – *homo sapiens* – protingi žmonės, o dar tiksliau, labai protingi žmonės, protingųjų žmonių protingasis porūšis – *homo sapiens sapiens*.

Baigdamas šių metų refleksijas apie lotynus ir jų pėdsaką istorijoje nutariau pasielgti feisbukiškai. Šiame socialiniame tinkle ūžauja mada pasiskaičiuoti, kiek tavyje yra Marso ir Veneros, kiek prezidento, zodiako, supermeno ar net šventojo. Atsakai į kai kuriuos anketos klausimus, ir paslaugus kompiuteris paskaičiuoja. Taigi kiek mumyse – septyniuose milijarduose – yra lotyniškumo, ar be minėto protingumą pabrėžiančio vardo turime dar ką nors, menančio kadainykštę nedidelę Apeninų pusiasalio gentį?

Žiniasklaida ir internetas pilni optimistiškos ir pesimistiškos statistikos. Galima pagal gimimo datą atrasti savąjį eilės numerį milijardiniame sąraše, galima sužinoti savo statistinę mirties datą ir tą kitą eilės numerį, gali žinoti net kur, pagal statistiką, tau lemta gyventi po kelių ar keliolikos metų. Įdomu. Statistikai paskaičiavo, kad tipiškiausias Žemės gyventojas šiandien turėtų būti 28 metų kinas. Pateikiamas net kompiuterio sugeneruotas jo statistinis portretas. Tipinis pasaulio gyventojas yra dešiniarankis, heteroseksualas, turi mobilų telefoną, tačiau nesinaudoja internetu ir internetine bankininkyste, nes iš viso neturi sąskaitos banke, gyvena mieste ar miestelyje, kur dominuoja pirma ar antra kartos „nuo žagrės“, t. y. savo gyvenamojoje vietoje atsiradę neseniai...

Pagal statistiką atrodytų, kad pasaulis jau nebe europietiškas, tačiau kitas statistikos žinyno skaičius sako, kad tipiškiausias *homo sapiens* turėtų būti krikščionis, mat krikščionys sudaro apie trečdalį visos žmonijos ir lenkia visus kitus tikėjimus. Musulmonai sudaro penktadalį, o induistai – aštuntadalį pasaulio. Taigi lotynišką motyvą jau turime. Pridursiu, kad krikščionybė yra vienintelis tikėjimas, turintis savo narių visose pripažintose pasaulio valstybėse. Jei jau eiti giliau, tai Abraomo tikėjimo vaikai (krikščionys, musulmonai bei judėjai) sudaro absoliučią daugumą Žemės gyventojų.

Norėdamas kiek prasklaidyti gerai žinomą lietuvišką pesimizmą pridursiu, kad krikščionybė šiandien yra sparčiausiai augantis tikėjimas. Apibendrinus įvairių enciklopedijų ir žinynų duomenis galima teigti, kad per du milijardus gerokai perkopusią krikščionių bendruomenę kasmet papildo 25 milijonai naujų krikščionių: maždaug 22,5 milijono dėl natūralaus prieauglio ir dar apie 2,5 milijono atsiverčia iš kitų tikėjimų. Palyginimui priminsiu, kad islamo bendruomenė kasmet pasipildo 22,5 milijono naujų narių, tarp kurių demografija atneša apie 21,7 milijono, o atsivertusių – apie 800 tūkstančių. Esama tikėjimų ir religinių sektų, augančių kur kas greičiau, tačiau absoliučiais skaičiais tebepirmauja „lotynai“. Beje, daugiausiai „nuostolių“ dėl atsivertimų patiria induistai ir judėjai. Statistikos prognozės sako, kad krikščionybė išliks sparčiausiai augančiu tikėjimu bent jau iki 2050 metų, tad lyderiaudama pasitiks aštuntąjį ir devintąjį milijardą. Jeigu niekas iš esmės nepasikeis. Tik kad nepasikeis, garantijų nėra.

Kitas neabejotinas lotynizmų triumfas – tai lotyniškos raidės, kurios buvo ir tebėra labiausiai paplitęs pasaulio raidynas. Galima sakyti, kad didžioji žmonijos istorinio, kultūrinio ir mokslinio paveldo dalis užrašyta būtent jomis, o kokiems nors kosminiams ateiviams, jei jie yra, „atradus“ Žemę ir ketinant ką nors suprasti reikės mokytis visų pirma lotyniškų raidžių ir net lotynų kalbos. Net ir didžioji Kinija nutarė, kad geriau rašyti iš kairės į dešinę ir horizontaliai, nei iš viršaus į apačią, o ABC tebėra reikšmingiau net nei alfa ir omega, ką ir kalbėti apie kinų raštą.

Lotynų kalbos ar terminijos pagrindu sukurti mokslo ir kultūros pagrindai, kurių niekaip neišstūmė ir visuotinis anglų kalbos paplitimas. Kitaip tariant, anglų kalba inkorporuoja lotyniškąją terminologiją į savo žodyną.

Paminėsiu dar keletą lotyniškų motyvų, dažnai statistikos nepastebimų, o iš tiesų netgi neapskaičiuojamų. Tai politikos ir teisės dalykai. Reikia pripažinti, kad gyvenamajame pasaulyje galiojanti teisinė sistema ir principai yra ne kas kita kaip modifikuota romėnų teisė, jos pasekmės bei modifikacijos. Būtent tokia įsigalėjo pasaulyje ir yra formalioji absoliučios daugumos šalių teisinė sistema, su kuria konkuruoja nebent šariato teisė. Neatsitiktinai romėnų teisės studijos tebėra privalomas dalykas teisės studentams visame pasaulyje – be jos nesuvokiama dabartinė teisė. Net ir gerai mums žinomuose „Europos standartuose“, kuriems reikia prilygti stojant į ES, yra jau minėtos teisės fundamentas.

Tyčia tai įvyko ar netyčia, jau kalbėjome. Šiaip ar taip – politika ir dabartinė pasaulio tvarka yra vienas iš geriausiai pasiteisinusių projektų. Graikai net ir kri-

zės metu niekada nepamiršta pasakyti, kad demokratija gimė Graikijoje ir per lotynus tapo pasauliniu reiškiniu. Pasaulio tvarkos elementai – demokratija, rinkos ekonomika, žmogaus teisės ir juos lydintys Tvarkos elementai yra tvarka, kuri sukurta Europoje, sukurta europiečių su aiškiu „lotynišku“ skoniu. Šiuolaikinė diplomatija funkcionuoja remdamasi jau minėtais romėniškos teisės pagrindais.

JTO, sukomponuota kaip Antrojo pasaulinio karo rezultatų įteisinimas, taip pat yra lotyniškas projektas. Pasaulio tvarkos terminas atsirado XIX a., kai reikėjo sutvarkyti ponapoleoninę Europą ar pasaulį, ir tą tvarką reglamentavo didžiųjų Europos valstybių norai. Tačiau galime eiti dar giliau į istoriją. Šiandien tebekalbame apie vadinamąją vestfalinę valstybę (vieną jos formų – tautinę valstybę), kurios pagrindas iš esmės buvo rūpestis dėl Šventosios Romos imperijos likimo XVII a. Kad ir kokia tai būtų valstybė šiandien, kurioje gyventų tie septyni milijardai – respublika ar imperija, demokratinė tvarka ar autoritarinis režimas – jos valdymo forma būtų lotyniška.

Oficiali pasaulio architektūra (vadinkime ją kolonijine) taip pat yra veikiau europietiškas nei koks azijietiškas standartas. Oficiali protokolinė apranga – taip pat europietiška. Tebūnie kelnės – barbarų pramanas, bet vis tiek lotynai jas priėmė ir paskleidė.

Tačiau priminkime ir tai, kad lotyniškų tradicijų pasaulis neatsispyrė karo teisei ir grobimo pagundai, kad ne visur tas lotyniškasis pasaulis atėjo kaip gėrio ar pažangos simbolis. Karai ir žudynės, kurių, pasak Zbigniewo Brzezińskio, daugiausiai buvo europiniame ir euroatlantiniame pasaulyje, irgi mūsų pasaulio simbolis. Juk didžiausi, žiauriausi karai vyko Europoje, kurią nusiaubė komunizmas, nacizmas. Dabar siaubia populizmas. Net ir lietuviams Brunonas neatrodė tas, kuo norėjo atrodyti, tačiau ne visi su lotynizmais susigyveno taip santykinai lengvai ir ilgam.

Kalbama, kad XXI a. jau tikrai nebebus lotynų amžius. Ar tikrai tai tiesa? Iki šiol nė vienas amžius taip ir netapo Azijos ir Afrikos, nors gyventojų Kinijoje visada buvo daugiau nei Europoje. Kiniški restoranai plinta visame pasaulyje, kiniška produkcija jau yra kiekvieno mūsų namuose, bet ar tikrai XXI amžius vadinsis Kinijos amžiumi?

Gali būti, kad ir vėl ne, nes Kinija (ir Indija, ir...) didele dalimi ne kuria naują pasaulį, o bando prisitaikyti prie esamojo – tiksliau sakant, gaminti esamajam ar teikti jam logistines paslaugas. Samuelis Huntingtonas pranašavo civilizacijų konfliktą, kuris po daugelio modifikacijų turėjo tapti konfliktu „Vakarai prieš visus kitus“ ir Vakarai tame konflikte pagal apibrėžimą turėjo pralaimėti. Iki šiol nepralaimėjo, nors, tiesą sakant, kitaip ir nebuvo įmanoma: Vakarai diktavo sąlygas visiems kitiems, nes tie kiti dėl daugelio priežasčių niekaip nesusivienijo tarpusavyje. Iki šiol nepralaimėjo musulmonams, budistams ir niekam kitam. Jei jau žiūrėsime optimistiškai, tai du kartus lotynus bandė įveikti islamas, tačiau neįveikė. Pirmąją islamo ekspansiją sustabdė, berods, baskai, įamžinti Rolando giesmėje, antrąją – lietuviai, lotyniška drausme prie Vienos sumušę osmanus. Argi įveiks trečiąjį kartą, ar kinas, kuris šiandien yra tipiškas pasaulio gyventojas, mus įveiks? Veikiau pats taps lotynu ir po kurio laiko gins lotynų idėją. Kadaise juk beveik stebuklingu būdu sulotynėjo visi Europos barbarai ir pagonys. Ivo Andričius *Drinos tilte* pastebėjo, kaip išdidus Habsburgų siųstas valdininkas į Bosniją atvykdavo kaip aukštosios kultūros nešėjas, o po kelių mėnesių jau sėdėdavo niekuo neišsiskiriantis iš vietinių lotynų, sugėrusių visas kultūras. Jei turkai rašo lotyniškai, jei azerbaidžaniečiai ir kazachai nori būti europiečiais, tai sugersime jų kultūras ir kitoniškumus.

Tad ne taip jau ir rizikinga pranašauti, kad XXI amžius taip pat bus lotyniško palikimo šimtmetis. Kad ir kas nutiktų, graikų-žydų-romėnų ir kitų europiečių išgalvotas pasaulis gyvena, dauginasi ir jau pasiekė septynis milijardus. Tie kiti „Nevakarai“ iš tiesų labai mažai sukūrė, mažai išrado, mažai padarė to, ko mums labai reikia – buitinių technologinių naujienų.

Mes rašome istorijos juodraštį. Juodraštį rašė ir lotynai jau prieš tūkstančius metų. Tas juodraštis galiausiai susiredaguoja lotynų naudai. Šiais metais pabandėme pažvelgti į civilizacijos raidą iš jos kūrėjų pozicijos: kaip tad atsitiko, kad lotynai – nedidelė Apeninų pusiasalio gentis (kai kas sako, kad iš nežinia kur atėjusi migrantų bendrija) – ilgainiui davė pradžią galingam civilizacijos proveržiui?

Metų pabaigoje tenka konstatuoti, kad lotyniškasis pasaulis tebėra centrinė pasaulio dalis. Nemažai mumyse to lotyno. Normanas Daviesas, parašęs opusą *Europa. Istorija*, teigė, kad pasaulio centras yra kažkur graikų salyne, Halfordas Mackinderis galvojo, kad tai yra buvusi Sovietų Sąjungos europinė dalis ar Vytauto laikų Lietuvos Didžioji Kunigaikštija. Tačiau panašiausia, kad realus centras yra kažkur dabartinės Romos apylinkėse. Ar jų istorija ir politika – tai kažkieno sumanyta didžioji strategija, ar tiesiog lemtingų atsitiktinumų grandinė? O gal tai buvo Dievo Žodis?

KNYGŲ MUGĖ

Adamkus, Valdas, *Paskutinė kadencija: Prezidento dienoraščiai*, literatūrinis bendraautoris Valdas Bartasevičius, Vilnius: Tyto alba, 2011, 544 p., iliustr., 3000 egz.

Prezidento Adamkaus atsiminimai, be abejo, daug įdomesni nei prezidento Brazausko *Penkeri Prezidento metai*. Tačiau abi šios knygos yra to paties žanro – standartiniai, ką tik nuo scenos nuėjusio politiko pasipasakojimai. Iš jų galima sužinoti ne tiek tai, ką tas politikas nuveikė, kiek tai, kaip jis norėtų būti matomas. Kas įdėmiau stebėjo prezidentą Adamkų jo karjeros metu, tikrai atpažins dar ir patį žmogų: savaip žavingą ambicingumo, geraširdiško naivumo, elegancijos ir gudrumo derinį. O dėl šios knygos sukilusios aistros tėra iki šiol pačios geriausios konkrečiam leidiniui skirtos rinkodaros purslai.

Jeronimas Bildziukevičius

Bairašauskaitė, Tamara, *Mykolas Juozapas Römeris (1778–1853): Bajoro viešoji ir privati erdvės XIX a. pirmoje pusėje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011, 411 p., iliustr., 880 egz.

Panašu, jog profesorė Tamara Bairašauskaitė pasiryžo viena pati įsprausti XIX amžių į Lietuvos istorijos naratyvą. Jos kruopštūs tyrimai atskleidžia pamirštą nudžiūvusios tautos šakos – bajorijos – istoriją. Pastaroji, po Abiejų Tautų Respublikos žlugimo, pradingsta lyg į vandenį, tarsi rusai iki tol valstybėje dominavusį luomą būtų sunaikinę be pėdsako (ištrėmę, išvežę ar tiesiog surusinę). Iš pirmo žvilgsnio knyga primena klasikinę biografiją: Römerio gimimo, gyvenimo ir mirties aprašymą. Tačiau istorikė veda į platesnius vandenis ir, atsižvelgdama į konkretų istorinį kontekstą, per individo galvosenos bei elgsenos formas rekonstruoja viešos ir privačios erdvių struktūrą, sąveiką bei kismą. Studijoje, šalia gausios faktinės informacijos, netrūksta įvairių pikantiškų asmeninio gyvenimo detalių. O kartu tai melancholija dvelkiantis pasakojimas apie nuo politinės arenos benueinantį luomą. Ir jokios klasių kovos, jokių blindiškų motyvų.

Vladas Liepuonius

Černiauskaitė, Laura Sintija, *Medaus mėnuo*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2011, 184 p., 1500 egz.

Romanas, nenuobodžiai ir su psichologine įtaiga fiksuojantis žmonių santykius gaubiančią hipnotizuojančią įtampą. Simboliškos pasimatymų, konfliktų ir susitaikymų vietos – parduotuvė ir bažnyčia, o veikėjai nuosekliai demonstruoja tai racionalią, tai metafizinę savo asmenybės pusę. Pagrindinė veikėja – vieniša intelektualė, rašanti disertaciją apie „aukštomis materijomis“ dvelkiantį fenomeną – šiuolaikinę lietuvių literatūrą. Į jos dvasingai agnostišką, rafinuotą pasaulį įsiveržia buvęs kalinys, nuo skolininkų besislapstantis vyriškis, ir jo brolis – žemiškas, moraliniu autoritetu nespinduliuojantis, tačiau ir pasmerkimo nenusipelnantis kunigas. Ados ir Arkadijaus porai lemta pereiti visus romanui apie nelaimingą meilę būtinus etapus – nuo pasidygėjimo ir paniekos iki abipusės aistros ir erotinę trauką nustelbiančio mistinio praregėjimo. Potekstėje glūdinti medaus metafora sietina tiek su jusliniais malonumais, tiek su savižinos, savivokos klampyne, iš kurios išsikapanoti padeda archajiškas, beveik ortodoksiškas religingumas.

Manfredas Žvirgždas

Eco, Umberto, *Sukurti priešą ir kiti proginiai rašiniai*, iš italų kalbos vertė Inga Tuliševskaitė, Vilnius: Tyto alba, 2011, 320 p., iliustr., 1500 egz.

Umberto Eco populiarumas Lietuvoje neblėsta ir net įgauna naują kvėpavimą. Nebeapsiribojama romanų bei vienos kitos mokslinės (ar beveik) monografijos išleidimu ar perleidimu. Imtasi publicistikos. Ir nenuostabu: įsigyti romanai dar nesuskaityti, o mokslas ne kiekvienam įdomus ir/ar įkandamas. O publicistika atsiduria tarpe – „kai norisi kažko įdomaus, bet ne per sunkaus, kažko lavinančio ir lengvo“. Eco rašo smagiai, šmaikštaudamas, su didele ironijos ir sveiko proto doze. Dažnai tekstai primena žaismingus pasivaikščiojimus istorijos, literatūros ir filosofijos pasaulyje. Gaila, bet šis rinkinys nuvils daugelį rašytojo gerbėjų. Surinkti tekstai paviršutiniški, gvildenantys jau anksčiau autoriaus aptartas temas. Daugelis istorinių pavyzdžių jau ne vieną kartą naudoti, todėl nebestebina. O nesibaigiančios citatos užgožia pagrindinę mintį, tad taip ir lieka neaišku, ką konkrečiu tekstu norėta pasakyti. Knygelė blyški ir sudomins nebent pradedantį Eco skaitytoją.

Vladislovas Ožeškevičius

Ivanauskaitė, Jurga, *Angelo rūbas*, Vilnius: Tyto alba, 2011, 303 p., iliustr., 2000 egz.

Šiemet Jurga Ivanauskaitė būtų šventusi penkiasdešimtmetį. Tad tikrai turėjo pasirodyti vienai populiariausių, produktyviausių ir perkamiausių lietuvių rašytojų skirti atsiminimai ar biografija. Bet (kol kas) išėjo tik nedidelė, kukli, pačios autorės piešiniais iliustruota knygelė. Čia sudėtos tokios pat kuklios ir trumpos maldelės angelams – paskutiniai rašytojos kūrybiniai bandymai. Tik tie angelai dvelkia *new age* eklektika, o ir poezija neaptinkama. Paminėti išėjusių autorių kūrybą galima ir kūrybingiau, nefetišizuojant ir į kūrybines aukštumas nekeliant kiekvienos raidės. Juk tai menkas būdas uždirbti.

Vladas Liepuonius

Sebald, W. G., *Išeiviai*, iš vokiečių kalbos vertė Rūta Jonynaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2011, 275 p., 1500 egz.

Pirma šiuolaikinio vokiečių rašytojo knyga lietuviškai. Pradėjęs kurti brandžiame amžiuje, Sebaldas iškart pagarsėjo originaliais prozos kūriniais. Gal būtų parašęs ir daugiau nei keturis, deja, 2001-aisiais rašytojas žuvo autoavarijoje Anglijoje, į kurią persikėlė iš Vokietijos prieš tris dešimtmečius. Pats būdamas išeivis, šioje 1992 m. pasirodžiusioje knygoje, ne visai romane, jis leidžiasi savitai – tarsi iš gyvenimo tapsmo vidaus – tyrinėti XX a. Vokietijos ir platesnio regiono (vokiečių, žydų ir kt.) išeivystės istoriją. Jungiant literatūrinę išmonę ir istorinę dokumentiką, pasitelkus nespalvotas, bet iškalbingas fotografijas, čia aprašomos keturių išeivių (į Angliją ir JAV) viso gyvenimo, išsipildžiusio ir palaužto, istorijos, dėliojamos fragmentiškai, iš pasakotojo, jo giminaičių ir pažįstamų atminties nuotrupų. Taip randasi dramatiškas, skaudus XX a. istorijos vyksmo nulemtos išeiviškos egzistencijos su užaštrinta metafizine benamystės jausena paveikslas.

Dalia Zabielaitė

Segnit, Niki, *Skonio žinynas: Skonių deriniai, receptai ir idėjos išradingam virėjui*, iš anglų kalbos vertė Eglė Aleksandravičiūtė, Vilnius: Vaga, 2011, 396 p., 2100 egz.

Žinia, šios knygos pilvelis ir šonai nudažyti rankiniu voleliu, o toks spaustuvininkų asmeniškumas bent mane nuteikia labai maloniai. Vartant ar skaitant apie tai, kokie ir kaip maisto produktai dera, šis įspūdis ir toliau išlieka stiprus, nes pati šiuolaikinė maisto gaminimo kultūra – kurios rezultatas ši knyga – po truputį vėl tampa asmeniška. Aišku, čia kalbama ne apie tokias tendencijas, o apie iš kelių produktų sueities gimstantį skonį. Matyti, kad Segnit žinynas radosi iš klausimų, ar galime valgyti tai ir tai, aiškinantis, iš kur kyla malonumo ir laimės pojūtis. Galima niurzgėti, kad šia tema išleista nedaug žvaigždučių surinkusio *profo* knyga, bet galima ir prisiminti kito šefo patarimą: skaityk kuo daugiau, tai neabejotinai pravers virtuvėje.

Juozapas Paškauskas

Skačkauskas, Algis, *Eilėraščiai, rašyti anatomijos pamokoje*, sudarė Pranas Morkus, Vilnius: Baltos lankos, 2011, 79 p.

Prieš porą metų mirusio tapytojo ir – gal mažai kas žinojo – poeto eilėraščių knyga. Nors tapyboje Skačkauskas buvo pasiekęs potėpio, spalvos, faktūros aukštumų, tačiau knyga sudaryta tarsi nepaisant šio palikimo, veikiau priešingai, skaitytojui stengiamasi atskleisti ir jo plunksnos talentą. Visgi eilėraščiai panašūs į jo drobes, kuriose matyti, kaip dailininkas mąsto vaizdais. Tad ir knygoje esantys įvaizdžiai svyruoja nuo Napoleono kepurės, prispaustos juodaakės krevetės, graudžiai nunešiotų batų šokio iki trijų karalių, po trisdešimties metų geriančių šaltą arbatą bistro prie Golgotos. Vienos eilės galbūt rašytos paskubomis liftuose, kitos – kokio piešinio paraštėje, vienos – reikalauja sutelkti dėmesį, o kitos it dainuškos... taip šis rinkinys pilnai išsiskleidžia, taip juo mėgaujamasi.

Juozapas Paškauskas

Snyder, Timothy, *Kruvinos žemės: Europa tarp Hitlerio ir Stalino*, iš anglų kalbos vertė Vitalijus Šarkovas, Vilnius: Tyto alba, 2011, 566 p., žml., 2000 egz.

Knyga, kurios laukėme. Drįsčiau pasakyti netgi taip: knyga, apie kurios parašymą vertėjo svajoti. Angliškai Snyderio bestseleris pasirodė tik pernai, ir vertimo bei išleidimo operatyvumas, nedaug tepakenkęs teksto kokybei (kas sužlugdė jo „sulietuvintas“ *Tautų rekonstrukcijas*), maloniai stebina. Apie turinį kalbėti daug neverta, jį reikia tiesiog skaityti: tai bene pirmas konceptualus ir nuoseklus mėginimas rašyti nacių ir sovietų nusikaltimų žmogui istoriją kartu, suvokiant abiejų tarpusavio istorinę, bendrininkavimo priklausomybę. *Kruvinos žemės* – apimančios Lenkiją, Ukrainą, Baltarusiją, Baltijos šalis, Rytprūsius ir Šiaurės Vakarų Rusiją – autoriaus dėmesio centre atsiduria kaip tikslingos naikinamosios dviejų režimų politikos ypatingoji erdvė. Antiantisemitiniai atminties šaukliai jau užsipuolė Snyderį, kad šis piląs vandenį ant lietuvių ir ukrainiečių nacionalistinių girnų, tūlas faktakrapštys kur ne kur pasiges vietinio kolorito, guvaus proto antisovietikas gali burnoti dėl naivaus Stalino baimių (antai Lenkijos ir Japonijos sąmokslo) faktoriaus perėmimo iš prokomunistinių anglosaksų istorikų (Jonathan Haslam), bet – žmonės, patikėkit: tai tikrai puiki ir protinga, jautri ir fundamentali studija, pelnytai galinti stotis šalia Arendt *Totalitarizmo ištakų* ir Solženicyno *Gulago*.

Nerijus Šepetys

Valandų liturgija pagal Romos apeigas, parengta pagal „Liturgia horarum“ antrąjį pavyzdinį leidimą (1985), [t.] 1: *Adventas. Kalėdų laikas*, Vinius: Katalikų pasaulio leidiniai, Lietuvos Vyskupų Konferencija, 2011, 1451 p.

Įdėmiai skaičiusieji Umberto Eco *Rožės vardą* veikiausiai pamena, kad romano veiksmas ten suskaidytas liturginėmis valandomis. Valandų liturgija, paprastai vadinta brevijoriumi, ir nuo Viduramžių bent pora kartų reformuota, po kelerių metų sutelktinio darbo pasirodė ir lietuviškai. Tai knyga, kuri turbūt labiausiai nedera su šiuolaikiniu pasauliu. Jos tikslas – visą žmogaus ir bendruomenės laiką paversti prasmingu. Kiekviena diena turi savo vietą sakraliniame kalendoriuje, kiekvienas dienos tarpsnis palydimas psalmių ir giesmių, kasdien skaitomos Šv. Rašto ir didžiųjų krikščionybės mokytojų ištraukos. Šiandieniame laiko sraute, kurio pagrindiniai orientyrai yra darbo laiko pabaiga ir mėgstamo TV serialo pradžia, tokiai knygai vietos nerasime. Ačiū Dievui, pasaulyje dar yra žmonių, kurių laiką į visumą telkia liturginių valandų malda. Ir šios knygos pasirodymas lietuviškai teikia vilčių, kad tokių pagausės ir šalia mūsų.

Vytautas Ališauskas